

L 1584

K. C. T. Kerling

jrg. 21
nr. 4/5

DJĀWĀ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN

MR. R. SIDARTĀ DIBJĀPRANĀTĀ, S. KOPERBERG, IR. J. L. MOENS
EN B. P. H. POEROEBĀJĀ.

21ste JAARGANG, No. 4 en 5, JULI en SEPTEMBER 1941.

Artikelen voor Djāwā, boeken ter bespreking,
bestemd voor den redactie-secretaris, en stukken,
de Administratie betreffende, te zenden aan het
SECRETARIAAT VAN HET JAVA-INSTITUUT, MUSEUM, ALOEN² LOR,
(Tel. No. 900) JOGJĀKARTĀ, JAVA, N. O. I.

CENTRALE BIBLIOTHEEK
KON. INST. v. d. TROPEN
MAURITSKADE 63
1092 AD AMSTERDAM

I N H O U D :

	Pag.
† Prof. Mr. B. ter Haar Bzn. Persoonlijke herinneringen van Dr. L. ADAM. (m. foto)	247
Korte chronologie van het palaeolithicum op Java, door H. R. van HEEKEREN. (m. ill.)	251
Het huwelijk bij de Soendanezen, door A. PRAWIRASOEGANDA	267
Cultuurbeweging :	
Solo boekenstad door Dr. H. J. de GRAAF	292
De Javaansche danskunst en haar beoefening, voordracht van Mr. K.R.M.T. WANGSANEGARA	294
Een heilige schrift voor Bali, door Dr. J. L. SWELLENGREBEL	296
Boekbespreking :	
Mr. R. Soepama, De verhouding van individu en gemeenschap in het adat- recht, door Dr. L. ADAM	299
Mr. E. M. Uhlenbeck, Beknopte Javaansche grammatica, en Dr. A.A. Fokker, Beknopte Maleische grammatica, door Dr. Th. PIGEAUD.	300
Uit de pers :	
Javaansche taalconferentie te Solo	303
Mededeelingen betreffende het Museum „Sana Boedaja” te Jogjakarta; (Verslag van de aanwinsten over het re halfjaar 1941), door Ir. J. L. MOENS	304
Rondschrijven van het Departement van Onderwijs en Eeredienst: Systematische doorvoering van de aanpassing van het Inheemsche onderwijs aan de eigen cultuur en het sociale leven van de bevolking.	307
Rondschrijven van het Departement van Binnenlandsch Bestuur (Kantoor voor de decentralisatie): Beheer van aloon-aloons	308
Rondschrijven van het Departement van Binnenlandsch Bestuur: Voorbereiding en behandeling van stadsplannen	310
† Rabindranath Tagore over de Boroboedoe (m. foto's)	312
MED. KIRTYA LIEFRINCK - VAN DER TUUK AFL. 15.	
Nijverheid en Kunstnijverheid op Bali, door Tjokorde Gdé Rake Soekawati (m. ill.)	1

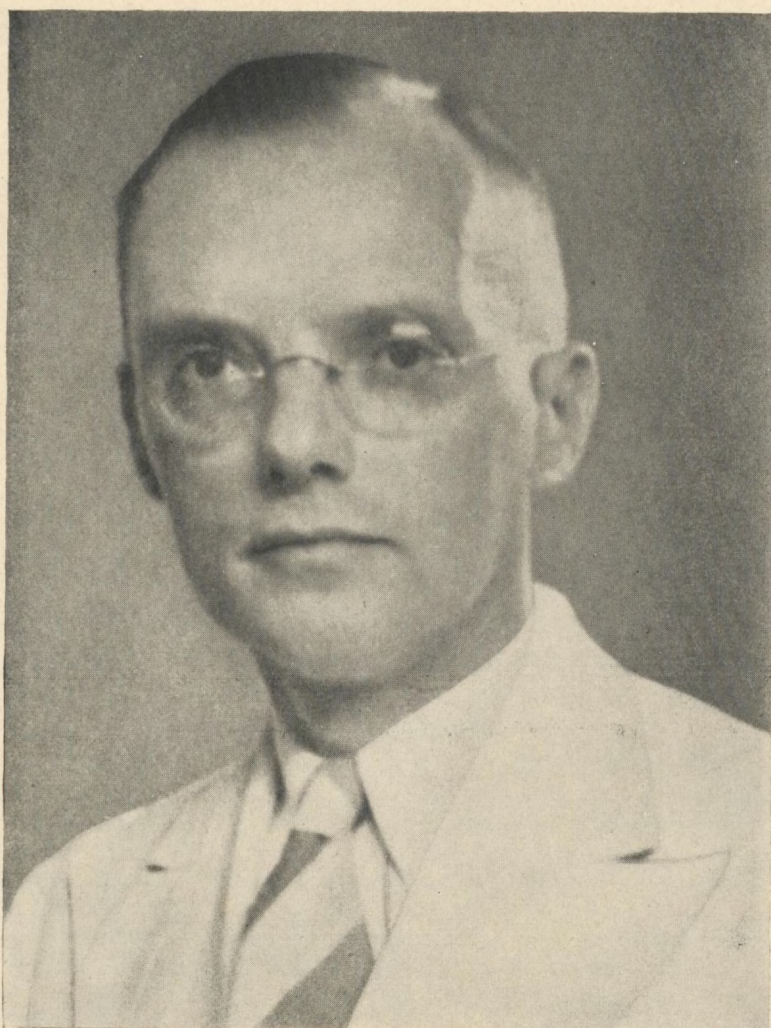
Mededeeling.

Op haar vergadering van 8 Augustus j.l. heeft de Redactie van Djawa, zoowel met het oog op een noodzakelijke kostenbesparing op de uitgaven van het tijdschrift, als in verband met de bedoeling het tijdschrift zooveel mogelijk tweemaandelijks te doen verschijnen, het volgende besloten :

1. Aan honorarium wordt uitbetaald f 1.— (een gulden) per kolom druks of f 2.— (twee gulden) per pagina.
2. Het maximum honorarium, dat zal worden uitbetaald voor elk artikel dat geplaatst wordt — onafhankelijk van de omstandigheid of het ineens, dan wel verdeeld over meerdere nummers verschijnt — wordt met ingang van 1941 vastgesteld op f 50.— (vijftig gulden).
3. In beginsel kan voor elk artikel, gemiddeld per vel druks (16 pagina's), ten hoogste worden geplaatst één pagina foto's of teekeningen.
4. In bijzondere gevallen, ter beoordeeling der Redactie, en indien in het nummer, waarin het artikel verschijnt, andere opstellen voorkomen, waarbij geen foto's of teekeningen worden afgedrukt, kan het onder 3 bedoeld maximum worden overschreden.
5. Indien beperking der foto's ongewenscht wordt geacht of om andere redenen de cliché-kosten hooger zijn dan voor het sub 3 bedoeld maximum, worden meerdere kosten, na overleg met den auteur, verrekend met het toe te kennen honorarium.
6. Tenzij anders door inzenders wordt vermeld, wordt, indien beperking van het aantal foto's noodzakelijk is, door de Redactie omtrent de keuze der te plaatsen foto's met den auteur nader overleg gepleegd.
7. Van elk geplaatst artikel ontvangt de auteur boven het honorarium 20 overdrukken; worden meerdere overdrukken gewenscht, dan ware zulks bij de inzending van het artikel speciaal op te geven. De kosten der extra-overdrukken worden met het honorarium verrekend.

De Redactie van Djawa.

PROF. Mr. B. TER HAAR BZN. †

Op 10 Mei bevestigde Londen een al ongeveer 14 dagen te voren door de Phohi omgeroepen bericht, dat in het Duitsche concentratiekamp Buchenwald aan longontsteking overleden was de 49-jarige hoogleeraar in het adatrecht aan de Bataviasche Rechtshoogeschool Mr. B. Ter Haar Bzn. ¹⁾

Hoezeer men zich in deze tijden ook op zulke jobstijdingen heeft voorbereid, het blijft moeilijk den slag te dragen wanneer hij eenmaal gevallen is. En het is een slag een grooten, trouwen en eerlijken vriend op deze wijze te moeten verliezen.

Mijn vriendschap voor Ter Haar dateert van 1920 en begon in het voor ons beiden zoo geliefde Jogjakarta waar hij toen Landraadsvoorzitter en ik controleur was. Onze liefde en eerbied voor Van Vollenhoven en onze vurige belangstelling voor het adatrecht brachten ons tot elkander.

Wat mij zoo bijzonder in hem aantrok was zijn waarachtige liefde voor dit land en zijn bewoners, en verder zijn sterk rechtvaardigheidsgevoel, zijn onbaatzuchtige toewijding voor de goede zaak en zijn diep menschelijk gevoel. Hij stootte velen af door zijn scherpheid, strengheid en ook door zijn zelfbewust optreden. Maar wie het voorrecht had, om diep tot zijn innerlijk door te dringen, wist hoe mild en menschelijk hij oordeelen kon en met welk een bescheidenheid hij tegenover zijn hoogleeraars-taak stond. Hij was verstands-, zoowel als gevoelsmensch, maar het verstand overheerschte, geloof ik, wel. Daarom was hij, gelijk Professor Soepama hem zoo treffend karakteriseert: een idealist met realistischen inslag.

In de eerste jaren van onze vriendschap (1920 en 1921) genoot ik met hem mee van de onuitputtelijke bron van Javaansche cultuuruitingen, die de Kraton, die de stad Jogjakarta en die het heele gewest ons boden; onze dorst naar kennis op cultureel, ethnologisch en adatrechtelijk gebied was schier onleschbaar.

Ter Haar was er de man niet naar, om zich te bepalen tot zijn naastbijliggende plicht. Hij was een rechter, die de maatschappij van zijn justiciabelen wilde leren kennen, de rechter, zooals hij dien zelf als ideaal gesteld heeft in zijn diëсреde van 28 October 1930. Wat hij voor de practische kennis van het Jogjasche adatrecht in die jaren heeft gepresteerd realiseert men zich weer, wanneer men Adatrechtbundels 22 en 23 opslaat. Daar vindt men van zijn hand tal van bijdragen, waaronder twee belangrijke: de rechtstoestand van den grond ter hoofdplaats Jogjakarta en de jurisprudentie van de Balémangoe te Jogjakarta. Alleen hij, die weet hoe moeilijk het in die jaren was om de gegevens van den agrarischen rechtstoestand te verzamelen, critisch te onderzoeken, te analyseeren en in klaren vorm te publiceeren, kan begrijpen wat een eerbiedwekkende arbeid aan de twee genoemde onderwerpen moet besteed zijn.

Uit alle hoekjes en gaatjes van de Kapatihan (het gebouwencomplex van het Rijksbestuurderskantoor) werden de in Javaansch schrift gestelde vonnissen van de Balémangoe, de oude agrarische rechtbank van Jogjakarta, verzameld met het doel om een pleidooi ²⁾ te houden voor het herstel van dit restant

1) De juiste datum van den dood is blijkens een annonce in de Nieuwe Rotterdamse Courant: 20 April.

2) Zie Adatrechtbundel 23 blz. 191-206. De jurisprudentie van de Balémangoe is gepubliceerd in Adatrechtbundel 22 blz. 231-264.

der Inheemsche rechtspraak in Jogjakarta, een pleidooi, dat eerst ruim 10 jaren daarna eenige weerklink zou vinden bij de Regeering.

Bij deze jacht naar gegevens werden oude vonnissen van andere oud-Javaansche rechtbanken (Pasowan Mangoe, Pradata dalem, Soerambi) ontdekt, daarna ontcijferd (men denke zich de moeite in, om Javaansch handschrift te transcribeeren!), vertaald en aangevuld met aantekeningen, gepubliceerd ¹⁾. Maar dat was nog niet alles! In Adatrechtbundel 23 waarin deze reeks van rechterlijke beslissingen zijn opgenomen, werden nog 24 akten, bevelschriften en vonnissen betreffende den rechtstoestand van den grond ter hoofdplaats Jogjakarta gepubliceerd.

Dit laatste onderwerp interesseerde ons beiden, want juist in dien tijd — het was 1920 — werd mij opgedragen den bedoelden rechtstoestand — laatste restanten van het vorstelijke apanagestelsel — te bestudeeren en voorstellen tot reorganisatie in te dienen. Toen bleek mij welk een helder inzicht deze jonge landraadsvoorzitter in het grondenrecht van de stad Jogjakarta had ²⁾.

Benijdenswaardig was zijn linguïstische aanleg. Uit het bovenstaande kan blijken, dat hij in de jaren 1920 en 1921, dus 4 à 5 jaren na zijn aankomst in Indië het Javaansch in vele opzichten al meester was. En toen ongeveer in 1923 of 1924 Professor P. Scholten, die de oprichting van de Bataviasche Rechtshoogeschool moest gaan voorbereiden, op Java rondreizende, vroeg om eens een landraadzitting met een Javaansch sprekenden voorzitter bij te wonen, werd hij naar Ter Haar verwezen, die toen, naar ik mij meen te herinneren, den landraad van Salatiga presideerde. Als Landraadsvoorzitter van Poerwakarta

legde hij zich onmiddellijk op het Soendaneesch toe, dat hij zoo ver machtig was, dat hij eenige jaren daarna zelf een plaatselijk adatrechtsonderzoek in ditzelfde gebied kon houden.

Kostelijke herinneringen zullen mij altijd bijblijven van onze gezamenlijke plaatselijke onderzoekingen in Jogjakarta, en later ook in Madioen (waar tal van erfrechtsgevallen speciaal in Panaraga werden onderzocht). Wat genoten wij dan van de levende werkelijkheid van het adatrecht, en vooral ook van de rustige desasfeer en het vriendelijke geduld van onze zegslieden, eenvoudige desamenschen, die ons op ongekunstelde wijze van hun rechtsverhoudingen vertelden.

Bij deze opsporingen naar adatrecht was de aandacht vooral gevestigd op de gevallen, die zich in de practijk reeds voorgedaan hadden. Het is zoo juist wat Holleman (thans hoogleeraar in Stellenbosch) schrijft ³⁾: „Voor Mr. Ter Haar's krachtigen en scherp geest is het kenmerkend, dat deze onvermoeid streeft naar *verwezenlijking in de practijk* van Indische rechtspleging en bestuur van wat in de wetenschap van het adatrecht als noodzakelijk en mogelijk voor den dag kwam.” De practische toepassing van het adatrecht was voor hem van de grootste beteekenis.

Het is daarom, dat hij steeds zoo aandringt op „practischen onderzoekingsarbeid” ⁴⁾, dat hij de redactie van het Indisch Tijdschrift van het Recht weet te bewegen tot de uitgave van de „Landraadnummers”, die de jurisprudentie van het adatrecht zeer verrijkt hebben. Het is daarom, dat hij heeft weten te bereiken, dat de Regeering (zelfs in crisistijd) opdrachten gaf, eerst aan Mr. Soepama, later aan Mr. Djodigono en Mr. Tirtawinata om na plaatselijk

1). Zie Adatrechtbundel 23 blz. 207 — 246.

2). Zie zijn mooi rapport in Adatrechtbundel 22 blz. 197. e. v.

3). Indisch Tijdschrift van het Recht 147 (1938) blz. 429.

4). Zie zijn diërede van 28 October 1937 blz. 25.

onderzoek tot een beschrijving van het adatrecht van West-Java en Midden-Java te komen. Het is daarom, dat hij zelf er op uit trekt, Sumatra eenige malen (voor het laatst in 1939 op weg naar Holland) doorkruist en in 1937 over Java reist, om in de desa de regelen van het adaterfrecht aan de hand van genomen beslissingen te bestudeeren ¹⁾).

De werkzaamheid van Ter Haar was verbazingwekkend. Die werkkracht wekte in den Jogjaschen tijd mijn bewondering en verwondering. Maar ook later als ik hem in Batavia bezocht, dan duizelde het mij van de vele bezigheden, die hij had te vervullen: de colleges, de examens, het contact met de studenten, de zeer belangrijke werkzaamheden, die langen tijd op het Departement van Justitie werden verricht, het uitbrengen van adviezen over adatrecht, het verzorgen van de Landraadnummers en bijdragen voor Adatrechtbundels, het schrijven van artikelen ²⁾, de leiding van de afdeeling Adatrecht van het Bataviaasch genootschap, het voeren van correspondentie met landraadsvoorzitters en bestuursambtenaren in alle uit- hoeken van den Archipel, het lezen van vakliteratuur, het werk in de Commissie's waarvan hij lid was enz. enz. De rusteloosheid van dit werk drukte hem vaak zeer, er was hem te weinig tijd voor de wetenschappelijke beoefening van het adatrecht en voor lokaal onderzoek. Dankbaar was hij - en ook wij! - dat hij in vacaties in stille bergoorden nog zijn boek „Beginselen en stelsel van het Adatrecht" heeft kunnen voltooien. Dat is de laatste „poesaka", die hij ons naliet

Ik weet niet goed wat de studenten in het algemeen van hem dachten. Van

enkel en hunner vernam ik wel eens, dat zij hem „streng" en „lastig" vonden. Maar dit is zeker: hij droeg vooral den Indonesischen studenten een warm hart toe, doch inderdaad was hij, gelijk, Professor Soepama in de Locomotief van 23 Mei j.l. mededeelde, een leermeester, die niet schroomde om op scherpe wijze op de fouten van zijn discipelen te wijzen. Wat hij echter voor hen over had, heb ik meermalen mee beleefd. Hun persoonlijke belangen werden met groote warmte en ten koste van veel tijd tot aan de hoogste instanties behartigd.

Zijn toekomstideaal was — en hieruit blijkt ook zijn warme liefde voor land en volk: in pensioentijd zich ergens in Minangkabau te vestigen, om een monografie van het Minangkabausche adatrecht te schrijven. Nog kort vóór Mei 1940 ontving ik uit Holland een brief van hem, waarin hij zijn intense verlangen naar Indië uitte; hij verheugde zich al op een bezoek aan Jogja in Augustus 1940. Het heeft niet zoo mogen zijn.

Tot slot moet nog één herinnering uit den Jogjaschen tijd in dit tijdschrift vermeld worden. Het was Ter Haar, die het initiatief nam, om in 1921 een afdeeling Jogjakarta van het Java instituut op te richten. Hij was de eerste voorzitter van het bestuur dier afdeeling, dat, indien ik mij niet vergis, behalve uit mijn vrouw, ook nog uit Pangéran Soerjadinigrat, wijlen R. M. Djajadi-poera en R. Soetapa Wanabaja bestond. Dit bestuur organiseerde lezingen over Javaansche cultuur, die Javanen en Europeanen bij elkander brachten en veel hebben bijgedragen tot een beter wederzijdsch begripen van Oost en West.

1) Zie voor de resultaten van dit onderzoek het artikel over Javaansch erfrecht in Indisch Tijdschrift van het Recht 148 (1938) blz. 201 e.v. (18e Landraadnummer).

2) Men raadplege eens de door Mr. Bertling in zijn sympathieke necrologie (Koloniaal Tijdschrift Mei 1941 blz. 266 e.v.) vermelde artikelen, die door Ter Haar zijn gepubliceerd.

Het is een voorrecht in dit leven zoo'n groote vrind gehad te hebben. Dat moet de troost en de kracht geven, om het verlies te dragen. Meer bekommerd moeten wij zijn om de diepe droefenis van zijn vrouw en zijn kinderen. Wat zij verliezen is van nog grootere intensiteit dan wat voor Indië, de Rechtshoogeschool en haar studenten, de adatrechts-

beoefenaars en den kleinen vriendenkring is teloor gegaan. Er is voor hen misschien maar één gedachte, die de onbeschrijfelijk-schrijnende pijn kan verzachten : het lijden is voorbij. God geve hen de kracht voort te kunnen leven.

Jogjakarta 28 Juni 1941.

KORTE CHRONOLOGIE VAN HET PALAEOLITHICUM OP JAVA

DOOR

H. R. VAN HEEKEREN

Omtrent de voorgeschiedenis van Java gedurende het dilluvium zijn wij nog zeer onvoldoende ingelicht. Dit vindt zijn oorzaak in de eerste plaats in het feit, dat men zich relatief eerst laat met systematische onderzoekingen is gaan bezig houden en ten tweede stuiten deze onderzoekingen op Java op veel grootere moeilijkheden dan bvb. in Europa, aangezien het vaststellen der geogische aardlagen van het Quartair en het Neogeen belangrijk ingewikkelder is dan in de landen waar de verschillende ijstijden hun onmiskenbare sporen hebben achtergelaten. Als indirect gevolg van het ontbreken der ijstijden in de Tropen moet tevens nog vermeld worden, dat de oudste bewoners niet gedwongen werden hun toevlucht tegen de koude te zoeken in grotten. Wel kennen wij troglodyten op Java van de systematische uitgravingen van grotten te Sampoeng, Bodjonegoro Toeban, Pradjekan en Poeger, doch deze holbewoners zijn van subrecente datum en stammen buiten twijfel reeds allen uit het alluvium, aangezien de bijgevoonden fauna op enkele uitzonderingen na, overal recent was. Hun leefwijze als jager en verzamelaar zal echter wel in overeenstemming zijn met die der palaeolithische jagers van Europa, terwijl de steen- en beenculturen soms phaseologisch te vergelijken zijn met de palaeolithische cultuurvormen van Europa. Weet men in Europa dus om en nabij, waar men overblijfselen van den dilluvialen mensch mag verwachten, in de Tropen is dit in veel beperkter mate het geval en moeten wij die zoeken in zgn. „openluchtstations,” rivierterrassen enz. waarbij van een stratigrafische kennis nauwelijks sprake kan zijn, en waarbij het toeval een te groote rol speelt. In Europa is men er reeds volkomen in

geslaagd het palaeolithicum scherp onder te verdeelen; op Java verkeerden wij nog in een aanvangsstadium en blijft het m.i. een open vraag of wij deze graad van volmaaktheid ooit zullen bereiken. Daartegenover staat, dat juist in deze streken, waar steeds een gematigd klimaat heeft geheerscht, belangrijke vondsten zijn te verwachten die de kennis der geheele evolutie der menschheid kunnen beïnvloeden. Vele geheimen van het oudste bestaan van het menschedom liggen op Java in de schoot der aarde verborgen en wachten slechts om opgedolven te worden.

Pithecanthropus (erectus?) Dubois.

Bij de beroemde vondst van M. E. F. T. Dubois, die geleid heeft tot een hernieuwde en intense belangstelling in de afstamming van den mensch, moet er vooral de nadruk op gelegd worden dat wij hier niet met een toevallige vondst te doen hebben, doch dat Ernst Haeckel reeds pithecoïde voorouders van den mensch in de tropen voorspeld had en dat de naam *Pithecanthropus* reeds bestond, voordat de vondst een feit werd.

Voorts dat Dubois, toentertijd officier van gezondheid en tijdelijk toegevoegd aan den Dienst van Mijnbouw in N.I., sterk onder de invloed van de Darwinistische denkbeelden van dien tijd, vanaf 1887 doelbewust naar de „missing link” zocht. Aanvankelijk werden de onderzoekingen in Sumatra aangevangen; daarna werd Java in dit onderzoek betrokken, waar vooral aan de beendervoerende mergellagen van de Kendengheuvelrug in de Solovallei, de volle aandacht werd besteed.

Succes bleef niet uit. In 1890 werd

bij Kedung Brubus, ten zuidwesten van de G. Pandan, een fragment van een onderkaak gevonden; in 1891, op veertig KM. van deze plaats verwijderd volgde bij het dorpje Trinil aan de oostoever van de Bengawan-Solo gelegen, ongeveer 12 KM. ten westen van Ngawi, de vondst van een derde Molar; een maand later op 1 M. afstand in de zelfde horizon het veelbesproken schedeldak en tenslotte in Augustus 1892 een linker femur (dijbeen) op 15 meter van de calotte verwijderd en ook nog een tweede kies uit een bovenkaak.

Onmiddellijk rees gerechte twijfel aan de samenhoorigheid van deze stukken en wij zullen straks zien dat dit niet alleen berust op de betrekkelijk groote onderlinge afstand van het femur en schedeldak, doch dat er ook verschillende onoverkomelijke anatomische bezwaren zijn aan te voeren.

Behalve deze skeletstukken verzamelde Dubois een driehonderd kisten fossielen die naar Holland zijn meegenomen en waarover men sindsdien, op enkele voorloopige mededeelingen na, niets meer heeft vernomen.

Tusschen dit uitgebreide materiaal van fossiele vertebraten zijn later nog enkele stukken van Hominidae te voorschijn gekomen en wel tot op heden vier stukken van Femora, dus totaal zijn nu vijf stuks bekend (twee rechter en drie linker) die van verschillende individuen afkomstig moeten zijn.

Het belangrijkste stuk van deze ontdekkingen vormt, zooals vanzelf spreekt, de schedeldoos, waarvan alleen het dak behouden is gebleven. Dit schedeldak bezit een lengte van 184 mM. en een breedte van 131 mM., d.w.z. een index van 71.2, is dus uitgesproken lang (dolichocephaal).

Bij benadering berekend bezit de schedel volgens Dubois een inhoud van 900 ccM. en volgens Weinert 1000 ccM. en als men nu weet dat de grootste thans levende menschen als gorilla

en orang oetan slechts een schedelcapaciteit van 550 ccM bezitten en voorts dat de primitieve mensch, de Homo neandertalensis een schedelinhoud heeft van 1230 ccM., dan zien wij dat de Pithecanthropus, wat deze voorname kwestie aangaat, vrijwel tusschen beide instaat.

M. Boule beschouwde de Pithecanthropus aanvankelijk als hoogontwikkelde aap, terwijl bvb. Keith, Gregory en Osborne er een vertegenwoordiger in zagen van een doodlopende zijtak in de menschelijke evolutie.

Anderen beschouwden hem als een reusachtige Gibbon. Bezie men het schedeldak van boven, dan versmalt dit zich sterk van achteren naar voren, evenals dit het geval is bij de kleine Gibbon van het geslacht Hylobates. Ook het voorhoofdsbeen boven de oogen is bijzonder sterk ontwikkeld en eindigt in een tamelijk ver naar voren springende beenplaat, waardoor een soort Torus supraorbitalis ontstaat.

Van opzij gezien dekt de zgn „sagittal-Kurve” bijna die van Hylobates, indien men deze ruim tweemaal vergroot, alleen de afknikking aan het achterhoofd is bij de Pithecanthropus nog meer uitgesproken.

Eerst toen het schedeldak van binnen was schoongemaakt, vooral het voorste gedeelte waarin de frontale kwabben zijn gelegen, zoodat men een hersenaftgietstel kon maken en de windingen duidelijk te zien waren, toen bleken deze op een volkomen menschelijke grondvorm te wijzen en dichter bij de mensch dan bij een aap te staan. Hierop komen wij straks nog even terug.

Op de groote schedelcapaciteit hebben wij reeds gewezen, terwijl over de kiezen het laatste woord nog niet gezegd is, want recente onderzoekingen en de ontdekking van fossiele orang oetans op Java door von Koenigswald werpen hierop een geheel nieuw licht,

vooral nu Weidenreich de kiezen van de Pithecanthropus heeft vergeleken met die van de Sinanthropus en kon verklaren dat deze kiezen niet van de Pithecanthropus doch van een orang oetan afkomstig moeten zijn.

In tegenstelling met de schedelkap is het femur, waarbij aan het bovenste gedeelte een beenwoekering voorkomt, reeds geheel menselijk. Het is een vrij slank beenstuk dat slechts zwak gekromd is. Tegen de veronderstelling dat dit lichaamsdeel zou behooren bij het zeer primitieve schedeldak, zijn dan ook verschillende op gekomen. De vrij groote afstand van 15 M. maakt het geval nog twijfelachtiger. Von Koenigswald zegt o. a. over deze kwestie: „Gegenüber der primitiven Calotte erscheint mir das Femur nicht nur zu rein menschlich, in Verhältnis zu stark spezialisiert, sondern auch einfach zu grosz. Dieser Knochen ist nämlich 455 mm. lang. Wir können daraus eine wahrscheinliche Körpergrösze von 165-170 cM. errechnen. Dabei lässt das Femur keine irgendwie auffallende Streckung erkennen. Der Neandertaler hat eine durchschnittliche Körpergrösze von 160 cM. gehabt. Und der primitivere Pithecanthropus mit seinem viel kleineren Kopf soll gröszer gewesen sein?”

Het is te begrijpen dat een dergelijke belangrijke vondst als door Dubois gedaan, waarover bovendien nog zooveel onzekerheid heerschte, voor andere onderzoekers een aansporing is geweest, om verdere opgravingen te verrichten. Zoo werd in 1906 onder leiding van Madame Selenka een expeditie uitgerust, wier onderzoekingen zich tot 1908 uitstrekten en, hoewel er een belangrijke hoeveelheid fossielen werd samengebracht, waren hier geen deelen bij van de Pithecanthropus.

Van meer recente datum is de ontdekking van von Koenigswald van drie neandertalachtige kiezen in de Trinilagen die zoo goed als zeker niet aan

de Pithecanthropus moeten worden toegeschreven, *zoodat gelijktijdig met deze ook reeds neandertaloiden op Java moeten hebben geleefd*, aan wie wellicht tevens de femora van Trinil hebben toebehoord.

Langen tijd is de vondst van Dubois op zich zelf blijven staan, totdat verzamelaars van von Koenigswald in 1936 een groot stuk van een rechteronderkaak wisten te voorschijn te brengen, dat sterk gefossiliseerd was. Het was afkomstig uit een gebied ten westen van Trinil en zooals aan de aankorstring te zien was uit het Trinilconglomeraat.

In deze onderkaak waren nog drie groote kiezen aanwezig alsmede de tweede premolaar, terwijl van de daarvoorliggende gebitselementen de alveolen zichtbaar waren. De aanwezige kiezen bleken dusdanige afmetingen te bezitten, dat zij die van de Orang Oetan benaderden. De hoektand daarentegen moet klein geweest zijn. Wederom rijst hier de vraag op of wij met een overblijfsel van een mensch dan wel van een aap te doen hebben. Aapachtige kenmerken zijn voorhanden, wij noemen bvb. het feit dat de tweede molaris grooter is dan de eerste, terwijl de derde de grootste van allen is. Maar het feit dat de kiezen boogvormig gerangschikt zijn stempelt de kaak weer als menselijk, immers staan zij bij alle apen in een rechte rij opgesteld. Von Koenigswald ziet in deze kaak de primitiefste menselijke kaak die ooit gevonden is, die wel gelijkenis vertoont met die van Heidelberg met dit groote onderscheid echter dat de kiezen veel primitiever zijn. De afmetingen (de drie molaren meten samen 40 mm) zijn grooter dan bij eenig menselijk wezen, levend of fossiel, ooit is geconstateerd. Von Koenigswald vermoedt waarschijnlijk ten rechte, dat deze kaak aan de Pithecanthropus moet hebben toebehoord, vooral ook omdat er redenen zijn om te veronderstellen dat de kaak uit de Trinilhorizon afkomstig is. Maar dit is nog niet alles, want betrek-

kelijk kort hierop en wel in Augustus 1937 waren het wederom verzamelaars van von Koenigswald die een fragment van een fossiele menselijke schedel opzonden. Hierin vond von Koenigswald aanleiding om zich persoonlijk naar de vindplaats te begeven, waarbij hij er in slaagde nog 29 fragmenten bij elkaar te zoeken, hetgeen voldoende bleek om de schedel weer op te bouwen; dat werd toevertrouwd aan den conservator van het Geologisch Laboratorium Bormann te Bandoeng, die zijn sporen reeds op dit gebied had verdiend o. a. bij de preparatie der Ngandong Schedels. Het beenderstelsel der schedel bleek fors en dik te zijn, hetzelfde verschijnsel dat reeds zoo vaak bij andere menselijke fossiele vondsten was opgevallen. Door de goede conserveeringstoestand van de binnenkant der schedel was het mogelijk om een endocraniaal afgietsel te maken dat door Prof. K. H. Bouman en Prof. A. Kappers is bestudeerd.

Nadat de schedel weer in elkaar was gezet, zag men dat het voorhoofdsbeen ver naar voren stak, even massief als de *Torus supraorbitalis* van de *Pithecanthropus Dubois*, zelfs de merkwaardige knobbel op het voorhoofd mankeert niet, verder een uitgesproken postorbitale insnoering, een afplatting van het schedeldak, dezelfde scherpe knik van het achterhoofd, kortom veel typische eigenschappen van de beroemde Trinilvondst waren hier aanwezig. Alleen bezit de nieuwe schedel slechts een capaciteit van 835 ccM. iets kleiner dus dan de Trinilschedel. De nieuwe vondst moet aan een vrouwelijk individu worden toegeschreven.

Door deze nieuwe vondst meent von Koenigswald de kwestie mensch of aap te hebben opgelost. De articulatie voor den onderkaak onderscheidt zich van alle apenkaken door een aparte groeve voor de gewrichtsknobbel, voorts is de ligging der uitwendige gehooring menscheijk, maar men kan geen echt

mastoid uitsteeksel onderscheiden. In dit opzicht is de schedel dus weer meer aapachtig en men kan hieruit afleiden dat de *Pithecanthropus* misschien nog niet steeds rechtop liep hoewel hij daartoe zeker in staat was.

Alles bij elkaar genomen moet men in de *Pithecanthropus* het primitiefste menscheijke wezen zien dat tot nu toe gevonden is, hij staat zelfs nog op een lagere ontwikkelingstrap dan de *Pekingmensch*.

Een belangrijke vermeerdering van onze kennis van den fossielen mensch in Azië, ook van belang voor den Archipel is verkregen door groote opgravingen in China en wel in een grot bij Chou Tiën, zuidwestelijk van Peiping gelegen, waar door Davidson Black, Anderson en Pei en, na het overleden van Black, door Weidenreich, hoogstinteressante vondsten zijn gedaan van vele menscheijke resten van oudplistoceene ouderdom, zooals de bijgevonden fauna uitwijst. Deze resten verschillen belangrijk met dergelijke overblijfselen uit het Quartair van Europa, doch zij sluiten zich meer aan met die van de *Pithecanthropus*. De *Sinanthropus pekinensis* zooals dit soort door Black genoemd werd, is nu zeker een vertegenwoordiger der Hominiden. Het is gebleken dat hij reeds vuur wist te maken en dat hij werktuigen vervaardigde uit steen en been, wat hem op een absoluut menscheijk plan stelt, aangezien hij in staat was, oorzaak en gevolg niet door instinct, doch door denkvermogen met elkaar in verband te brengen.

De eerste schedel die in December 1929 door Pei gevonden werd op een diepte van 23 meter, is vrij goed bewaard gebleven en is tot op heden het best bestudeerd. Deze schedel komt, zoowel opzij, als wel van boven bezien, bijna geheel met die van de *Pithecanthropus* overeen. De afmetingen en vormen zijn nagenoeg dezelfde terwijl ook het hersenvolume, dat volgens

Black 960 en volgens Weidenreich 915 ccM. bedraagt, overeenstemt. Waarom dan ook hier een nieuwe soortnaam is gegeven, zal voor vele niet duidelijk zijn. *Boule* zou hem liever willen noemen: *Pithecanthropus pekinensis*.

Wat de waarde van de vondsten bij Peiping nog aanzienlijk verhoogt, is gelegen in het feit dat vele ontbrekende schedelstukken van de *Pithecanthropus*, bij de *Sinanthropus* aanwezig zijn, zoodat wij hier wel een zeer waardevolle aanvulling hebben verkregen.

Evenals bij de vondst op Java, vallen hier steeds pithecoïde naast menselijke eigenschappen op.

Afgietsels van de herseninhoud vertoon een gelijkenis met die van de *Chimpansé*, doch het voorste gedeelte waarin de frontale kwabben zijn gelegen en die zich het best leenen voor een bestudeering, schijnt reeds menselijke eigenschappen te bezitten.

Volgens de Hollandsche specialist Ariens Kappers, zijn de hersenen van een menselijk type, weliswaar primitiever dan die van de *Neandertaler*, echter hooger ontwikkeld dan die van de *Pithecanthropus*.

Het groote aantal kaakfragmenten en kiezen verschillen onderling belangrijk, hetgeen vermoedelijk hieraan toegeschreven moet worden, dat zij van verschillende individuen afkomstig zijn van ongelijke ouderdom en sexe.

De geologische ouderdom der *Trinil*-lagen vormde langen tijd een veelomstreden vraag en men heeft getracht langs verschillende wegen tot een resultaat te komen. Zoo besteedt *Elbert* aandacht aan de fossiele flora en komt tot een quaternaire ouderdom, daar de flora zou wijzen op een iets kouder klimaat dan tegenwoordig, een klimaat zooals gedurende de ijstijd, op Java moet geheerscht hebben. Ook *J. Schuster*, die de flora afkomstig van de *Selenka*-expeditie heeft bewerkt, komt tot hetzelfde resul-

taat. De 54 soorten zijn alle recent, waarvan negen soorten thans nog alleen maar op een hoogte van 600-900 M. voorkomen, zoodat dus vroeger in de vlakte een even koel en regenrijk klimaat moeten hebben geheerscht. Deze determinatie schijnt echter niet zonder tegenspraak gebleven te zijn.

Martin bestudeert de zoetwatermolluscen en plaatst de *Trinillagen* in in het plistoceen. *Dubois*, die aanvankelijk naar een plistoceene ouderdom overhelde in 1892, kwam hier in 1907 van terug en stelt „met voldoende zekerheid” vast, dat de fossiele vertebrata jong plioceen moeten zijn. Hij veronderstelt ook dat de *Trinillagen* nog de jongste plooiingsbewegingen moeten hebben medegemaakt, bij welke meening *Ruten* zich aansluit. *Soergel* en *Dietrich* houden zich in het bijzonder bezig met de olifanten van *Trinil* op hun specialisatiehoogte en besluiten dat de reeds hooggespecialiseerde *Stegodonten* der *Trinilfauna*, die reeds dicht bij *Elephas* staan, van een plistoceene ouderdom moeten zijn. Wij zien dus dat de meeste bewerkers zich voor een plistoceene ouderdom der *Trinillagen* uitspreken.

Een diepgaand onderzoek van de fossiele fauna van Java is door *von Koenigswald* verricht. Hij komt tot een drie-indeeling van het Javaansche plistoceen en wel als oudste de *Djetis*-, als middelste de *Trinil*- en als jongste de *Ngandong*-fauna. *Von Koenigswald* veronderstelt dat de *Pithecanthropus* tesamen met nijlpaard en *Elephas namadicus* over een landbrug van Azië naar Java is gekomen.

Uit de verschillende faunas (met orang oetan, gibbon, tapir en de Maleische beer) is gebleken dat na een *Sivamaleische* fauna een *Sinomaleische* invasie in het vroegplistoceen gevolgd moet zijn. Het is best mogelijk dat de *Pithecanthropus* met de sino-maleische invasie is meegekomen. Volgens sommigen im-

mers is de *Sinanthropus* niets anders dan een *Pithecanthropus pekinensis*.

Als geheel ausgestorven soorten der midden-plistoceene Trinillagen worden slechts genoemd: een canide, *Mecicijon*, een antilope (*Duboisia kroesensii*) en *Stegodon*, terwijl *Elephas*, (een groote olifant die bijna of geheel overeenstemt met de Indische *Elephas namadicus*), en *Hyaena* op Java wel zijn ausgestorven, al komen zij elders in Azië nog voor. *Hippopotamus* is in geheel Azië ausgestorven, doch leeft thans nog in Afrika. De laatste jaren zijn tenslotte nog fossiele apen uit de Trinilhorizon tevoorschijn gekomen en wel van de anthropoiden een groote orang oetan (*Pongo pymaeus*) Vooral uit deze laatste onderzoekingen is gebleken, dat de *Pithecanthropus* wel als type, doch geologisch bezien, lang niet zoo oud is als aanvankelijk wel verondersteld is geweest. Ook is het mogelijk, dat hij in het midden-plistoceen nog op Java voorkwam, maar dat zijn eigenlijke verschijning op Java tot het oud-plistoceen teruggaat. De recente ontdekking in oudplistoceene lagen van een fossiel kinderschedeltje dat heel misschien van een *Pithecanthropus*-jong afkomstig is, zou hiervoor pleiten. Wij komen hierop terug.

Homo modjokertensis.

In Februari 1936 werd door Inheemsch personeel van den Opsporingsdienst een fossiele hominide gevonden in de nabijheid van Modjokerto, ten zuid-oosten van het dorpje Soembertengah. Zij stamt uit de bovenste Poetjanganlagen die bestaan uit een tufhoudende conglomeratische zandsteen, die de zgn. oud-plistoceene Djetisfauna voert.

Het gaat hier weder om een schedeldak dat niet compleet is. Zoo ontbreken hieraan bijna de geheele rechter orbita (oogkas), de onderrand van het occipitale (onderkant van het achterhoofdsbeen met het achterhoofdsgat); de beenderen

van de zijkanten zijn ook grootendeels verdwenen doch de vormen en omtrekken hiervan zijn toch wel te onderscheiden door de steenkern die het fossiel vult. Voorts is het schedeltje nog ingedrukt. Aanwezig zijn nog de bovenrand van de linkeroogkas en linkeroogpartij.

De vondst wordt door von Koenigswald uitvoerig beschreven, waaraan wij dan ook een en ander ontleenen.

Wat allereerst opvalt, zijn de kleine afmetingen van de schedel, die behoort moet hebben aan een kind van op zijn minst twee jaar oud. De schedelnaden zijn nog duidelijk te zien, maar de fontanellen zijn reeds gesloten.

Aangezien de vormen van een kinderschedel op latere leeftijd nog aan vormveranderingen onderhevig zijn, laten zich hierom weinig conclusies vaststellen.

De grootste lengte bedraagt slechts 138 mm terwijl de grootste breedte ongeveer 115 mm bedraagt, zoodat deze maten een index geven van 83.4, dus uitgesproken rondschedelig (brachycephaal).

De Glabello-Bregmahoeck meet 60, overeenkomend met die van een volwassen Australier, zoodat het voorhoofd, hoewel duidelijk gewelfd, vooral vergeleken met recente kinderschedels, eenigszins wijkt.

De Parietale is groter dan de Frontale, zoodat wij hier zeker met een hominide te doen hebben. Echter niet met een *Homo sapiens*, daar verschillende primitieve eigenschappen hier tegen pleiten zooals: het eenigszins wijkende voorhoofd, een afplatting aan het achterhoofd, teekenen van een postorbitale insnoering en een klein hersenvolume. Het schedeltje is zelfs te klein voor een Neanderthalkind, zoodat von Koenigswald de mogelijkheid niet uitsluit, dat hier sprake zou kunnen zijn van een jong van de *Pithecanthropus*, hoeveel beide schedels morfologisch ook van elkaar afwijken. In dit verband is het nuttig om de foetalisatietheorie van wijlen prof. Bolk even te releveeren. De

kern dezer theorie luidt ongeveer als volgt: Bij de vergelijking van de schedels van mensch en menschaap is gebleken, dat veel grootere vormgemeenschap bestaat tusschen de foetus en het pasgeboren jong van een menschaap en de mensch, dan tusschen twee volwassen schedels van beide groepen. Dit komt omdat de menschaap evenals de mensch met een gewelfd voorhoofd wordt geboren. Deze foetale toestand blijft bij den mensch in den loop der jaren bestendig; bij den menschaap vindt echter een proces plaats, waarbij het voorhoofd langzamerhand naar achteren wordt gedrukt, totdat het tenslotte een bijna horizontale stand aanneemt. Deze vorm zien wij in mindere mate ook bij de neandertaloiden en vooral ook bij den Pithecanthropus. Bolk wil hiermede aantoonen, dat uitwendige factoren en natuurlijke omstandigheden niets hebben uit te staan bij het tot stand komen van het specifiek menscheijk voorhoofd, doch dat het in het organisme van het wezen aanwezig is zoowel bij de aap als bij de mensch, waarbij de ontwikkelingsgang van den mensch meer conservatief, die van de aap meer propulsief is.

Het is niet onmogelijk dat bij de Pithecanthropus met zijn talrijke pithecoïde eigenschappen, een dergelijk proces plaats vindt als bij de menschen, zoodat de Pithecanthropus met een min of meer gewelfd voorhoofd ter wereld komt, terwijl eerst later dit voorhoofd een bijna horizontale stand aanneemt.

De jonge en de volwassen Neandertalerschedel van La Quina verhouden zich bijna op gelijke wijze tot elkaar als het schedeldak van Modjokerto en Trinil.

Voorzichtigheidshalve heeft de bewerkster de vondst voorloopig een nieuwe naam gegeven en wel: *Homo modjokertensis*.

Homo neanderthalensis soloensis Oppenoorth.

Ongeveer veertig jaar na de opzien-

barende vondst van Dubois, kwam de Solovallei andermaal in het brandpunt der belangstelling door hoogstbelangrijke vondsten bij het gehucht Ngandong.

Bij Ngawi buigt de loop der Solorivier, die zich daar vereenigt met de Kali Madioen, plotseling naar het noorden, zoodat zij de Kendengruggen snijdt. De rivier maakt daardoor de zonderlingste bochten en kronkelingen.

Langs de oevers komen hier en daar terrassen voor, die de sterkgeplooiden pleoceene mergels discordant bedekken. Bij het dorpje Pandean bvb. zien wij een fraai voorbeeld van deze formatie.

Ingravingen in dergelijke terrassen welke een oude loop der Solorivier aanduiden, verricht door personeel van de Geologische Javakaartering, brachten talrijke fossiele werveldieren op.

In Augustus 1931 werden door C. ter Haar bij Ngandong aan de westelijke oever, wederom eenige terrassen ontdekt, waarin hij een mooi schedelstuk met hoorns van een Palaeotherium wist uit te graven. De afstand tusschen de hoornspitsen bedroeg 2.00 M., waaruit men zich eenigszins een voorstelling kan maken hoe groot deze uitgestorven zoogdieren wel konden worden.

De daarop volgende maand werden op eenigszins grootere schaal ingravingen begonnen op een tweetal plaatsen, waarbij naast een rijke fauna, tevens menscheijke schedeldaken aan het licht kwamen. En wel tot op heden min of meer complete schedelkappen van elf individuen en ook nog twee sebeenbeenen.

De schedeldaken werden in volgorde genummerd, doch slechts Ngandong I tot en met V, zijn nog maar voorloopig door Oppenoorth beschreven. De nummers VI en XI zijn echter het best bewaard gebleven. De gezamenlijke vondsten zijn thans in bewerking bij Mijsberg, die echter nog niet tot publicatie is overgegaan.

De eerste indruk is terecht die van het Neanderthaltype.

Algemeene schedelkenmerken van den neanderthaler vinden wij alle bij de Solomensch terug, zooals:

1. Lang (dolichocephaal)
2. Laagvluchtend (wikkend) voorhoofdsbeen, zoodat de schedel een plat aanzien heeft.
3. Torus supra-orbitalis, d. i. een vereeniging en versmelting der beenverdikkingen boven de oogkuilen.
4. Groote oogkassen.
5. Post-orbitale insnoering, d. i. de vernauwing achter de oogkassen.
6. Uitspringend achterhoofd.

Ngandong IV is zwaar geschonden, doch hierdoor was het juist mogelijk de voorhoofdsholte nader te bestudeeren, die volgens Oppenoorth tusschen die van de Pithecanthropus en die van den Neanderthaler komt in te staan, zelfs eenigszins meer bij eerstgenoemde. Typisch is dat de beenverdikking boven de oogkassen direct overgaat in het laagvluchtend voorhoofd, en hiervan niet is gescheiden door een groef, zooals bij den Neanderthaler het geval is.

Doch waardoor de Ngandongmensch zich vooral onderscheidt, is de eigenaardige bouw van het achterhoofd, waarop een sterke dwarslopende kam voorkomt en dat scherp is afgeknikt, zoodat hier een hoek wordt gevormd en geen afronding.

Oppenoorth vergelijkt deze eigenaardige bouw van het achterhoofd met die van recente Australiërs die deze bouw ook eenigszins bezitten. Uitdrukkelijk vestigt hij tevens de aandacht op de groote overeenkomst van achterhoofdsbouw van de Homo rhodesiensis, gevonden te Brokenhill in Zuid-Oost Afrika.

Von Koenigswald gaat verder op deze kwestie in en geeft ook een logische verklaring voor deze afwijking. Dit achterhoofd moet de aanhechtingsplaats zijn geweest van talrijke en gewichtige spieren, zooals de kauwspieren en sterke rug en nekspieren die in verband staan met de bewegingen van het hoofd zooals

strekken, buigen en draaien. De Ngandongmensch moet een dikke sterke nek bezeten hebben en een buitengewoon beweeglijk hoofd, eigenschappen die het gevolg moeten zijn geweest van hun leefwijze. Hij was een bewoner van het dichte tropische oerwoud, moest zich vaak kruipend of gebukt voortbewegen, terwijl hij bliksemsnel moest weten te reageeren op de talrijke gevaren welke hem omringden.

Het is zeker geen toeval dat de Homo rhodesiensis, die ongeveer onder de zelfde omstandigheden heeft geleefd, deze zelfde typische kenmerken bezit, terwijl deze bij de Neandertalers van Europa, die in steppen of in ijelere bosschen der koude zone leefden, ontbreken. Door deze en andere afwijkende eigenschappen heeft Oppenoorth gemeend de Ngandongmensch als een nieuw species te moeten zien, Homo soloensis, waaraan hij als subgenus toevoegt: Javanthropus, zoodat de volledige naam zou luiden: Homo (Javanthropus) soloensis Oppenoorth. Doch het subgenus heeft bij anthropologen als Smith en Weinert geen genade kunnen vinden. Weidenreich noemt hem: Homo neanderthalensis asiaticus, doch juist zou zijn: Homo neanderthalensis soloensis. Deze Homo soloensis is dolichocephaal en heeft een lengte-breedte index van 72.3. De schedelcapaciteit bedraagt om en bij 1300 ccm.

Door deze nieuwe vondsten in de Solovallei blijkt wederom dat de Neanderthaloiden een enorm verspreidingsgebied hebben. Behalve op talrijke plaatsen in Europa zooals Frankrijk (Moustier), België (Spy) en Kroatië (Krapina) vinden wij hem terug in Palestina, Rhodesia en op Java. Voorts is duidelijk gebleken dat, evenals men bij de Homo sapiens verschillende rassen kan onderscheiden, dit ook reeds het geval moet zijn geweest bij de Homo neanderthalensis. Het is vooral Weidenreich die hierop de aandacht vestigt. Volgens

sommigen bestaan geen bezwaren om de reeks Pithecanthropus-Homo soloensis-Homo (sapiens) wadjakensis in genetisch verband te brengen.

De Homo soloensis zou dus een afstammeling kunnen zijn van de Pithecanthropus, terwijl hij op zijn beurt de voorouder kan zijn van de straks te beschrijven Wadjakker. Tenslotte is het niet uitgesloten dat het Sampoeng-ras, waarover wij het later ook nog zullen hebben, nakomelingen zijn van de Wadjak-mensch. Het is vooral Ngandong VI, die reeds een duidelijk te onderscheiden voorhoofd bezit, die veel gelijkenis vertoont met de Homo (sapiens) Wadjakensis.

Omtrent de geologische ouderdom van den Ngandongmensch worden wij door von Koeningswald voldoende ingelicht, aangezien hij de Ngandongfauna aan een nauwgezet onderzoek heeft onderworpen. In deze fauna waarin de antiloopt ontbreekt komt Axis leidekeri zeer zelden voor; daarentegen treedt Axis javanicus als „Leitfossil” op. De olifant van Ngandong is nog hoger gespecialiseerd dan die van Trinil. Als geheel uitgestorven soort wordt slechts de Stegodon genoemd, terwijl op Java, of in geheel Azië, uitgestorven zijn: het Leydekkerhert, de reuzen-oerkarbouw en het nijlpaard. Von Koeningswald kan daarom tot een jong-plistoceene ouderdom van de Ngandong-horizon besluiten.

Homo (sapiens) Wadjakensis Dubois.

De ontdekking van de Homo Wadjakensis dateert reeds van 1889, doch Dubois heeft om onbegrijpelijke redenen de vondst 26 jaar verzwegen. Eerst door de publicatie van Stewart A. Smith over de zgn. Talgaimensch uit het plistoceen van Australië, welke hij als proto-Australisch kwalificeerde, werd Dubois uit zijn tent gelokt en openbaarde hij de vondst op Java aan de wetenschappelijke wereld.

De Wadjakker werd ontdekt in het Zuidergebergte ten zuiden van de G. Wilis bij het dorpje Tjampoerdarat, waar overblijfselen aanwezig zijn van een oud meer, dat grootendeels opgevuld is met klasmatische producten zooals zand en asch.

Aan de kalkachtige oevers van dit meer bevinden zich eenige terrassen waar door B. D. van Rietschoten in 1889 naar marmer werd gezocht. Naast versteende botten van zoogdieren vond deze daar tevens een menselijke schedel (Wadjak I).

Dubois die toen juist op Java was aangekomen om te zoeken naar de „missing link” kwam de vondst ter oore en verrichtte op de zelfde plaats eenige ingravingen, waarbij het hem gelukte een tweede schedel te ontdekken die later Wadjak II werd genoemd. De gevonden zoogdierresten bleken uitsluitend uit recente species te bestaan, doch Dubois houdt desnietegenstaande de afzettingen van Wadjak voor plistoceen, hetgeen vermoedelijk onjuist is.

De schedels bleken nu zeer merkwaardige eigenschappen te bezitten. Vooral Wadjak I, met een grootste lengte van 200 mm. is wel bijzonder groot. De schedel is hooggewelfd en bezit een hersenvolume van 1550 ccM. (Moderne Javanen hebben slechts een schedelcapaciteit van 1350-1450 ccM.).

Het beenderstelsel der schedel is zeer machtig, op sommige plaatsen is het schedeldak wel 10 mm dik.

Wadjak II is iets kleiner, doch doordat het beenderstelsel minder krachtig is ontwikkeld, heeft deze een nog grootere herseninhoud en wel 1650 ccM.

Het achterhoofd steekt wat uit, maar het zijn vooral de afmetingen en machtige bouw van onderkaak die bewijzen, dat de Wadjakker toch een primitief mensch moet zijn geweest. Deze onderkaak doet wat forschheid betreft zelfs niet onder voor de Heidelbergkaak, doch

de kin is sterker ontwikkeld, zelfs meer dan bij de meeste Australiërs. Overigens bestaan er verschillende overeenkomsten tusschen de Wadjakker en Australiër. De prognathie of scheefstandigheid is echter bij eerstgenoemde lang niet zoo sterk geprononceerd als bij de laatste.

Boven elk der oogkassen komen beenverdikkingen voor, die echter niet zooals bij de neanderthalers versmolten zijn; deze eigenschap hebben de Wadjakkers gemeen met Australiërs. Ook de rechtehoekige oogkassen en bouw der jukbeenderen stemmen wat vorm en afmetingen betreft overeen met die van Australiërs.

Dubois ziet in de *Homo wadjakensis* het proto-Australisch type, waarmede Keith en anderen het niet eens zijn. Volgens Keith zouden er momenteel geen afstammelingen van de Wadjakker meer onder de levende volken bestaan. Hij wijst nog op de zelfde hoefijzervormige bouw van het verhemelte als bij die van de Rhodesiamensch, terwijl beiden tevens de zelfde machtige kiezen bezitten.

De beenderen der ledematen zijn vrij slank.

Werktuigen zijn helaas niet bij de uitgravingen te voorschijn gekomen of waarschijnlijk niet als dusdanig herkend.

De laatste die een studie heeft gemaakt van beide Wadjakschedels is Pinkley. Hij bestudeert voornamelijk de kiezen. Ook hij wijst echter op de bijzonder groote afmetingen van Wadjak I, die grooter is dan elke tot nu toe beschreven Australiër. Hoewel de onderkaak van Wadjak grooter is dan die van elk thans levend menschenras, zijn de kiezen van het sapienstype en kleiner dan die van Australiërs, welk verschijnsel de Heidelbergkaak in herinnering brengt. Ook de bouw en de onderlinge verhouding der kiezen onderwerpt Pinkley aan een nauwkeurig onderzoek en ook hij wijst op een samengaan van zeer primitieve naast hoogerstaande kenmer-

ken bij de Wadjakker, die wel „Austral-morphic”, doch in geen geval als een proto-Australiër mag opgevat worden.

Cultureele resten.

Door voorvermelde vondsten wist men dat Java gedurende het dilluvium bevolkt is geweest, doch het heeft geruimen tijd geduurd voordat werktuigen aan het licht zijn gekomen.

Dit materiaal, dat wij hier in het kort zullen behandelen is afkomstig van:

- 1) Ingravingen verricht door personeel van de Geologische Javakarteering, waarbij vooral genoemd moeten worden primitieve hakwerktuigen uit hertshoorn van de vindplaatsen Ngandong en Watoe-Alang en een fraaie beenen harpoen met weerhaken van Sidoredjo, alle vindplaatsen in de Solovallei gelegen.
- 2) Vondsten gedaan door von Koenigswald en ter Haar in lagen te Ngandong en Koewoeng van steenen werktuigen.
- 3) De ontdekking in een Trinilhorizont nabij Solo door von Koenigswald van steenen werktuigen.
- 4) De gewichtige ontdekking van een Chelleenachtige cultuur door von Koenigswald en M. W. F. Tweedie, curator van het Rafflesmuseum te Singapore (vuistbijlen van het Madrastype).

Deze laatste vondsten, die vermoedelijk tot de oudste sporen van menschenlijke cultuur op Java gerekend kunnen worden, zijn ontdekt in het Duizendgebergte nabij Patjitan aan de Zuidkust en wel in een droge bedding van een klein stroompje.

De artefacten zijn gespoeld uit een verkit conglomeraat dat door vulcanische tuffen bedekt is. De afzetting vormt nu een opvulling van een dal, waarvan het dek hier en daar is weggeërodeerd. De lagen zijn zwak geplooid, zoodat zij tectonisch beïnvloed zijn. Hoewel het geologisch onderzoek nog niet is afge-

sloten vermoedt von Koenigswald dat de lagen van middenplistoceene of nog oudere datum moeten zijn.

De werktuigen zijn vervaardigd uit verkieselde kalken, verkiezeld hout en andere gesteenten en bezitten een oer oude patina (in tegenstelling met de neolithische pijlpunten en bijlen uit de zelfde streek en van het zelfde materiaal samengesteld waarbij van een patina nauwelijks sprake is).

Wij zien onder het materiaal zeer fraaie vuistbijlen, van een vroegchelléaansch type, ontstaan doordat men goed in de hand passende steenen door grove afslag heeft toegespitst of gescherpt, terwijl men de basis, van het voorwerp, die in de hand lag, onbewerkt heeft gelaten.

Aan andere werktuigen heeft men meer zorg besteed en er zijn vuistbijlen die aan beide zijden zijn toegeslagen en een onregelmatige snede bezitten, terwijl een kleiner en fijner vuistbijltje het Acheuléentype verraadt. Préchelléaansche „rosto-carinate” types ontbreken niet, evenals een Asturiashauer.

Ook tellen de vondsten, die zich tegenwoordig uitstrekken tot het Cheribonsche (de heer Houbolt te Bandoeng), eenige zgn. „Halbkeile”, primitieve schavers waarvan de eene helft onbewerkt is gebleven, zooals wij die ook kennen uit het Europeesche Chelléen. Tenslotte noemen wij nog groote eenzijdig bewerkte schavers van 20 cM. lang die aan de randen zijn geretoucheerd en waarvan het eind als krabber gediend heeft. Ook dit manufact behoort typologisch het Chelléen toe.

De ouderdom van deze cultuurvorm, (die relaties moet bezitten met Burma), is even oud of nog ouder dan de Trinilhorizon, waaruit de Pithecanthropus afkomstig is. Deze werktuigen moeten evenwel aan een geestelijk hoogerstaand wezen worden toegeschreven volgens von Koenigswald, zoodat wederom het vermoeden rijst, dat tegelijkertijd met de Pithecanthropus een fysiek en gees-

telijk hoogerstaand menschelijk wezen op Java moet hebben geleefd.

Vermoedelijk van iets jongere datum zijn de steenen werktuigen uit de Trinillaag nabij Solo. Zij zijn vervaardigd uit geelbruine chalcedoon en zijn lastig te determineeren volgens het Fransche indeelingsschema. De eerste indruk is die van een pré-Moustierachtige cultuurvorm, doch waarschijnlijk is het dat hier werktuigen van verschillende ouderdom en lagen bij elkaar zijn komen te liggen. Wij zien boren, spitsen en verschillende goedgeretoucheerde messen van jongpalaeolithisch type naast „Levallois-flakes” en zoowaar ook préchelléaansche „clactonians”.

Uit dezelfde laag, die volgens sommige geologen de Trinillaag discordant bedekt, zijn nog een drietal menschelijke kiezen te voorschijn gekomen van een neanderthalachtig type. Noch deze kiezen noch de werktuigen mogen vermoedelijk aan de Pithecanthropus worden toegeschreven of van de artefacten slechts de primitiefste vormen. Een onderling verband tusschen de kiezen en het grootste gedeelte der instrumenten is echter waarschijnlijk.

Als jongste cultuurvorm uit het Javaansche plistoceen komt voorloopig de steen en beencultuur, afkomstig uit de Ngandonglagen, in aanmerking. De steenen werktuigen zijn weer van verschillende types, Chelléo-Moustierien. Voorts werd bij Sidoredjo, nabij Watoe-alang, tezamen met de resten van een nijlpaard, een fraaie beenen lanspunt gevonden, die aan weerszijden van weerhaken was voorzien en die een uitgesproken jongpalaeolithisch voorkomen bezit. Ook komt nog een beenen napje voor, vervaardigd van een uitgeholde koot van de poot van een groote oerkarbouw en enkele hakwerktuigen uit de hoorns van het uitgestorven Leydekkerhert, waarvan de uiteinden bleken bijgeslepen te zijn; een grove beenen spatel en tenslotte roggestekels die als lanspunten

gediend kunnen hebben en die als bewijs kunnen dienen dat de *Homo soloensis*, die vermoedelijk de drager is van deze cultuurvorm met kustbewoners in verbinding heeft gestaan of dat zijn jachtvelden zich tot aan zee uitstrekten.

Een correlatie met verschillende andere landen zal misschien binnenkort kunnen plaatsvinden, aangezien juist de laatste jaren belangrijke ontdekkingen zijn gedaan van plistoceene formaties met werktuigen in Burma, Malakka en Indochina, die dit mogelijk zullen maken.

Pseudo-of Sub-recent Palaeolithicum.

Tot besluit willen wij met een enkel woord melding maken van eenige cultuurvormen die phaseologisch wel tot het palaeolithicum behoren doch die na het Pleistoceen op Java zijn beland. Zij gaan terug tot sub-recente datum (6000-3000 jaar) en die wij daarom zouden willen rekenen tot een subrecent of pseudo-Palaeolithicum. De cultuur dragers hiervan, zijn het best onder de verzamelnaam van Pygmoiden (waartoe de Wedda's ook behoren) te rangschikken.

De bekendste en rijkste vindplaats is wel de door Ir. van Es ontdekte Goea Lawa te Sampoeng nabij Ponorogo gelegen, die door v. Stein Callenfels nauwkeurig gedurende drie opeenvolgende seizoenen is ontgraven.

Naast overblijfselen van menselijke skeletten, waarop wij straks nog terugkomen, zijn werktuigen verzameld en wel beenen spatels van tweerlei vorm, beenen priemen en graafstukken van hoorn. In deze laag van been en hoorn schijnen, met uitzondering van maal, wrijf- en klopsteen, steenen artefacten totaal te ontbreken. Doch hieronder komt volgens van Stein Callenfels, een horizont voor die veel neolithische gevleugelde, tweezijdig bewerkte steenen pijlpitsen voert, echter blijkt bij nauwkeurige bestudeering der kaarten, deze stratigrafische positie niet onaantastbaar

en is het m.i. niet uitgesloten dat hier van een mengcultuur sprake is.

De pijlpunten wijzen op een noordelijke import en wel van uit Japan. De beencultuur is o.a. reeds eenigszins bekend van Indo-China, waar zij in associatie wordt aangetroffen met ruwe steenen bijlen zooals te Hoa-Binh, en van een schelpenheuvel in Noord-Annam, waar ook nog veel protoneolithen zijn aangetroffen.

Het stamland dezer cultuurvorm moet echter volgens von Heine Geldern vermoedelijk in Noord-Azië gezocht worden. In de opperste laag der Goea Lawa zijn ook nog eenige gepolijste rechthoekige steenen bijlen gevonden, die wij hier verder buiten beschouwing kunnen laten.

In de Goea Lawang te Dander in het Noordelijk Kalksteengebergte nabij Bodjonegoro werd door van Stein Callenfels uitgravingen verricht. Daar werden nagenoeg de zelfde cultuurvormen aan het licht gebracht en die openen geen nieuwe perspectieven.

De menselijke skeletdeelen, zoowel van Dander als van Sampoeng, werden door Mijberg onderzocht. Dit materiaal vertoonde geen sporen van fossilisatie en de conservatietoestand was verre van gunstig.

Het bleek nu dat wij zeker niet met Javanen te doen hebben. Een der schedels die gereconstrueerd kon worden bezat een grootste lengte van 170 mm en een grootste breedte van 133 mm, wat dus een index geeft van 78.2 (mesocephaal). Eerstgenoemde maat valt binnen, de tweede maat beneden de variatiegrenzen van moderne Javanen. De herseninhoud is kleiner dan die van de gemiddelde Javanen. Vergelijkingen van deze schedels met die van een moderne Javanen bvb. in profiel (*normalis*) laten echter duidelijk zien, dat over het algemeen groote overeenkomsten, wat algemeene vorm en ook wat afmetingen betreft, kunnen worden vast-

gesteld. Zelfs zien wij dat het voorhoofd van den Javaan minder gewelfd is dan dat van den Sampoengmensch!

Het zijn echter vooral de groote afmetingen der kiezen die een verschil aanwijzen. Prof. Mijsberg is geneigd, na het nemen van talrijke maten aan de schedel en de kaakfragmenten, eigenschappen te herkennen van Wedda's-Dravida's en Australoiden en te kunnen besluiten dat het Sampoengras verwantschap bezit met Papoea-Melanesiers, vooral geleid door de forsche bouw der kiezen; daarmede kan echter Fritz Sarasin niet instemmen, die Australiërs en Melanesiërs wil uitsluiten, daar kenmerkende eigenschappen voor deze rassen, zooals een lange schedel, prognathie en een krachtig beenderstelsel, niet aanwezig zijn. Vooral wijst Sarasin op de groote overeenkomst met schedels van Senoi's en Toala's, zoodat hij in het Sampoengras een weddale vorm wil zien.

De Sampoengfauna is door Dammernan en ook door von Koenigswald in studie genomen. Het blijkt een Indo-Maleische fauna te zijn met een olifant, nevelpanter, en uitgestorven kattensoort en een hert, de *Cervus eldi* (die thans nog in Noord-Malakka voorkomt) en deze fauna zou als bewijs kunnen dienen dat Java en Sumatra middels een landbrug met Malakka zijn verbonden geweest.

De overige drie grotten zijn in Besoeki gelegen en door schrijver dezes ontdekt en ontgraven.

Zij zijn niet zoo rijk voorzien als die van Sampoeng, doch wijken hiervan typologisch belangrijk af.

Te Pradjekan werd in de Goea Petpoeroeh een mengcultuur aangetroffen van beitelvormige beenen spatels, die nauw verwant zijn aan die van Sampoeng, en microlithen, terwijl er tevens nog slag-, wrijf- en maalsteen, benevens een steenen pijlpunt met convexe basis voor den dag kwamen.

Bij deze mengcultuur werden men-

schelijke skeletdeelen gevonden, die in het Geologisch Laboratorium te Bandoeng werden geprepareerd terwijl de schedelresten door Prof. Mijsberg te Batavia werden bewerkt.

Van de schedel waren vooral deelen van het aangezicht bewaard gebleven, een vrij volledige onderkaak met kiezen en een gedeelte van de bovenkaak.

Zij schijnen over het algemeen overeen te stemmen met de vondsten van Sampoeng. Echter komt er boven de ooggen een relief voor, die in principe bij de Sampoengschedel wel aanwezig is, doch minder duidelijk dan aan dit fragment, terwijl dit relief bij Javaansche schedels niet voorkomt, daarentegen veelvuldig bij Australiërs, waar zij in 72% zou zijn aan te treffen. De glabella van Pradjekan is nl. krachtig ontwikkeld, de zich eraansluitende bovenrand van de rechteroogkas is tot aan de incisura supraorbitalis verdikt tot een arcus superciliaris. Vanuit deze incisuur loopt naar lateraal en omhoog de grens tusschen den genoemden arcus en het laterale deel van den bovenoogkasrand, dat niet verdikt is. Lateraal van de incisura supraorbitalis bevindt zich dus de uitlooper van den arcus superciliaris op eenigen afstand van den oogkasrand.

De onderkaak is krachtig gebouwd en bezit een kinuitsteeksel. De maten komen met die van Javaansche mannen overeen, doch bij beschouwing der volgende drie maten: a. lengte van de rij der drie kiezen, b. lengte van de rij der drie kiezen en der twee valsche kiezen en c. de breedte van de tandboog tusschen de buitenste punten der derde kiezen, blijkt dat er bij de tot dusver onderzochte Javaansche mannen, geen aanwezig is, die in alle drie maten de afmetingen van dit fragment haalt. Na het verrichten van verschillende andere opmetingen aan de kaakfragmenten durft Prof. Mijsberg voorloopig te besluiten, dat het onderkaakfragment gebitselementen draagt van aanzienlijke

grootte, zoodat de drager hiervan waarschijnlijk moet behoord hebben tot een grootlandig ras.

Alles bij elkaar wijken de schedels der vondsten van Pradjekan af van die van moderne Javanen, vertoonen overeenkomst met die van Sampoeng en, tezamen met deze, overeenkomst met die van Australiërs, Papoea's en verwanten.

Belangrijker en ook rijker aan vondsten is de *Goea Sodong* nabij Poeger gelegen aan de Zuidkust, welke „Abri sous roche” vooral bekend is geworden door het voorkomen van zgn. „Flakes” van kwarts, obsidiaan en carneool. Het zijn krabbers, boren, spitsen en messen, vaak van een microlithisch karakter. Sommige bezitten een geometrische vorm, andere bezitten een primitief aanzien en zijn langs de randen ongeretoucheerd. Ook bemerken wij nog onder het materiaal bladvormige dan wel driehoekige, eenzijdig bewerkte artefacten die vermoedelijk als pijlspitsen moeten worden opgevat en die overeenkomen met dergelijke artefacten uit Zuid-Australië. Wederom ontbreken ook hier beenen spatels niet, doch zij treden geheel op de achtergrond. Merkwaardigerwijs kunnen wij tevens een lichte inslag constateren van primitieve ruwe steenen bijlen, vervaardigd uit in de lengte doorgeslagen kali-rolstenen, die eenigszins in principe doen denken aan die van het Hoabinhien.

Naast deze cultureele resten zijn ook hier menselijke skeletdeelen gevonden, waaronder een compleet skelet „in situ”, waarvan echter, op de rechteronderkaak na, de schedel ontbreekt. Het skelet lag op de rug uitgestrekt in een nis, de knieën waren opgetrokken en de rechterarm lag over de buik gekruist. Het kaakfragment bevatte opvallend kleine kiezen, vooral vergeleken bij die der overige grottenvondsten op Java. Toch moeten wij hier met een weliswaar klein, doch volwassen individu te doen hebben, aangezien de verstandskies reeds aanwe-

zig is. Gedurende de ontgraving van de grot zijn nog kiezen afzonderlijk aangetroffen, afkomstig van op zijn minst drie andere individuen. Doch dit zijn weder frisch gebouwde gebitselementen, overeenstemmend met de afmetingen van Sampoeng en Dander.

Als laatste der onderzochte grotten moet de *Goea Mardjan* genoemd worden, evenals de vorige grot aan de noordelijke rand van de Goenoeng Watangan bij Poeger gelegen. Dit is een zeer kleine rotsschuilplaats, waarin een groote hoeveelheid menselijke skeletdeelen werden uitgegraven, die in gebroken toestand door elkaar lagen. Van slechts één skelet was het eenigszins te zien dat het bijgezet was.

Onder dit materiaal troffen wij een schedel aan, waarvan het voorhoofdsbeen en aangezichtsgedeelte geheel ontbrak en die bovendien ernstig verdrukt was. Voorts vonden wij, behalve deelen der extremiteiten en romp, nog eenige andere deelen van een schedeldak en een vrij groot aantal kleine en groote fragmenten van onder en bovenkaak, wederom voorzien van forsche gebitselementen. Ook deze kaakfragmenten munten uit door een forsche bouw. Wij maten bvb. een kinhoogte 35 mm. De cultureele resten zijn zeer spaarzaam vertegenwoordigd, doch typologisch van groot belang, omdat wij hier voor het eerst een aan het „Hoabinhien” verwante cultuurvorm met voldoende zekerheid op Java konden vaststellen. Zelfs de „Leitform” hiervan, de zgn. „Hache courte”, komt hier percentsgewijze veelvuldig voor. Beenen spatels ontbreken wederom niet.

De fauna van deze grotten, door v o n K o e n i g s w a l d bewerkt, bleek met uitzondering van een oerkarbouw, geheel recent te zijn, terwijl *Rhinoceros sondaicus* tegenwoordig niet zoo ver oostelijk meer voorkomt.

Behalve de uit grotten afkomstige Pygmoide-cultuurvormen, heeft v o n

Koenigswald aan de oppervlakte op heuvelruggen nabij Bandoeng, die vroeger een thans verdwenen meer begrensden, een „flakeculture” ontdekt, waarvan de werktuigen bijna uitsluitend uit obsidiaan zijn vervaardigd. Behalve kernstenen zien wij onder het materiaal al dan niet geretoucheerde messen, burijsen, boren, schrabbers en driehoekige pijlspitsen.

De gepolijste steenen bijlen, die daar eveneens in de omgeving zijn gevonden, hebben m.i. niets met de geschetste cultuurvorm uit te staan. Volgens van Stein Callenfels moeten wij een cultuur, die uitsluitend obsidiaan als grondstof gebruikt, onmiddellijk in verband brengen met noordelijke cultuurvormen zooals wij ze o.a. kennen van Luzon, waar zij eveneens in de nabijheid van een meer zijn gevonden. Doch lijkt mij deze argumentatie weinig steekhoudend, aangezien obsidiaan overal ter wereld, waar dit materiaal voorkomt, in sub-recente tijd tot grondstof van werktuigen heeft gediend.

Volgens von Heine Geldern moeten wij in de Bandoengsche Cultuurvorm een laatste golf zien van de palaeolithische „flakecultures”, die zich via Burma over den Indischen Archipel hebben verspreid.

Tot besluit nog de ontdekking in verschillende grotten op Java en Celebes van een uitgebreide primitieve Pygmeeën cultuur uit schelp vervaardigd, van Dr. Willems, de opvolger van Dr. van Stein Callenfels. Vermoedelijk komen zij in alle tot nu toe onderzochte

grotten voor, doch zijn steeds over het hoofd gezien.

Het best is deze cultuur te vergelijken met die der Andamanen, waar dezelfde schelpen werktuigen het hoofdbestanddeel van het inventaris der Mincopies (negrito's) uitmaken. Ook daar wordt vooral Cyrena, een brakwatermolusc als mes en schaaf gebruikt, verder pijlspitsen en andere instrumenten van schelp.

De ontdekking van Dr. Willems acht ik zeer belangrijk en ze kan tot groote verassingen aanleiding geven.

Dit is een korte samenvatting van wat wij zooal weten van het palaeolithicum op Java. Veel is ons reeds duidelijk geworden, maar nog wachten vele vraagstukken op beantwoording. Vooral hebben wij het te danken aan den onvermoeiden palaeontoloog von Koenigswald, die zoo wel voor de palaeontologische als palaeolithische kennis van Java onschatbare diensten heeft bewezen en dat vele onjuiste opvattingen zijn rechtgezet. Zijn talrijke vondsten vormen een indrukwekkende bijdrage voor het Javaansche palaeolithicum.

Voor belangstellenden, die dieper op de verschillende onderwerpen wenschen in te gaan, voeg ik hieronder een lijst van de voornaamste literatuur.

Moge dit overzicht er toe bijdragen om de belangstelling voor de oergeschiedenis in deze gewesten aan te wakkeren en moge in de toekomst de samenwerking van palaeontoloog, geoloog, anthropoloog en prehistoricus niets te wenschen overlaten!

November 1939.

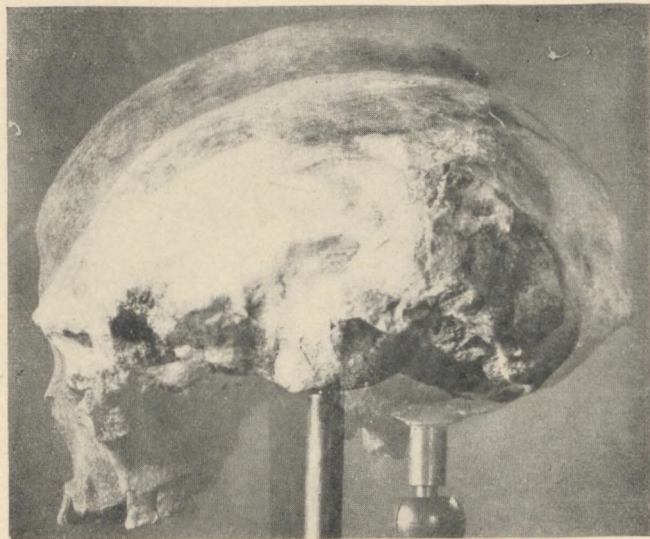
VOORNAAMSTE LITERATUUR.

- Boule, M. Le Sinanthrope. L'Antropologie, Tome 47, Nos. 1 - 2, 1937.
Dubois, E., Pithecanthropus erectus, eine menschenähnliche Uebergangsform auf Java. Jaarboek Mijnwezen 1885.
Es, L. J. C. van, The Age of Pithacanthropus, Dissertatie 1931.
Heekeren H. R. van, Prehistorisch grottenonderzoek in Besoeki (Java)
A. De Goea Petpoeroeh nabij Pradjekan Djawa nos 4 en 5, 1935.

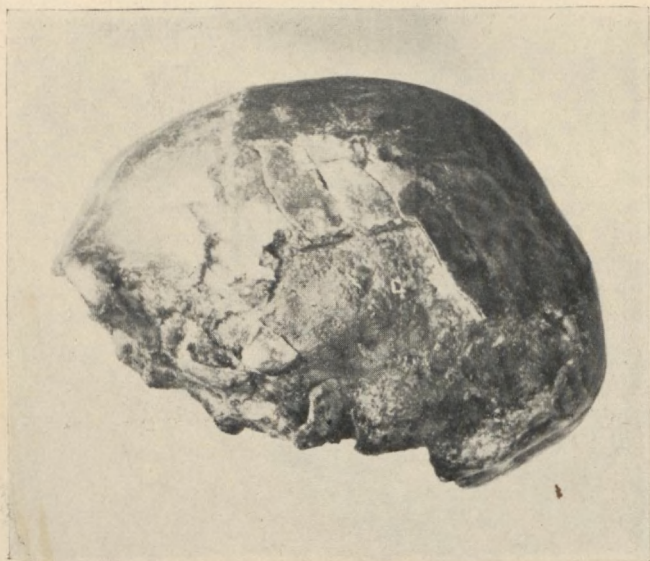
- Heekeren H. R. v., B. De Goea Sodong nabij Poeger Djawa 1936.
 id Ontdekking van het Hoa-binhien op Java. Tijdschr. I.T.L.V. 1937.
 id Over prehistorie in het algemeen en die van Besoeke in het bijzonder. Voordracht 1939.
- Heine Geldern, R. von, Urheimat und fruehste Wanderungen der Austronesier, Anthropos No. 27, 1932.
 id id Prehistoric Indonesia, Kern Institute
- Koenigswald, G. H. R. von, Sinanthropus, Pithecanthropus en de ouderdom der Trinillagen De Mijningenieur 1931.
 id Beitrag zur Kenntniss der fossilen Wirbeltiere Javas, Wetensch. Mededeelingen no 23, 1933.
 id Ein neuer Urmensch aus dem Dilluvium Javas, Centrallblatt f. Min. Abt. B. No. 1, 1935.
 id Zur Stratigraphie des javanischen Pleistocän. De Ingenieur in N. I. No. 11, 1935.
 id Das Neolithicum in der Umgebung von Bandoeng. Tijdschr. I.T.L.V. No. 75, 1935.
 id Ueber Altpalaeolithische Artefakte von Java, Tijdschr. v.h. K. N. A. G., 2e serie deel LIII, 1936.
 id Early Palaeolithic Stone Implements from Java, Bulletin of the Raffles Museum, Singapore, No. 1, 1936.
 id Ein fossiler Hominide aus dem Altpleistozän von Java, De Ingenieur in N. I. No. 8, 1936.
 id Nieuwe Pithecanthropusvondsten uit Midden-Java. Natuurkundig. Tijdschrift voor Ned. Indie, 4 1938.
 id A review of the Stratigraphy of Java and its relations to early man. Early Man, 1937.
- Menghin, O. Welgeschichte der Steinzeit. 1933.
 Mijsberg, W. A. Recherches sur les restes humains trouvés dans les fouilles de la grotte Guwa Lawa á Sampung et des sites préhistoriques á Bodjonegoro (Java) Hommage 1932.
- Oppenoorth, W.F.F. Homo (Javanthropus) soloensis, Wetensch. Med. No. 2, 1932.
 id De vondst van Palaeolithische menselijke schedels op Java. De Mijningenieur No. 6, 1932.
- Pinkley, G. The significance of Wadjak Man, a fossil Homo sapiens from Java, 1936.
- Rutten, L. M. Voordrachten over de Geologie van Ned. Indië 1927.
- Selenka L., Blanckenhorn M. Die Pithecanthropusschichten auf Java, 1911.
- Stein Callenfels, P. V. van, Note préliminaire sur les fouilles dans l'abri sous roche du Gua Lawa à Sampung. Hommage 1932.
 id Korte Gids voor de prehist. v. h. Bat Gen. 1934.
- Teilhard de Chardin, P. Notes sur la palaeontologie humaine en Asie meridionale L. Anthropologie, tome 47, nos I - 2, 1937.
 id Deuzièmes notes sur la palaeontologie humaine en Asie meridionale. L'Anthropologie, nos 1938.
- Vallois, H. V. Le Javanthropus, L'Anthropologie, tome 45, nos 1 - 2, 1935.
- Weinert, Hans, Menschen der Vorzeit, 1930.
- Keith, Arthur, The Antiquity of Man, Vol. 11, 1929.

Homo modjokertensis (Norma verticalis)

Pithecanthropus, Ngandong I en Dajakker.
Orientatie grootste schedellengte.

Homo modjokertensis (Norma lateralis)

Zes Ngandong-schedels (Norma lateralis)

Het beroemde schedeldak van de Pithecanthropus van Dubois (1891)

De nieuwe Pithecanthropus vondst van von Koenigswald (1938)

Vuistbijlen van Patjitan.

Foto's van Dr. G. H. R. von Koenigswald

HET HUWELIJK BIJ DE SOENDANEZEN.

DOOR

A. PRAWIRASOEGANDA.

Wanneer wij een onderzoek instellen naar de gewoonten in de Soendalanden, dan zien wij, dat de oude zeden voor een deel nog in gebruik zijn. Dichter bij de grote steden wordt dit gebruik steeds minder, en in de steden zelf krijgt de adat, ook door de invloeden van andere volken, steeds meer afwijkingen.

In de kampongs is het gewoonte dat bij een eventueel huwelijksaanzoek de ouders van den jongen eerst bij die van het meisje komen, om te informeren of ze soms al verloofd is. Is dat niet het geval, dan gaan de ouders zo voor de grap plannen maken, hoe het zou zijn wanneer hun kinderen samen in den echt verbonden werden. Dit gesprekt heet: „neundeun omong”, wat letterlijk vertaald betekent: zijn woord geven.

Bij dit „neundeun omong” worden er nog geen beslissingen genomen en na deze bespreking houden beide partijen hun plannen nog geheim.

Na het „neundeun omong” komen beide ouders dikwijls bij elkaar aan huis; wanneer ze een beetje bemiddeld zijn, brengen ze elkaar over en weer versnaperingen. Doordat ze vaak bijeen komen, kennen ze elkaar zo goed alsof ze elkaars familie zijn en vooral bij de moeders is deze verhouding zeer vriendschappelijk. Komt de moeder van den jongen lang bij die van het meisje op bezoek, dan vraagt zij voor de vorm of haar a. s. schoondochter haar wil „njiaran” (letterlijk: luizen).

De desamensen hebben het idee dat ze in de manier van „njiaran” een teken ten na- of voordele van die a. s. schoondochter kunnen zien. Wanneer het meisje onopzettelijk al te hard aan het haar trekt, dan zal ze later streng zijn

tegen haar man. Vandaar dat er een uitdrukking bestaat: „Och zij zal niet mijn schoondochter worden, want zij trekt te hard aan mijn haar!” Wanneer het meisje het „njiaran” niet helemaal goed doet, leidt men hieruit af, dat ze later niet zuinig zal kunnen leven.

Niet alleen op het „njiaran”, maar op alles wat het meisje doet, wordt streng gelet, bijv.: wanneer ze het huis niet netjes kan opruimen, kan ze later ook haar man niet troosten, als hij zich in moeilijkheden bevindt.

Als het meisje midden in haar werk zo maar ophoudt, dan is dit ook een slecht teken, ze zal dan n. l. niet lang haar man kunnen volgen en neiging hebben meer dan eens in het huwelijk te treden.

Ook haar kookkunst wordt in aanmerking genomen; kan ze goed rijst koken en vooral goed sambel maken, dan valt er niets op haar aan te merken. Vooral het laatste moet ze goed doen, want sambel is in de kampong voor het eten onontbeerlijk. Aan dit sambel maken ontleen ze ook een uitdrukking: „awewe goreng gogog, heuras tagog, badag sambel, heuras tjokor”, wat betekent: „een vrouw, die geen fijne manieren kent”.

Wanneer we in de kampong horen zeggen: „bij de rijst krijgen we geen andere spijzen”, dan horen we ook direct een ander antwoord: „nou ja, met sambel smaakt het ook wel”. Een andere uitdrukking ontleend aan het antwoord (njambel) is: „geuning njambel mah sakali djadi, tara sok diasaañ heula, ngeunah teu ngeunah koemaha djadina” wat betekent: „Wanneer je iets doen wilt, doe het dan helemaal, houd er vooral niet halverwege mee op; wanneer je iets niet helemaal wilt vol-

brengen, begin er dan liever niet aan, want anders maak je de zaak maar erger en een ander zal het niet van je overnemen”.

Uit het bovenstaande blijkt, dat aan het sambel maken heel wat aandacht geschonken wordt.

Omdat goed sambel maken zo'n eerste vereiste is, gaan de meisjes in de kampong heel dikwijls naar een oudere vrouw om iets daarvan te leren. De moeder van den jongen let heel streng op die dingen, opdat ze later geen berouw zal hebben, dat zij haar zoon ermee heeft laten trouwen. Doet het meisje alles in de puntjes, dan zal het huwelijk tot stand komen.

Een paar maanden, weken of dagen hierna — dat hangt van de ouders af — sturen ze iemand, die goed kan praten en op de hoogte is van aanzoeken doen, naar de ouders van het meisje om haar hand te vragen. Die persoon — het hoeft niet bepaald een familielid te zijn — neemt een tweede, meestal een vrouw, mee. Die vrouw moet dan een „lepit” en geld meenemen, soms ook versnaperingen. De meer bemiddelden geven alleen geld. Deze tweede komst bij het meisje heet: „njeureuhan” (lemes: „ngalamar”), wat betekent: „aanzoek doen”.

De afgevaardigde kiest dan de juiste woorden; in de kampongs gebruiken ze voor deze gelegenheden meest oude termen en uitdrukkingen. Het antwoord van de vader van het meisje luidt dan: „Goed, we zullen uw wens vervullen”. Na verder heen en weer gepraat te hebben, zegt dan de afgevaardigde: „Nu we de belangrijkste dingen besproken hebben en de kinderen er in toestemmen, moet ik U namens den vader van den jongen dit (het geld) overhandigen, bij wijze van „njangtjang” (binden)”.

Naar men ons mededeelde, was vroeger de gewoonte heel anders. Toen was het reeds voldoende wanneer de ouders van den jongen bij die van het meisje kwamen en dan van huis een „lepit”

meenamen. Wanneer die „lepit” direct gekauwd werd, was het een teken dat het aanzoek aangenomen werd en andersom. Mocht het gebeuren dat de „lepit” geopend werd, dan was het een teken dat het meisje nog iets te vragen had. Bij dat aanzoek doen, vergeten ze de „lepit” nooit, vandaar dat de Soendaneze uitdrukking „njeureuhan” ontleend is aan die „lepit”, want dat is het symbool voor een aanzoek.

Zo'n „lepit” wordt gevormd uit: sirihbladeren, seureuh, gambir, kalk, pinangnoten en tabak. Kalk is wit, d. w. z.: de vrouw is rein en geeft zich met hart en ziel. Gambir is rood, d. w. z.: de hartstocht gaat meer van den man uit. Tabak: Wanneer men rookt of tabak kauwt, krijgt men hoofdpijn en voelt zich niet recht meer op zijn gemak, d. w. z.: het verdragen van die ellende is een bewijs dat de man alles voor de vrouw over heeft. Seureuh staat voor het woord „reureuh” (rusten) d. w. z. niet meer hartstochtelijk zijn.

Dat men bij het aanzoek de „lepit” niet vergeet, wil dus zeggen dat zowel de jongen als het meisje, na elkaar gezien te hebben, naar elkaar verlangen met de reine wil van het meisje (kalk) en de hartstochtelijke wil van den jongen (gambir) en dat eerst het huwelijk de zielerust zal doen weerkeeren.

Nu moeten de ouders er voor zorgen, dat de kalk en de gambir omwikkeld worden met een *even* aantal sirihbladeren, omdat bij het aanzoek de *beide* ouderparen beraadslagen. Hieruit is het bijgeloof ontstaan, dat je ook bij het gewone sirihkauwen een even aantal moet nemen; oneven is verboden. Wanneer er slechts één sirihblad is dan moet je het blad eerst in tweeën scheuren. Doe je dat niet, dan zal je man een tweede vrouw nemen. Het overhandigen van het geld betekent dat het meisje nu gebonden is, ze mag niet meer haar eigen gang gaan.

De twee kinderen, die reeds door

een belofte verbonden zijn, werden vroeger genoemd: kinderen die reeds „patoeur tameuh” (verloofd) zijn. „Tameuh” is wat de stadsmensen „goerita” noemen of ook wel „beubeuro rok”, welke laatste benaming doet denken aan het woord „beubeureuh”, hetgeen „verloofde” betekent. Mocht het voorkomen dat het verloofde meisje iets verkeerd doet en haar a. s. man en schoonouders zouden dat te weten komen, dan zal het huwelijk beslist niet doorgaan. Dit maakt een diepe indruk op de familie van het meisje; de ouders krijgen dan de schuld dat ze hun dochter niet kunnen opvoeden. Vandaar dat ze streng op alles wat het meisje doet, letten. Alles wat door de godsdienst of het bijgeloof verboden (pamali) is, moet vermeden worden.

1. „Oelah dioek dina panto pamali matak nongtot djodo”.

Je mag niet op de drempel van de deur zitten, dan gaat de verbintenis niet door.

2. „Teu meunang njeupah seureuh panglamar, pamali matak sawan geureuh, nja eta matak tara djadi papatjangan”.

Je mag geen sirih van het aanzoek kauwen, anders wordt je „sawan geureuh” (suf). Dan gaat eveneens het huwelijk niet door,

3. „Teu meunang ngarawoe deui beas sosoheun sanadjan leber, pamali matak boeroeng babakalan”.

Je mag geen rijst met beide handen oprapen.

4. „Teu meunang lila di tjai, pamali matak djadi landjang kolot”.

Je mag niet te lang in de badkamer blijven, anders word je een oude vrijster.

5. „Oelah nintjak njiroe pamali matak laboeh hareupeun mitoha”.

Je mag niet op een plat gevochten mand trappen, anders val je voor je schoonouders.

6. „Ke tjai teu meunang lengoh, nadjan sapotong koedoe barang bawa, boh koekoembaheun boh seuseuheun, pamali matak teu dibawakeun koe pialakieeun”.

Als je naar de badkamer gaat moet je iets meenemen, een bord of wasgoed, daar je anders niets in je huwelijk zult medekrijgen.

7. „Oelah milihan bangsal dina njiroe doeaän pamali matak tjerewed mitoha”.

Je mag geen „bangsal” (rijst die nog niet van de bolster ontdaan is) uit de wan wegpikken, anders krijg je strenge schoonouders.

8. „Oelah njoo beas pamali bisi didjoeal koe toa”.

Je mag niet met rijst spelen, anders word je door je oom verkocht.

9. „Teu meunang ngarioeng njeupah djeung semah pamali mantak palangan waktue dipangantenkeun”.

Je mag niet in gezelschap van gasten sirih kauwen, daar je anders op de huwelijksdag de menstruatie krijgt.

10. „Oelah ngalahoen wadah seureuh, pamali matak dipangnjandoengkeun”.

Het sirihstel mag je niet op je schoot nemen, anders zal je man een tweede vrouw nemen.

11. „Teu meunang njeupah salambar, bisi matak djadi randa ngora-ngora, kadjaba lamoen teu aja deui beunang oge, tapi koedoe dibeulahkeun heula toeloelj dirangkepkeun”.

Een enkel sirihblad mag je niet kauwen, je wordt anders jong weduwe; tenzij er geen ander blad is, maar dan moet je het in tweeën scheuren en dubbel vouwen.

12. „Teu meunang njeupah seureuhna gangsal pamali mantak dipangdjandoengkeun”.

Je mag bij het sirihkauwen geen oneven aantal bladen nemen, anders zal je man een tweede vrouw nemen.

13. „Lamoen tas diangir-mandi koedoe teroes diminjak djeung njisirin, pamali matak paeh silanglang”.
Als je bij het baden je haar wast, dan moet je het direct oliën en kammen, anders sterf je een onnatuurlijke dood (precieser: verdrink je).
14. „Teu meunang ngapoetan pakean soën bari dipake, pamali mantak djideroem koe maroe”.
Je mag gescheurd goed niet naaien terwijl je het draagt, daar anders je mededingster je een kwaad hart zal toedragen.
15. „Teu meunang ngaleleke, tjeuk kolot noe kitoe boeaja ngangsar pamali mantak teu djadi anak”.
Je moet je stevig en goed kleden; de ouderen noemen het anders „boeaja ngangsar”. Je kinderen zullen vroeg sterven.

Zo is er nog veel meer wat verboden is, meest met de bedoeling een erg gehoorzaam meisje van hun dochter te maken.

Hoewel die verboden meest zinnebeelden zijn, durven de meesten ze niet te overtreden. Ze worden zelfs zeer ter harte genomen, meer nog dan de gewone wijze woorden van de ouders.

Wat de hoeveelheid geld betreft, die is voor ons hier in de Soendalanden niet vastgesteld. Bij de rijkere zal het een groot bedrag zijn, bij de minder goeiden een kleiner, soms is het f 2.50, f 5.—, f 10.— enz. Over de eigenlijke hoeveelheid kan men nog niet oordelen, daar het echte „mawakeun” (bruidsschat), vlak voor het huwelijk gegeven, 10 maal zo groot moet zijn als bij het „panjangtjang”.

Op sommige plaatsen treft men wel eens gevallen aan waar bij het „njeureuhan” behalve het „panjangtjang-geld” ook nog andere dingen van kleine waarde worden aangeboden, zoals een kattie rijst, vlees, brandhout, of pisangblad. Dit is een aanwijzing, dat later bij het

huwelijksfeest ook deze dingen in grote hoeveelheid van de kant van den jongen te verwachten zijn. Dat meebrengen van eetwaren heet „iber” of „serah”.

Na het „njeureuhan” komt de jongen vaak bij het meisje; hij helpt dan zijn schoonvader bij een of ander werk. Hierdoor kan de a. s. schoonvader zien, hoe flink en ijverig zijn a.s. schoonzoon is. Men treft wel eens gevallen aan, dat het huwelijk niet doorgaat, daar hij bijv. te lui is, maar dat gebeurt heel zelden. Ofschoon de jongen heel dikwijls bij het meisje komt, gaan ze toch niet vrij met elkaar om, daar dit ten strengste verboden is. Het verbod luidt: Meisjes mogen niet in gezelschappen waar jongens zijn, komen, daar er anders „bloedvermenging” zal plaats vinden.

Na het „njeureuhan” gaan de ouders van den jongen zich voorbereiden voor het a.s. feest. Ze rekenen dus niet alleen op de voorbereiding door de ouders van het meisje; ze doen hiervoor zo hun best, niet alleen om te zorgen, dat er voor het feest voldoende van alles zal zijn, doch ook om niet het verwijt te moeten hooren, dat zij helemaal niets zouden doen. Is men klaar met de voorbereidingen, dan bericht men de ouders van het meisje, dat men op die dag en die tijd (door beide betrokken partijen is dit van te voren bepaald) arriveren zal. Dit bericht komt meestal 3 of 4 dagen vóór het huwelijk. Alles wordt netjes in orde gemaakt, het huis versierd; men maakt een kledingstuk voor den bruidegom en ook lekkernijen voor hen, die den bruidegom vergezellen.

Breekt de grote dag aan, dan gaat de jongen er op uit, begeleid door zijn ouders en schoonouders, allen natuurlijk mooi gekleed. De jongen voorop, achter hem iemand met een presenteerblad. Dit bevat geschenken voor de bruid. In de kampongs brengt men behalve het presenteerblad ook dingen mede, die voor de keuken van nut zijn o.a. een dandang, een koekoesan, een rijstmand

enz. De mensen, die de bruidegom begeleiden, zijn meestal gehuurde lieden, want het is voor de betrokken ouders een eer, wanneer dit huwelijk met veel luister wordt gevierd.

De stoet wordt geleid door een bekwaam iemand, die b.v. goed praten kan en alles regelen, daar hij, na aankomst bij de bruid, de persoon is, die den jongen en alles wat hij meeneemt aan de ouders van het meisje moet overhandigen.

Gewoonlijk wijst de vader van het meisje ook zo'n bekwaam persoon aan om alles in ontvangst te nemen. Kleine dingen, die de bruidegom meebrengt, worden in het midden geplaatst bij de groep mannen; de vrouwen bevinden zich binnen in het huis. Hebben ze wat uitgerust, dan begint de afgevaardigde van de bruidegom met zijn boodschap. Daar men meestal hiervoor iemand op leeftijd gebruikt, kiest deze persoon bij het overbrengen van zijn boodschap oude zegswijzen. In de eerste plaats komt de bruidegom ter sprake, daarna de dingen, die hij meebrengt.

Aan het slot zegt hij: „Nu behoort de jongen U toe; U mag bij wijze van spreken met hem alles doen wat U wilt, zijn druppeltje bloed, zijn haar, zijn ademhaling behooren U toe. Zowel overdag als 's nachts draag ik nu de zorg aan U over! Behalve hem moet ik U een kleinigheid overhandigen (hij geeft dan het geld) voor het feest. Ik hoop van ganser harte dat het huwelijk gezegend mag zijn, zodat bruid en bruidegom in lief en leed elkander getrouwelijk zullen bijstaan tot de dood”.

De gastheer betuigt dan zijn dank voor den jongen en zijn geleide. Daar het in de kampongs wel eens gebeurt, dat nadat het huwelijk voltrokken is, toch tussen man en vrouw een verwijdering ontstaat (die in sommige gevallen zo ernstig is dat echtscheiding hiervan het eind is) vragen de ouders van het meisje of al de geschenken met opzet (babawaän)

of toevallig meegenomen (kabawa) zijn. Ze vragen dit, want mocht het gebeuren, dat kort na het huwelijk een echtscheiding komt, dan behoeven de zaken met opzet meegenomen (babawaän), niet meer teruggegeven te worden en andersom. Vandaar dat bij het overhandigen van de geschenken heel voorzichtig wordt toege-licht, welke zaken men als „babawaän” beschouwt. Ze doen dat enkel en alleen om ernstige verwikkelingen in de toekomst te vermijden.

Zijn ze klaar met het spreken hierover dan wordt de gastrouw geroepen; zij moet alles in ontvangst nemen en bewaren. Dit overhandigen van de „babawaän” en van alles wat de bruidegom meeneemt, heet: „seserahan.” De dingen, die bij meeneemt, zijn o. a. geld; voor de bruid, kabaja's, sarongs, zijden doeken enz. Bij de meer gegoeden soms nog oorknoppen, een halsketting, een armband, een ring, een paraplu, sloffen enz. Deze hangt af van de welgesteldheid van de ouders van den jongen en het aanzien van het meisje: ook worden meegebracht gebakjes voor thee en, niet te vergeten, de ingrediënten, die bij het sirihstel behoren zoals: sirihbladeren, die nog aan de stengels zitten of reeds bij elkaar gerangschikt zijn, hele of reeds fijn gesneden pinangnoten, tabak, gambir, kalk enz.

De volgende dag geeft de moeder van het meisje de „seupaheun” (de reeds klaar gemaakte sirih met ingrediënten) aan de bureu, om hen hiermee op de hoogte te brengen van het feit, dat haar dochter nu door een belofte gebonden is.

Nu de jongen bij zijn a.s. schoonouders vertoeft, ligt de verantwoordelijkheid van het feest geheel en al bij de ouders van het meisje. Dag en nacht heerst er in het huis van het meisje grote drukte, de familieleden en de bureu helpen zoveel mogelijk om het feest goed te doen slagen. Koekjes worden gebakken, uitnodigingsbrieven worden geschreven, het huis versierd; kortom men doet

alles voor het feest. Een week vóór het feest, mag het meisje nauwelijks buitenshuis komen (dipingit). Elke avond wordt het meisje met „wedak” ingesmeerd (diloeloer) om te zorgen, dat op de dag van het feest, zij er schitterend uit zal zien. 's Morgens en 's avonds moet ze „djamoe” drinken om gezond te blijven; meestal mag ze ook niet te veel eten, om een beetje slank te zijn.

De dag voor het huwelijk wordt de bruid door een „schoonheidsspecialiste” onder handen genomen: haar wenkbrauwen worden geschoren. De vrouw, die dat doet heet „toekang hias”. Het loon hiervoor is niet zo groot en bestaat slechts uit: 5 katie's rijst, in een rijstmand (bokor), waarop een hele of een halve klapper; 1 blokje suiker, een ei en „dja-wadah” (fijn gestampte kleefrijst) en geld: f 0.50 of f 0.75. Bij de meergegoeden ook nog: „roeroedjakan” en „boemboe”, voor het koken gereed gemaakt en ingepakt.

Bij mensen, die de oude zeden nog volgen, gebeurt op die dag het „ngeujeuk seureuh”, wat betekent: midden in het huis spreidt men een gestreepte sarong (kasangdjinem); daarop plaatst men een presenteerblad, bevattende de boven bedoelde sirihbladeren, kalk, gambir enz. Rondom bevinden zich 7 in klapperolie gedrenkte pitten, die ook overdag blijven doorbranden. Verder is er nog een kom, gevuld met „beras”, die vermengd is met stukjes „koneng” en klein geld. Verder legt men er bij een rauw ei, „ramboe”, „haropat” en weefgereedschap, een kendi met water gevuld, „batoe pipisan” met „laki” (rol) waarmee men de kruiden fijn wrijft, een bokor met water en 7 soorten bloemen, wat klein geld, kleren van de bruid en de bruidegom, die ze op de huwelijksdag zullen dragen.

Om deze dingen zitten oude vrouwen; jonge meisjes mogen er niet bij zitten; ze moeten zich tevreden stellen met er naar te kijken! Voordat men met het opstellen dezer zaken begint, wordt eerst wierook gebrand en een koranspreuk opge-

zegd; is men hiermee klaar dan gaan de oude vrouwen aan het werk. Iedere vrouw neemt uit het sirihstel 2 bladeren sirih; ze worden met de binnenzijden op elkaar gelegd, daarna maken ze ervan een rolletje. Vastgemaakt met de „ramboe”, heet dit: „loengkoen”. Deze rolletjes leggen ze op het presenteerblad. Al deze dingen, worden bij elkaar gedaan, en er wordt wit goed over uitgespreid. Bruid en bruidegom, eenvoudig gekleed, moeten nu tegenover elkaar zitten met het overdekte presenteerblad in het midden.

Een hiervoor aangewezen persoon (toekang hias) neemt het wrijfblok en de rol, en prevelt dan wat (ngadoa); daarna neemt ze de rol en hiermee raakt ze de overdekte rolletjes aan; bruid en bruidegom moeten nu zonder aarzelen iets van onder het witte kleed weghalen. De aanwezigen lachen en zijn er erg benieuwd naar wat ze te voorschijn brengen. Volgens het bijgeloof kan men nl. uit die dingen opmaken, waarmee man en vrouw later de kost zullen verdienen. Haalt men er rijst uit, dan moeten de man en de vrouw in rijst handelen enz. . . .

Als teken, dat het „ngeujeuk seureuh” voorbij is, laat men een geweer afschieten of vuurwerk aansteken.

In andere streken geschiedt het „ngeujeuk seureuh” als volgt: Men stelle zich voor, datzelfde hoopje kleine dingen en de aanwezigen. De „toekang hias” zegt, dat zij namens de ouders van de bruid het meisje door middel van „ngeujeuk seureuh” aan den zoon van een zekere A. verbinden zal, zij hoopt dat bruid en bruidegom gelukkig zullen leven enz. . . . Een man, die reeds op leeftijd is, brandt nu, al prevelende, wierook; de aanwezigen moeten ook een klein beetje er van branden. Hier gebruikt men geen „loengkoen”; bruid en bruidegom gaan direct tegenover elkaar zitten. De „toekang hias” neemt nu een eindje draad, man en vrouw moeten elk een einde pakken en trekken, tot de

draad breekt. Daarna neemt de „paradji” de stamper, gaat prevelen en begint in het rijstblok twee of drie keren te stampen; ook de aanwezigen, zomede de bruid en bruidegom moeten dat doen. Weer moeten bruid en bruidegom tegenover elkaar zitten met tussen hen in een kommetje gevuld met water en 7 soorten bloemen. Soms bevinden zich in de kom nog andere dingen o.a. centen en kruiden, zoals: „panglaj”, „koneng”, alle fijngesneden, „handjoeang”, „kamoening” en „djawerkotok”-blad.

Wat het geld betreft, het aantal geldstukken is evenredig aan de „naktoe” van de geboortedag van het meisje of ook aan het totaal aantal letters van de namen van den jongen en van het meisje; dit heet „repok”. Men is vrij in zijn keuze van de geldstukken; grotendeels hangt dit af van de „paradji”, want het doel is eender, n.l. te hopen dat bruid en bruidegom in de toekomst gelukkig zullen leven. Het gebeurt wel eens, dat de ouders van den jongen nog f 1.— of f 2,50 extra in de kom doen. Bruid en bruidegom moeten nu een flinke greep doen in de kom; wie er het meeste geld uithaalt, die is in de toekomst de gelukbrenger. Het geld, dat ze beiden uit de kom gehaald hebben, wordt bij elkaar gedaan, en bewaard in een zakje (kandjoet koendang); ’t mag nooit eruit gehaald worden, integendeel, men moet er telkens bij doen. Wat er nog in de kom overblijft, wordt aan de „paradji” gegeven.

Hierna is het „ngeujeuk seureuh” afgelopen. De vrouwen gaan nog niet naar huis, daar ze de sirihbladeren eerst moeten verdelen; die worden opgerold en aan de bureu gegeven. Wat er dan nog overblijft van de sirih en de ingrediënten wordt bij een viersprong weggegooid, of aan de naib gegeven na de trouwplechtigheid. Andere dingen, zoals: rijst vermengd met koneng, geld, ei, kendi, weefgereedschap, wrijfsteen, enz worden bewaard tot na

het huwelijk. In dit geval ontbreekt dus de „loengkoen”; daarvoor in de plaats komt de draad, die stukgetrokken moet worden.

Welk doel hadden de ouders vroeger om voor het huwelijk ’t „ngeujeuk seureuh” te doen gebeuren? Het „ngeujeuk seureuh” is eigenlijk zowel voor den jongen als voor het meisje een symbool. Het woord „ngeujeuk” betekent: vasthouden of wel steunen, d.w.z. dat man en vrouw in latere dagen elkaar met raad en daad zullen bijstaan, het huwelijk een ware harmonie zal zijn.

Dit is gesymboliseerd door de bladeren van de sirih, die een slingerplant is en overal steun zoekt. Sirih wordt bovendien dagelijks door de vrouwen gebruikt, waar ze ook zijn, zelfs op reis. Met de symboliek der sirihbladeren bij het „njeureuhan” wil men mede te kennen geven, dat man en vrouw in het huwelijksleven onontbeerlijk voor elkaar zijn, gelijk sirih voor de vrouw. Een heel oude spreuk verkondigt: Het hindert niet, of je een dag niet eet, als je maar sirih mag kauwen. In de vastenmaand hoort men vrouwen dikwijls zeggen: „Eetlust heb ik niet, wel een grote drang om sirih te kauwen”. Uit het bovenstaande kan men opmaken, dat sirih een belangrijke rol speelt in het leven van een mensch.

Diverse woorden, dit hetzij direct, hetzij indirect met het huwelijk te maken hebben, brengt men in verband met het woord „seureuh”. Een maagd noemt men „beubeureuh”; een die reeds getrouwd is „geureuha”; bij het werkwoord „reureuh”, dat uitrusten betekent, denkt men aan de zielerust die van het huwelijk uitgaat. Wanneer het meisje zijn vrouw (geureuha) is, verbiedt zij (ngageunggeureuhkeun) haar man, wanneer deze de slechte weg op wil gaan; de man, die dit verkeerd opvat zegt, dat ze hem niets gunt (toekang ngageunggeureuhkeun) enz.

Bij het „loengkoen”-maken worden

de sirihbladeren 2 aan 2 opgerold. Dit heeft te betekenen, dat de twee candidaatchtgenoten, die voordien wildvreemden voor elkaar zijn, door het „ngeujeuk seureuh” tot elkaar zijn gebracht.

Waarom wordt die „loengkoen” vastgemaakt door „ramboe”? „Ramboe” zijn de draden die overblijven na het weven; geroutineerde weefsters kunnen van deze restantjes ook iets maken. Dit heeft ook zijn eigen betekenis. Het is een bewijs voor den man en de schoonouders, dat het meisje zuinig en vlijtig is. Hieruit is een uitdrukking ontstaan: „Awewe noe seungkeur ngeujeuk, ramboena oge nepi ka djadi samping”. Meisjes, die ijverig en flink zijn, kunnen van „ramboe” zelfs sarongs weven.

Vandaar, dat bij het „ngeujeuk seureuh” altijd een geweven sarong, plus „ramboe” vereist worden, als symbool van de ijver van het meisje. Bij het „ngeujeuk seureuh”, zonder die „loengkoen”, komt daarvoor in de plaats de draad, aan welks uiteinden man en vrouw moeten trekken, tot die breekt, opdat ze niet van elkaar zullen scheiden; dit is door het breken van de draad reeds afgewend.

En nu wat betreft het stampen in het rijstblok. Het blok is de plaats, waar men de rijst ontbolstert om die wit te krijgen. Men wil hiermede zeggen, dat het hart der echtgenoten vanaf dat ogenblik, even wit en rein moet zijn als de „beras” in het blok.

Het weghalen van het geld uit de kom met water, waarin zich ook 7 soorten bloemen bevinden, heeft de volgende symboliek.

Geld betekent rijkdom, of iets dat van grote waarde is in de wereld; water is iets fris; ’t duidt kalmte of geduld aan. De zeven soorten bloemen hebben betrekking op ons doen en laten, dat een gevolg is van de reacties der 7 „ma’anis” t.w. het gevoel, het gezicht, het gehoor, de smaak enz.

Man en vrouw moeten eerlijk zijn, vandaar, dat er zich in de kom twee „tektek”

bevinden. Dit betekent: Man en vrouw moeten zo kunnen leven, dat ze het nodige niet hoeven te ontberen (diantekkeun). Zelfs zo, dat ze met een beetje meer goede wil, ook anderen kunnen helpen. Vandaar dat ze in de kom ook nog „djawer-kotok” doen, een blad, dat tegen alle ziekten gebruikt wordt.

Zoveel hebben wij, Inheemsen, nodig voor een huwelijk; elk ding heeft zijn eigen symbolische betekenis, en daaraan ontleen we de regels, die toegepast moeten worden.

In deze moderne tijd, nu alles veranderd wordt, raken de oude zeden en gewoonten in onbruik o.a. het „ngeujeuk seureuh”; in de kampongs treft men het soms nog wel eens aan, doch alleen bij de meergegoeden; de minvermogenden kunnen dit niet doen, daar men zoveel dingen ervoor nodig heeft.

* *

Nu breekt de tijd aan, van de trouwplechtigheid. Bruid en bruidegom moeten zich eenvoudig kleden, dus niet met de schitterende kleding voor de optocht. Zij gaan nu naar de missigit, doch bij de vermogenden wordt de pengoeloe ook wel thuis geroepen.

Zijn allen present: bruid en bruidegom en wali, de pengoeloe met de getuigen, dan begint het „ngarapalan” d.i. de huwelijksinzegening. Hiermede is de feitelijke plechtigheid ten einde. Hierbij moet de bruidegom „maskawin” betalen: dit is voor de vrouw, daar ze toestemt. Vroeger, wanneer de pengoeloe of naib vroeg, hoe groot die „maskawin” was, zei men „doea real sasoeke”, maar daar de meesten dit niet meer begrijpen, verandert men dat in f 5.— Dit is het minste: Soms betaalt men 100 rijksdaalders of meer; dit hangt ervan af tot welke familie men behoort. Het maskawin geschiedt van geslacht op geslacht; vandaar dat hieraan de uitdrukking ontleend wordt: „Toeroenan si Anoe mah maskawinna oge saratoes ringgit

(atanapi saratoes roepia)". D.w.z. de afstammelingen van A. hebben de traditie van een „maskawin” (bruidsschat) van 100 rijksdaalder (of 100 gulden).

Hoewel de adat de „maskawin” voorschrijft, gebeurt het toch wel bij de plechtigheid, dat de bruidegom zegt dat de „maskawin” door hem niet contant zal worden betaald. Dat gebeurt echter zelden. Voor het huwelijk wordt hierop niet zo streng gelet, daar de man toch betalen kan, wanneer hij het wil; soms hoort men ook zeggen: „dibajar koe berekat oge atanapi dianteur ka tjai, parantos poenah” (de schuld is voldaan wanneer men ze met bruiloftstractatie betaalt of wanneer men de vrouw naar de badkamer begeleidt).

Zelden dwingt men den man tot betaling en bovendien geldt hiervoor de ouderwetse uitdrukking: het is niet goed voor een vrouw om „maskawin” te eisen van haar man of van dat maskawingeld te profiteren, daar anders haar geluk op haar man overgaat. Door de Soendanezen wordt dit „maskawin” niet zo zeer geëist, daar hun bijgeloof het verbiedt. Het gevolg hiervan is, dat als de man niet betaalt, de vrouw het ook niet vraagt. Wanneer b. v. iemand een aanklacht wil indienen over dit „maskawin”, dan zegt men plagenderwijs: Mijn voorouders hebben nooit een aanklacht over „maskawin” ingediend, en mijn nakomelingen zullen dit evenmin doen, want dat brengt je toch geen geluk, je leven lang.

Al is dit het geval, eerlijke mannen voelen zich toch door deze schuld ter neer gedrukt, want sommige ouderwetse lui zeggen wel eens: „zo je geen maskawin betaalt, zul je later niet gemakkelijk kunnen ontslapen”. Wanneer iemand met veel moeite sterven zal, dan hoort men in de dessa wel eens zeggen: „Misschien heeft hij nog geen maskawin betaald”. Daartegenover hoort men de vrouw wel zeggen „denk niet al te veel aan je „maskawin”, want nu

zullen we daarvan „sidekah” houden”; andersom, wanneer de vrouw heen zal gaan: „Denk niet al te veel aan je maskawin, want hier gaat het om je eerlijkheid en je zuiver geweten”.

Komen bruid en bruidegom van de missigit, dan worden ze door een hiervoor geschikte persoon al zingende „disawer” d.i. bestrooid met klein geld in beras met fijngesneden „koneng temen” gedaan. Tijdens het „disawer” houdt men, al is het ook nog zo koel, een pajong boven hen en het lied, dat de „toekang njawer” hierbij zingt, is geen gewoon lied, maar een lied vol betekenis, vol raad en waarschuwingen voor bruid en bruidegom, hoe ze moeten leven enz.... Dat men hiervoor klein geld, beras en fijngesneden koenir bezigt, heeft weer zijn eigen betekenis: Rijst is van grote waarde, want daar kan men van leven. Geld is rijkdom, of iets van grote waarde. Koenir slaat op een goed leven. d.w.z. dat men het nodige niet behoeft te ontberen (koneng temen). Al is dit voorgeschreven toch moet men niet verkeerd handelen b.v. door niet eerlijk de kost te verdienen; men moet de goede weg blijven bewandelen. Vandaar dat men bij het „njawer” boven de echtelieden een pajong houdt.

De wijze, waarop men dit sawerlied samenstelt, is niet aan regels gebonden; soms rijmt het en soms ook niet.

D a n g d a n g g o e l a .

„Agoeng-agoeng ka noe sami linggih, rek noehoenkeun paidin sakedap, koering njelang heula njawer, samemeh toeng sangoe, ngaboehoengah maroerangkalih, metakeun karasmenan, tata ti karoehoen, malak-mandar djadi pedah, piwoeroekna ka panganten djaler istri, sakieu piwoeroekna”, wat betekent:

Welkom aan alle aanwezigen, ik vraag Uw toestemming of ik, voordat U gaat dineren, „njawer” mag, om de kinderen blij te maken, volgens de adat van onze voorouders: Het is te hopen, dat bruid en bruidegom uit het lied voordeel kunnen trekken.

Silih - a s i h.

Dangoekeun koe batoer-batoer,
repeh oelah loba tjatoer,
ieu rek matja pitoetoer,
beunang ki Boedjangga ngatoer.

Koering njoehoenkeun panaksen,
ka noe lalinggih karoesen,
rek njawer ngawoer-ngawoer sen,
ka baroedak rek meresen.

Hajoe baroedak poeloengan,
peser pasihan doenoengan,
masing djadi kaelingan,
doakeun ti kaangangan.

Metakeun kias tarekah,
noe hadjat sedja sidekah,
soeganna djadi berekah,
ka penganten anjar nikah.

Koer, hajam kadieu ngapoeng,
anoe walagri noe rimpoeng,
patjokan beas sing rampoeng,
pasesaan tina tipoeng.

Geura areusian telih,
awak sing lintoeh sing poelih,
geus seubeuh geura arampih,
bari ngeunah-ngeunah galih.

Malak-mandar maneh bisa,
ngadjoengdjoeng oerang manoesa,
noenoehoen ka Noe Kawasa,
sing djaoeh tina nalangsa.

Astagpiroelah hal alim,
ngahatoerkeun salam-talim,
ka noe lalinggih para alim,
anoe djadi ahli malim.

Koering njoehoenkeun panaksen,
rek mitoetoer ka panganten,
ambrih pamegetna geten,
istrina ngesto toelaten.

Ngaheulakeun moeroek istri,
piwoeroek teroes djeung santri,
soeganna djadi pamatri,
pikeun doeriatna istri.

Njai, iboe ngadjimatan,
keur njingkirkeun kakoesoetan,
tjangreud sing djadi ingetan,
ambrih langsoeng kanimatan.

Doemeh njai enggeus benten,
tadi mah ngan ngoeroes manten,
ajeuna mah saban dinten,
koedoe singer henteu kinten.

Vertaling :

El k a a r - l i e f h e b b e n.

Luister goed, gij aanwezigen,
stilte, geen woord worde geuit,
ik zal U iets gewichtigs voorlezen,
samengesteld door een groot dichter.

Ik vraag U allen beleefd,
of allen mijn getuigen willen
zijn bij dit „njawer”.
ik wil de kinderen met centen blij maken.

Kom, kinderen, laten we de centen op-
rapen,
geld door den meester gegeven,
als souvenir aan het bruidspaar
op het welzijn van de jonggehuwden.

De oude adat toepassen,
„sidekah”, met hart en ziel iets geven,
aan alle feestgenoten,
ter ere van bruid en bruidegom.

Kippen, komen jullie eens even hier,
mismaakte en gezonde,
pikt deze beras op,
resten van meel.

Vult jullie magen zooveel je kunt,
opdat jullie dik en gezond worden;
zijn jullie verzadigd,
gaat dan terug en denkt over iets leuks.

Het is te hopen, dat jullie,
voor ons mensen het beste wensen,
de zegen van god afsmeken,
opdat wij bevrijd zullen zijn van ellende.

God zij genadig !
ik verwelkom,
alle aanwezigen,
zomede alle vromen.

Ik vraag Uw toestemming,
daar ik bruid en bruidegom raad wil
geven,
opdat de man goed zal zijn,
voor zijn vrouw en omgekeerd.

Eerst komt de bruid aan de beurt ;
raad, die ter harte moet genomen worden.
wie weet, of 't U niet van pas komt
in Uw later leven.

Meisje, luister naar je moeder,
en onthoud haar raad
om alle onenigheid te vermijden,
en wel tevreden te zijn.

Meisje vroeger had je voor niemand te
zorgen,
maar nu moet je dubbel ijverig zijn,
elke dag weer,
daar je plicht je roept enz.

Als het lied uit is, dat bestemd is voor
de vrouw, volgt het lied voor den man:

S i n o m.

Ama ajeuna miwoelang, geus parantos,
moeroek istri, ajeuna pindah ka oedjang,
moenggoeh wadjibna lalaki, ngareng-
koehna ka istri koemaha woeroek ti ka-
oem, basa waktue dirapalan, eta masing
djadi ati, nja milampah koedoe eling
sapandjanga.

S i l i h - A s i h.

Ajeuna kantoen mitjanten,
ka pameget anoe santen,
asep agoeng pangapoenten,
mangga dangoekeun koe manten,

Pedah asep enggeus beda,
tadi mah djalma ngadoeda,
ajeuna mah boga banda,
anoë beurat kana dada.

Geura tjangreud woeroek embah,
sing pageuh oelah barobah,
loemajan keur nambah, nambah,
elmoe bangsa labab-roembah.

Pedah asep enggeus boga,
istri anoe ngabadega,
tapi hanteu make harga,
maskawin ge teu sajaga.

Maneh masing lantip naker,
istri koe oerang dikeker,
tapi maneh koedoe tjangker,
oelah sok njieun kasoeker.

Oelah ngandar anak deungeun,
koedoe ngateur patineungeun,
atina sina senangeun,
oelah djoewet djeung bingoengeun.

Dina manah oelah belet,
masing roentoet raket goelet,
oelah djaralat-djerelet,
koe hoekoem tangtoe kapilet.

Miara noeroetkeun sara,
oelah arek sambewara,
loeloes djeung hoekoem nagara,
noe geus dipatoeh dikira.

Moen aja ka teu panoedjoe,
sing asak timbang taradjoe,
woeroekan sing leukeun padjoe,
laoen² oge madjoe.

Oelah barangasan njogok,
saoetak-saeutik haok,
tangtoe garwa djadi kagok,
toengtoengna sagala mogok.

Soemawon hampang panangan,
tjatjabok djeung nampilingan,
eta teh banget larangan,
tiwas malih ka sorangan.

Vertaling :

S i n o m.

Je vader, heeft de vrouw reeds raad
gegeven en nu ben jij aan de beurt,
verzaak niet je plicht jegens je vrouw,
zoals die bij het „ngarapalan” voorge-
schreven is. Bij alles wat je doet, moet
je aan de gevolgen denken.

Elkaar liefhebben

Nu komt u aan die beurt,
jongeling,
vergeef me
en luister goed.

Nu heb je een andere levenswijze,
eerst was je vrijgezel,
maar nu heb je iets van grote waarde,
dat je goed moet behandelen.

Onthoud de raad van je grootvader,
neem die ter harte,
het zal je heus geen kwaad doen,
integendeel, hierdoor heb je meer kennis.

Mijn zoon, nu ben je gelukkig,
daar een vrouw bereid is je op je levens-
weg te vergezellen.
en toch vraagt ze hiervoor geen loon,
zelfs het „maskawin” heb je niet gereed.

Je moet goed en verstandig handelen,
goed op je vrouw letten,
maar doe dit ook goed,
opdat er geen tweedracht ontstaat.

Je mag haar niet hard behandelen,
Niets mag je in je hart koesteren,
wat tegen haar is,
Want het geloof verbiedt jou dat.

Je tong goed in bedwang houden ;
overschrijd de wet niet;
mocht ze iets verkeerd doen,
wijs haar de rechte weg.

Maar wordt hierom niet boos,
En ook geen scherpe woorden gebruiken,
en niet direct opvliegen,
want hierdoor kun je niets bereiken.

Voor al niet hardhandig zijn, hoor ;
haar in het gezicht of om de oren slaan,
dat is streng verboden,
dat zal je heus geen geluk brengen.

Enz. enz. tot het uit is. Zijn deze
twee liederen uitgezongen, dan volgt
een ander, bij wijze van welkomstgroet
aan alle aanwezigen.

Kinanti.

Tjepil kasangsangan tandjoeng, doe-
noengan bagea soemping, Tjikoer djang-
koeng pamoeraän, anaking paralaj teuing,
Toeoet leuweung keong reuma, saoe-
mangga geura gek tjalik.

Dit couplet bestaat uit zinnen, die
een „sindiran” vormen van wat men te
kennen wil geven. „Tjepil kasangsangan
tandjoeng” slaat op het in de volgende
zin voorkomende woord „soemping”.
Immers „soemping” (komen) heeft
dezelfde klanken als het woord „soesoem-
ping”, d. i. iets, dat men als versiering
draagt boven het oor. De tandjoengbloem,
die aan het oor wordt gedragen, z. a.
bedoeld wordt in de eerste zin van het
couplet, is ook een „soesoemping”. Op
deze manier wil men dus middels het
uiten van de eerste zin, de verwelko-
ming „doenoengan bagea soemping”,
in de tweede zin vervat, aankondigen.

De derde zin slaat op de vierde. Met
„tjikoer djangkoeng” wordt „panglaj”
bedoeld. En dit woord „panglaj” moet
weer op een ander woord in de vol-
gende zin slaan, dat dezelfde klanken
heeft, en dat is in dit geval het woord
„paralaj” (moet). Men vindt deze zelfde
aardigheid in de vijfde en zesde zin
terug. Met „toetoet leuweung keong
reuma” wordt bedoeld de „tenggek”
(slak). Dit slaat weer op het woordje
„gek” in de daaropvolgende zin, waar-
mede wordt te kennen gegeven, dat
men verzocht wordt te gaan zitten.

De eerste, derde en vijfde zin geven dus
verhuld hetzelfde weer als de tweede, vier-
de en zesde zin, welke feitelijk de in-
houd vormen van hetgeen gezegd wordt.

Vertaling:

Kinanti.

Aan Uw oor hangt een tandjoengbloem,
neem plaats mijn meester, „tjikoer djang-
koeng” (soort kruid) dat men uitspuwt,
gij zijt zo moe, een bosslak en een
hoema-slak, neem toch plaats.

Zo luidt de „sawer” van vroeger.
De tegenwoordige „sawer” luidt als volgt :

K i n a n t i.

Poen sapoen amit paraloen, ka batara ka batari. noe diloehoer noe dihandap, noe ngageugeuh boemi langit, di boeana pantja tengah, noe ngadjaring beurang peuting.

Kaoela amit paraloen, nitiskeun kandoengan ati, medarkeun kandoengan rasa, marepeh hiroep-hoerip, papaes pamageuh rasa, pamoengkoes ati birahi.

Neda agoeng nja tawakoep, hampoera noe tjaralik, darana dagoan heula, mokaha kesel saeutik, regepkeun koe sadajana, sepoeh anom menak koering.

Sedja noetoerkeun piwoeroek. kawiatan koe pribadi, ngagenten iboe-ramana, heulakeun panganten istri njai eulis kembang sotja, tekanan beurang djeung peuting.

Ka tjaroge masing toehoe, mipangeran lahir-batin, toeroet soegri parentahna, singkiran soengkan soekingki, peupeu-djeuh rek ngabatoeah bisi kasibat kabadi.

Sing djaoeh tina salingkoeh, malar djadi repeh rapih, ka sanak kadang sing djembar, miasih ka koela wargi, bakti hormat djeung tilawat, oelah kendat masing meudjit.

Roentoet djeung batoer saleamboer, rapih djeung saeusi boemi, welas manah ka sasama, papagon dawoeh Nabi, malar natrat noegrahana, karamat agama Soetji,

Pajoengna djembar rahajoe, pipilis pamager sari, pageuh galih katadjian, tadji awit laki rabi, hiap kari pamegetna agoes pepeljing ati.

Datang oega tjoendoek waktoe, katitih katarik toelis, oedjang dikawasa moerba, nangtajoengan beurang peuting, wadjib mangkoe ngasoeuh garwa, mikadeudeuh ngaping-ngaping.

Ka garwa sing asak maloem, pangger mageuhan kadali, lamoen garwa pareng salah woeroekan koe boedi manis, oelah dihoak disentak, bisi mangpaoeng moeringis.

Pameget sing koekoeh pengkoeh, oelah lamo ngoembar biwir, sakedak-sakedik talak, bisi kadoehoeng diahir, harempoj ngaroemanggasaj, loempoeh dipeureuh kapeurih.

Koedoe emoet ka pitoetoer, titisan pantoer awit, oerang tedak Padjadjaran, djadjar bodjo djeung salaki, dajehna Galih Pakoean, pakoe pageuk galih asih.

Mapan ratoena katjeloe, kawentar Sang Siliwangi, silih asih samistina, tjalik djadjar pakoe adji, djedjer teka reuaj, titisan djatining asih.

Noewoen moendoer ti tjoematoer, pandjang moen tetek diwintjik, saeutik tiba patrina, djadi toembaling paripih, bisi kesel noe ngantosan, soemangga geura linggih.

Vertaling :

K i n a n t i.

Vergeef me, Gij, die zich boven en beneden ons bevindt, Schepper van hemel en aarde, die dag en nacht over ons waakt.

Vergeef mij, dat ik op dit oogenblik mijn hart ontsluit en zeg, wat ik reeds zo lang met me omdraag.

Laat uw barmhartigheid ook voor mij gelden en jullie luisteraars, vergeeft mij, hebt wat geduld en luistert een oogenblikje naar mij.

Ik wil de jonggetrouwden raad geven, naar eigen ondervinding, in de plaats van hun ouders. Eerst komt de bruid aan de beurt ; luister goed meisje : Wees oprecht jegens je man en neem zijn wenken ter harte.

Lieg hem nooit voor, want hierdoor ontstaat tweedracht, leef kalm naast je familieleden en zoek nooit onenigheid.

Ga vriendschappelijk om, zowel met je huisgenoten als met je burens; heb medelijden met de armen en help de mensen, die hulp nodig hebben; dat schrijft onze profeet ons voor.

Groot zal de bescherming zijn; deze zal je geloof niet wankelmoedig maken, integendeel een steun voor jou zijn. Een nu kom jij, mijn zoon, aan de beurt. De tijd is aangebroken, dat jij, mijn zoon, zorg draagt voor je vrouw. Jegens je vrouw moet je lankmoedig zijn, vergeef haar haar fouten; wordt niet direct boos over haar tekortkomingen.

Jij bent een man, wees sterk en flink; toon dat je een van de zonen bent van Padjadjaran met als hoofdstad Galih Pakoean, wat standvastigheid betekent. De beroemde vorst is toch Siliwangi, hiervan leid je „silih asih” (d. i. elkaar liefhebben) af, wees niet wankelmoedig in je geloof.

Ik zal hiermee maar eindigen, daar het anders voor U te lang zou zijn, neemt toch plaats en vermaakt u zich”.

Tot zover de algemeen gebruikte „sawer”. Na het „disawer” moet de bruid op de trap van het huis „haropat” stokjes (nerven van arenblad) vasthouden en de bruidegom een lampje met 7 pitten. Bij de prijaji's wordt de lamp met 7 pitten vervangen door kaarsen. Bruid en bruidegom moeten tegenover elkaar staan en de 7 stokjes worden door de bruid verbrand; daarna geeft men de bruid een kendi met water gevuld. Dicht bij de trap zet men klaar 1 ei en 1 elekan (soort karaf), staande op een wrijfsteen; de bruidegom moet tegen die twee dingen trappen. Met één trap moet het ei gebroken en de elekan omgegooid worden. Na het breken van het ei wast de bruid de voeten van de bruidegom met het kendi-water; waarna ze de lege kendi stukgooit.

Daarna gaan ze gearmd de voorgalerij binnen. Voor de ingang zet men een „pakara” (weeftoestel) klaar voor het ge-

bruik. Ze moeten, hoewel het geloof dat anders verbiedt, er over heen stappen; voor deze gebeurtenis is dat wel geoorloofd. De vrouw gaat dan alleen naar binnen en de bruidegom blijft alleen achter, waarna men de deur sluit. De bruidegom moet nu eigenlijk zelf op de deur kloppen om zo toegang te vragen aan de bruid, maar daar bruid en bruidegom natuurlijk verlegen zijn, laat men dit gewoonlijk aan een bekwaam persoon over.

Als er voor de bruid geen vervangster is, dan neemt men gewoonlijk hiervoor een man, die een enigszins fijne stem heeft. Deze plechtigheid heet „boekapintoe”. Dit woord hebben ze uit het Maleis overgenomen, vandaar dat in Zuid Priangan, de antwoorden op dit „boekapintoe” ook Maleis zijn.

Maar op andere plaatsen gebeurt het gewoon in het Soendanees. Op plaatsen waar nog oudere gebruiken gangbaar zijn, zoals op Goenoeng Segra in de desa Goedawang, onderdistrict Bantarsari, afdeling Tegal, waar de mensen evenals de Badoejs leven, zegt men dit „boekapintoe” eveneens in het Soendanees, maar het geschiedt op geheel andere wijze.

Bruidegom van buiten: Spada, mag ik even uitrusten.

Bruid van binnen: Geen tijd om gasten te ontvangen.

Bruidegom: Ik vraag naar de gastvrouw.

Bruid: Ik ben geen slak.

Bruidegom: Ik vraag naar de gastvrouw.

Bruid: Ik ben geen worm.

Bruidegom: Ik vraag naar degene die as heeft.

Bruid: Ik ben geen kruimel.

Bruidegom: Ik vraag naar de eigenares van het paleis. (padaleman).

Bruid: Hier hebt U een gedeng (bos) padi en neem plaats.

Dan wordt de deur geopend en de bruidegom komt binnen.

In het antwoord op de laatste vraag moet het woord „sabawan” voorkomen, hetgeen een synoniem is van het woord „sasanga” d.i. een bosje. Hiermee wordt „soemangga” te kennen gegeven, hetgeen „welkom” betekent.

Zo zijn de bijzonderheden van het „boekapintoe” bij de ouderwetse Soendanezen, maar bij ons gebruiken ze over het algemeen hiervoor een lied. Bruid en bruidegom geven al zingende om beurten elkaar antwoord; de rangschikking van het lied hangt af van den schrijver ervan.

Allereerst moet de bruidegom op de deur tikken: tik, tik, tik.

Direct antwoordt men van binnen door middel van een lied:

D a n g d a n g g o e l a.

Saha eta noe koemawani, ngetrok lawang
djin atawa djalma, moen djalma rek
maksoed naon, naha kitoe nja lakoe,
kawas djalma noe koerang boedi, mi-
lampah soeba sita, lir noe koerang elmoe,
djeung sampean oerang mana, bandjar
karang pamidangan lemboer matoeh
geusan ngantjik, naon noe disedja.

Vertaling :

Wie durft zo op de deur te kloppen? Is het een mens of een geest? Als het een mens is, wat verlangt U? Waarom handelt U op die wijze, net of gij niet opgevoed zijt, om zo ruw te handelen en vanwaar komt U? Wat wilt U eigenlijk?

Tembal panganten lalaki ti loear :
Adoeh njai moestika awaking, kembang
njawa djimat raga engkang, poepoedjan
djadi poepoeden, naha njai bet kitoe,
kawas-kawas noe geus lali, kapan ieu
teh engkang, bet sageuj kapalsoe, nja
taroge njai tea, anoe bade sosorah
boemela pati, nitipkeun raga soekma.

Vertaling :

De bruidegom van buiten :

O, jij, mijn lieveling, waarom doe je me dit leed aan; ben je het vergeten, ik ben toch je man.

Tjeuk awewe ti djero :

Masja alloh heunteu njana teuing, karah
abdi geuning kasamaran, boro ngemong
soegal songong, ngoembar oetjap dila-
djoer, koe teu sangka tjitjiptan ati,
soegan teh sanes engkang, goesti abdi
estoe, sembaheun sapapaosna, noewoen
agoeng tawakoep, djembar pangaksami,
roemaos kaleptan.

Vertaling :

De bruid van binnen :

O, zijt gij dat, vergeef me mijn ruw-
heid; ik wist heus niet, dat U het was :
Moge God mij mijn tekortkoming
vergeven.

Tjeuk lalaki noe ti loear :

Djimat engkang ndoeh deudeuh eulis,
montong djadi kaseberan manah, aja
gedering pangraos, menggah poen eng-
kang estoe, ngahaksami lahir djeung ba-
tin, lidas taja tilasna, diloentoer paraloen.
Sareng njai kalepatan, leres bae bok
bilih noe njiliwoeri, anoe rek nga-
rantjana.

Vertaling :

De bruidegom :

Mijn lieveling denk er maar niet meer
aan, ik vergeef je van ganser harte :
Trouwens je hebt goed gedaan, hoor :
Want, wie weet, ook een ander had in
plaats van mij kunnen komen.

Tjeuk awewe ti djero :

Lah doenoengan radja pamor ati, rewoe
laksa sembah kanoehoenan, nampi pang-
bobot pangajon. engkang teresna estoe,
djembar manah mirah pangasih, ngaha-
poenten noe lepat, katampi kasoehoen,
kateda kalingga moerda, na koe naon
atoeh pimaleseun abdi, tawising ka-
setijaan.

Vertaling :

De bruid :

O, mijn meester, dank, duizend maal dank voor Uw vergevingsgezindheid ; wat zijt gij toch barmhartig ; gij vergeeft me en houdt van mij ; dank, nogmaals dank.

Tjeuk lalaki noe ti loear :

Lisan njai mantak tis nitis, ninggang hate moengah soemarabah, metot kakan-
gening sono, matak gioeng ngalim-
boeng, tjik doenoengan tong lami teuing,
enggalkeun boeka lawang, engkang kesel
noenggoe sing nimbang ka noe bingbang,
liwoeng ati koe hajang patepang djeung
njai, honeng taja bandingna.

Vertaling :

De bruidegom :

Je woorden zijn net balsem voor mij ;
zij maken het verlangen om bij jou te
zijn des te groter. Open nu de deur ;
laat me niet te lang wachten, ik voel me
zo eenzaam.

Tjeuk awewe ti djero.

Laksa keti pangasih katampi, amoeng
moegi enggang masing sabar, moegi
oelah gendoe raos, reh abdi masih bin-
goeng, saopami teu aja pertawis, sahna
katresnaan, malih na ti kitoe, hajang
nganggo pasanggoepan, ngarah abdi
teteg soemembah migoesti, pikir teu
ngalongkewang.

Vertaling :

De bruid :

Ik dank U voor uw goedheid, maar
wees geduldig, handel niet al te haastig ;
gij hebt me al uw liefde gegeven, maar
ik ben er nog niet tevreden mee. Ik
wil een bewijs hebben, dat ik in U
m'n ware meester zie.

Tjeuk lalaki noe ti loear :

Tobat enoeng na talete teuing, masih

keneh tjangtjaja ka engkang, sageuj deui
rek ngabohong, engkang narohkeun
oemoer, goerat batoe teu lantja-lintji,
doepi hal perdjandjian, saksina jang
Agoeng engkang pasrah ka pangersa,
srangege moal soeroep wantji lingsir,
soemangga pintoe boeka.

Vertaling :

De bruidegom :

Och, lieveling, wat ben je toch nauw-
lettend, je gelooft en vertrouwt mij niet.
Verbeeld je, dat ik onwaar zou zijn, mijn
leven staat er borg voor.. God de
almachtige is daarvoor mijn getuige, doe
open de deur tik. tik.

Hij tikt weer op de deur, tegelijk de
aanhef van de sjahadat (Kor'an-spreuk)
zeggende : Anhsadoe anla illalah.

Binnen :

Wa ashadoe anna Moehamddarasoel-
loellah.

De deur gaat nu open. Bovenstaande
regels zijn feitelijk als voorbeeld bedoeld,
want er zijn natuurlijk tientallen andere,
maar allemaal hebben ze dezelfde in-
houd : De man wil de deur open
hebben. Is de bruidegom eenmaal bin-
nen, dan gaat hij zitten naast de bruid
op de speciaal hiervoor mooi versierde
plaats. Vóór hen liggen op een tapijt
vele lekkernijen. Daarna geeft men hun
een gebraden kip in haar geheel ; ze
moeten er aan trekken ; wie het grootste
stuk krijgt, die zal veel geluk heb-
ben. Daarna gaan ze eten, maar ze
moeten elkaar voeren : dit heet „hoeap
lingkoeng”. Dit treft men alleen aan
in de kampongs ; het gebeurt als
volgt : De bruid zit links van den bruide-
gom, ze neemt wat rijst en begint met
den bruidegom te voeren ; haar hand
met rijst moet langs de rechterschouder
van den man gaan en zo zijn mond
bereiken ; met de linkerhand doet de
man ditzelfde bij de vrouw ; dit gebeurt
wel 3—4 maal. Voor het „hoeap ling-

koeng", heeft dan het echte feest plaats. Voor het eten (ook voor de „doa") houdt iemand een toespraak, waarin hij de gasten bedankt voor hun komst en de deelname aan het feest; soms gebeurt het wel, dat men die toespraak houdt in dichtvorm:

S i n o m.

Amit matoer ka sadaja, paneda ageng haksami, ngarewong bade diselang, medarkeun kandoengan ati reh bingah tanpa tandingan, ngalisankeun rewoe hoehoen, sadaja sami keresa, rawoeh roeroempaheun soemping, tawis asih mikadeudeuh sajatosna.

Noe djadi tatali rasa, pamageuh ragrag-na ati, raos kagoengan rachmat, nekenan takdir jang Widi, doegi ka titis-toelis, toetoeg tjoendoek kana waktue, mangsa dongkap kana oega, poen anak wasta Soetarsih, dikadarkeun dahoe ka Prawira.

Noe masih toenggal kotjoran. titisan awit sahidji, tedak asal sapantjoeran, prasasat wadja djeung beusi, ajeuna aja milik, goeloeng kabeungkeut oesikoem, moegi tembong pamorna, l-oeloes-moe-loes hiroep-hoerip, parek rezki djaoeh tina bahlana.

Tadina emoetan melang, inggis poen anak takdir, mendak djodo noe teu doa, mengpar tina tjipta a-ti, wantoe djaman kiwari, wadjibna noe djadi sepoeh, tina hal padjodoan, oekoer nimbang ngaping-ngaping, teu kawerat miroesa anoe teu soeka.

Rempan sanes kaodelinan, risi manan maoet hini, nanggeuj endog beubeurema, teu kendat moedji ka Goesti, hajang loeloes lastari, kiwari maksad dikaboel, keur soeka pada soeka, rawo-eh katjotjogan deui, sadajana sami panoedjoe toer doa.

Tina kitoe sakalintang, bingah anoe liwat saking, ditimbang djeung oewanghemas, sanadjan bobot sakati, asa moal katanding, boemi alam oewoeng-oewoeng,

sesek koe sesekaran, meleber mawoer wawangi, wawangenna njebar ka eusi wedaja.

Permios bade miwoelang, nerapkeun tjatoer pamilih, Njai eulis anak ama, elingkeun ieu pepeling, Njai geus titis toelis, ngan nepi ka ieu waktue, dina tanggoengan ama, l-antaran geus aja deui, anoe wadjib gaganti indoeng djeung bapa.

Permana tjaroge tea, noe baris ngaping ngadjaring, poepoedjan doenja acherat, peupeudjeuh Njai anaking, sing bisa titip diri, oeloen koemawoela toehoe, ama ngadoa-doa, moega-moega diri njai, djeung engkangna mandjing dina kasenangan.

Ari sarat koemawoela, toembal anoe leuwih matih, malar roentoet salawasna, kapikirna taja deui, ngan koedoe diri Njai, satia tetep njanghoeloe, singkahan ka teu resepna, masing bisa meuli ati, kahojongna oelah aja noe dipoengpang.

Vertaling:

S i n o m.

„Excuseer me even, dat ik U allen stoor, maar het moet, want ik ben U allen veel dank verschuldigd voor Uw komst; dat is immers niet anders dan zuivere goedheid.

Mijn dank en blijdschap jegens U allen zijn groot, dat gij wilt deel hebben in mijn vreugde; de tijd breekt nu aan, dat mijn dochter Soetrasih in het huwelijk treedt met Prawira.

Hij en mijn dochter komen nog van dezelfde stam; wat een geluk is het voor mij. Laten we hopen, dat God hen een gelukkig leven schenkt.

Eerst kon ik er niet toe besluiten om mijn dochter aan de zijde van een man te zien, daar ik bang was, dat zij later niet gelukkig zou zijn; maar ja, wat moet ik doen, de moderne tijd eist dat ouders er maar in moeten berusten, wanneer hun kinderen echt van iemand houden.

Het was ernst, dat ik me bezorgd maakte over mijn dochter, opdat haar niets zou overkomen; mijn bede is verhoord, want nu krijgt ze een echtgenoot, die bij mij in de smaak valt en ze houden ook veel van elkaar; ik ben God er heel dankbaar voor.

Nogmaals, ik voel me zo gelukkig; een kattie goudgeld is niet te vergelijken met mijn geluk, de hele wereld lacht mij toe en alles schijnt me met kleurige bloemen bedekt te zijn.

Excuseer me even, ik wil mijn dochter raad geven; lief kind, luister naar de raad van je vader; dit moment is het laatste, dat je onder mijn toezicht staat; nu staat er iemand anders boven jou, n.l. je man, nu behoort je niet aan je vader en moeder, maar hem toe.

Je man zal dag en nacht over jou waken, daarom lieveling, vergeet de welgemeende raad van je vader niet; wees van jouw kant ook goed en vooral trouw aan hem; ik hoop voor jullie beiden het beste. De manier om eendrachtig te zijn is niets anders, dan dat je hem goed moet dienen, hem in vele opzichten zijn zin geven, maar doe niets wat hem niet aangenaam is".

A s m a r a n d a n a.

Raden ieu ama titip, njelehkeun toeng geureuha, nitis getihna satetes, moerag boeoeckna salambar ambekanana sadama, raga-njawana kahatoer, ilang-along margahina.

Asep noe kagoengan wadjib, ama mah ngan kari bangsa, rek dibeureum rek dihideung ge, ari moenggoeh di kolot mah, derema tinggal nanggap, hajang nendjo loeloes moeloes, tiis tjeuli herang mata.

Ama seleh lahir batin, titip kabodoanana, sing ageng bobot pangajon, ma' loem boedak masih koerang loeang djeung katerang, kawantoe masih piindoeng, tatjan lega paningalna.

Bilih geus kesel noe linggih, ngantos sakieu lamina, panoehoen teu aja sanes, neda hibar sadajana moega ngadeudeul koe doa, kitoe deui ka loeloehoer, pra Nabi pra Olia.

Karoehoen di alam soetji, noewoen djembar karamatna, sangkan poen anak ngadjodo, roentoet roekoen aja bagdja, pandjang laki-rabina, sing tamat doegi ka toetoeg, pinareng mandjing noegraha, Kalihna sanes teu adjrih, njanggakeun toeng loemajan, moegi kerna Allah bae, hadjat salametan nikah, ngalap berkah sadaja, digoentoeran koe rahajoe, wiloe-djeng sapapaosna.

Vertaling:

A s m a r a n d a n a.

„Mijn zoon, ik overhandig je hier je vrouw; thans behoort zij je geheel en al toe, haar druppeltje bloed, haar ademhaling, haar ziel en leven behoren je toe.

Mijn zoon, nou heb je recht op haar; ik, als haar vader vertrouw haar je toe, doe bij wijze van spreken, met haar, alles wat je wilt; ik zal genieten van jullie geluk. Met hart en ziel geef ik haar, maar je moet vergevensgezind zijn, haar domheid en haar weinige ondervinding moet je haar vergeven, want zij is nog zo gehecht aan haar moeder.

Ik ben bang, dat ik U hiermee verveel, daarom zal ik het maar hierbij laten; laten we voor bruid en bruidegom Gods zegen afsmecken en hopen we ook het beste voor hen. Laten we allen aan het bruidsmaal beginnen, maar laat ik U nog erbij zeggen, dat het niet zo schitterend is; het is maar heel eenvoudig, dit maal gewijd aan bruid en bruidegom".

Is hij klaar met deze toespraak, dan gaat de lebé kor'an-spreuken opzeggen onder het branden van wierook en daarna begint het maal.

Laten we symbolische beteekenis van de verschillende voorbereidselen van dit huwelijksfeest eens nagaan en beginnen we met :

Het branden van de 7 arèn-nerven (haroepat).

„Haroepat” is iets hards, dat je licht kunt breken; zowel de bruid als de bruidegom moeten, zo ze die bezitten, hun koppigheid, die hard is als een „haroepat”, vanaf die dag afleggen.

Waarom moet het aantal juist 7 zijn? Wel omdat volgens beroemde schrijvers, de levenswijze van de mens is gebonden aan 7 voorwaarden (ma’ani): leven (hajat), kracht (koedrat), wetenschap (ilmoe), gehoor (sama), gezicht (basar) en gevoel (kalam).

Het lampje met 7 pitten:

Mochten de echtelieden „in zeventvoudige duisternis verkeeren” dan moeten ze elkaar bijlichten, of wel: raad geven tot ze elkaar volkomen begrijpen.

Het breken van het ei en het omverwerpen van de „elekan” en de voetwassing met kendiwater daarna:

Het ei bevat de kiem voor de kip en men verbindt hieraan het begrip „wil”, d. i. de motor van ’s mensen handelingen; deze wordt door het breken van de schaal ontketend.

Tegelijk met het ei wordt de „elekan” stukgetrapt. Dit is een lege huls, die een oppervlakkig persoon, die van holle frasen houdt, moet symboliseren. Zulk een persoon kan gemakkelijk tot slechte daden overgaan.

Het gelijktijdig stuktrappen van het ei en het omgooien van de elekan bedoelt dus het volgende: wanneer een van de beide echtelieden, bijv. de man, iets verkeerd doet, dan moet de ander de energie ontplooiën hem daarvan af te houden en wel door verstandige raadgevingen. Dit laatste wordt gesymboliseerd door het uitgieten van het

water over de voeten van den man, die het ei hebben stukgetrapt.

Voor de vrouw heeft het ei ook de betekenis, dat haar man alles met haar kan doen, terwijl de „elekan” de ijver van de bruid symboliseert. Men gebruikt deze koker nl. ook als spoel bij het weefgetrouw. Breekt de „elekan” door de trap van de bruidegom, dan betekent dat, dat de vrouw niet kan weven (vanwege haar gebrek aan energie).

Het ei en de „elekan” worden op een wrijfsteen (pipisan) geplaatst. Zo zacht en zo fijn, als iets wordt, dat op een wrijfsteen fijngemaakt is, zoo zacht en zoo fijn moet de manier zijn, waarop de vrouw haar man, die iets kwaads wil doen door middel van verstandige woorden daarvan moet afhouden. De „pipisan” en de „laki” (de rol) behoren daarom in elk huis aanwezig te zijn, alleen omdat ze onontbeerlijk zijn voor het fijnwrijven van verschillende voor „djamoe” (medicijn) benodigde wortels en kruiden, maar ook als voorwerpen, die de echtelieden er telkens aan moeten herinneren, dat zij zacht tegenover elkaar moeten zijn.

Nu over het stappen over de „pakara” (weefgetouw).

Het is vanouds een streng verbod (pamali) voor een meisje of een jongen om over een weefstoel te stappen. Voor een meisje omdat zij dan de kans loopt, dat zij: 1e haar maagdom verliest, 2e menstrueert, terwijl zij een gast moet ontvangen en 3e de weefkunst niet zal kennen; voor een jongen, omdat hij dan impotent zal worden.

En voor een weefster zelf, kan overtreding tot gevolg hebben, dat de kain, welke zij bezig is te weven, aan de kanten gaat scheuren.

De bruid echter is bij haar huwelijk juist verplicht dit strenge verbod te overtreden, omdat de vrouw de man blindelings moet gehoorzamen en daarbij alles moet riskeren. Geen verbod is te streng, of zij moet het op zijn bevel durven overtreden.

Wat betreft het „*boekapintoe*” het volgende :

De kern hiervan vormt de „*sahadat*”. Eerst zegt de man voor de deur (buiten de kamer): „*Ashadoe anla illana illallah*”, er is geen God behalve Allah; zo is het in het huwelijksleven alleen haar man, die de vrouw moet dienen.

De bruid antwoordt van binnen : „*wa ashadoe anna Moehamadar rassolloellah*”, en Zijn profeet is Moehamad. Zij wil hiermede zeggen, dat zij erkent haar man te moeten dienen, doch dat haar man haar plaats in het huwelijksbestel ook moet begripen.

Het „*hoeap lingkoeng*” is het symbool van blijdschap en liefde voor de pas getrouwen. Blij, omdat ze omringd zijn door hun naasten en familieleden, terwijl ze elkaars lief en leed zullen delen. Dit laatste wordt gesymboliseerd door elkaar beurtelings een hapje van het eten te geven.

Het *trekken een de „bekakak”* (gebraden kip) wil zeggen, dat zowel de vrouw als de man plichten heeft; de strijd om het bestaan is niet alleen de zaak van den man.

Na de „*hadjat*” worden de dingen voor het „*ngeujeuk*” bestemd, weggegeven aan de Penggoeloe, aan de Naib, of aan een bejaarde vrouw.

Van de „*berekat*” (wat je van een feest thuis brengt) van het „*ngeujeuk*” of van een „*seserahan*” of „*ngalamar*” is het aan jonge meisjes ten strengste verboden (*pamali*) iets te eten, daar ze anders nooit lang gehuwd zullen blijven of telkens van verloofde zullen veranderen. Immers als van deze *sirih*, die wordt beschouwd als het omhulsel van iets geheims, wordt gegeten, dan zullen de gedachten niet meer rustig zijn en wie weet, zal het meisje iets doen, waarvan de ouders een afschuw hebben en zal het huwelijk grote kans hebben niet door te gaan.

Na het trouwen mogen, volgens het oude geloof, bruid en bruidegom 7 dagen lang elkaar niet al te dicht naderen. Iedereen, bijna de hele familie, slaapt in de binnengalerij, ook de bruid zelve met haar zusters. Voor de bruidskamer zet men allerlei lekkers klaar; mochten de jonggehuwden wat willen gebruiken, dan hebben ze het maar voor het grijpen. Ook onder het bruidsbed (*papadjangan*) : koekjes, gebak, 7 soorten roedjak, „*rampe*”, jonge klapper, een kendi met water enz. . . . de wierook blijft branden. Men doet dit alles ter wille van de goede geesten, die over het welzijn van de jonggehuwden waken. Waarom mogen ze de eerste 7 dagen na het huwelijk niet bij elkaar slapen? Dat is nu eenmaal verboden, daar je anders ongelukkig zult leven. Er is echter nog een reden, geput uit het verhaal van Soenan Kalidjaga, toen hij nog Sech Doerachman heette.

Deze „*wali*” volgde de geboden van Soenan Poerba (Bonang) getrouwd op t.w.

1. Het geluk mag je niet versmaden.
2. Een geheim mag je niet verklappen.
3. Heb je honger, ga dan niet direct eten.
4. Heb je slaap, ga dan niet aanstonds slapen.
5. Pas getrouwd mag je niet direct bij je vrouw slapen.

Aan de geboden 4 en 5 nu, is een geschiedenis verbonden. Toen eens Sjech Doerachman aan het ronddwalen was, trof hij op een open vlakte 99 nieuwe graven aan. Hij vroeg aan een voorbijganger van wie die toch zijn. Het antwoord luidde : Van Nji Rara Panas. Het zijn allemaal graven van haar echtgenoten en nu is zij weer weduwe geworden daar haar man net overleden is. Sjech Doerachman ging naar haar toe, vroeg haar ten huwelijk en niet lang daarna waren ze getrouwd. Reeds de avond na het huwelijk sliepen ze bij elkaar; de gewezen weduwe sliep rustig. Hij stoorde zijn vrouw niet, omdat hij de raad van Soenan Bonang (Poerba) steeds

voor ogen hield. Heb je slaap, dan moet je niet direct slapen, vandaar dat hij om 3 uur nog niet sliep. En toen zag hij iets uit de sarong van de weduwe te voorschijn treden, nl. een „oelar welang” (een zeer giftige slang). Zonder aarzelen greep Sjech Doerachman de slang bij de kop en wonder; ’t beest veranderde in een kris, die de naam kreeg: Kala Moenjeng. Naar aanleiding van dit verhaal, verbieden de ouders hun pasgetrouwde kinderen om direct samen te slapen. Het verhaal wordt gedaan om hen bang te maken, doch de ware beteekenis is: De bruidegom moet niet direct zijn hartstochten botvieren. Onder de kampongbewoners komt het immers nog vaak voor, dat de man een wildvreemde is voor de vrouw.

De beetjes lekkers enz. onder het bruidsbed hebben ook hun beteekenis: *De brandende wierook:*

Onze gedachten moeten één bepaalde richting uitgaan, evenals de rook, die slechts naar boven gaat.

Zeven zoete „roeroedjakan” en 7 soorten geurige „rampe”:

Al je doen en laten, dat afkomstig is van de 7 „ma’ani” moet „zoet” en „geurig” zijn, d.w.z. je mag geen laakbare handelingen doen.

Kendiwater:

Je inzichten moeten fris en je gemoed rustig zijn, evenals het frisse, onbewogen water in de kendi.

Jonge klapper:

Dit slaat ook op je handel en wandel, welke zodanig moeten zijn, dat iedereen van jou gaat houden als van lekkere gebakjes.

Op de 7 avonden verlaten de ouders van de bruid het huis, zeggende dat ze allerlei van plan zijn, met het doel om de pasgetrouwden alleen te laten. Zijn die 7 dagen voorbij, dan worden de „sasadjen” van onder het bruidsbed weg gehaald. De bultzak wordt gekeerd.

Daarna houden ze de „hadjat”, waarbij men „toempen” of „sangoe pera” eet. Deze „hadjat” noemt men: „hadjat balik patoeron”. Vanaf deze dag is het verbod van samenslapen opgeheven, maar men vergeet nu niet om elke maandagen donderdagavond wat „roeroedjakan” onder het bed te zetten en verder ook nog: 7 soorten bloemen, en water in een kendi, terwijl er wierook bij gebrand wordt voor de „indoeng” en „bapa batin.” Gewoonte is het, dat men de bruid voor de grap vraagt, of ze nu elkaar al goed kennen. Natuurlijk is zij hierdoor verlegen. Dan gaat de moeder van het meisje weer slametan houden met „kedjo poenar” (geelgemaakte rijst). Ook de ouders van den man brengen offers: „tjongtjot” (top van de rijst in de koekoesan), gebraden kip, waarvan de snavel en de klauwen niet zijn afgehakt, groenten en allerlei soorten „sambel”. En verder nog geld, onverschillig hoeveel, een slendang (karembong) of wat men anders maar geven wil. Bij rijke mensen ook een karbouw of een paard en bij prijajis: een kris. Dit alles wordt naar het huis van het meisje gebracht en heet „panoembas” (koopsom). Ook de „panoembas” wordt symbolisch opgevat. *De gebraden kip* symboliseert een vrouw die niet tegenstribbelt, doch zich aan haar man overgeeft. *Snavel en klauwen van de kip en de kris* vormen het zinnebeeld van de argwaan (Snd. „tjoeriga”), die de ouders koesteren tegenover hun huwbare dochter. Voor Soendanese ouders is het nl. een diepe schande, wanneer ze zouden hooren, dat hun dochter geen maagd meer was. Het Soendanese woord „tjoeriga” d.i. argwaan, is het Kawi woord voor „kris”. Vandaar de kris als het zinnebeeld voor argwaan, terwijl snavels, klauwen e. a. soorgelijke puntige en scherpe dingen als equivalenten van de kris worden beschouwd.

Op deze symboliek is ook de gewoonte van zwangere vrouwen gebaseerd, om

puntige voorwerpen als een spijker, een schaar of een mes bij zich te dragen. Een vrouw in blijde verwachting moet immers min of meer argwanend en daardoor voorzichtig zijn, opdat haar geen ongelukken overkomen.

De „karembong” is het zinnebeeld van de goede zorg van de ouders voor het meisje; zij bewaken haar maagdelijken staat; in de „karembong” (slendang) draagt men immers het kleine kind, dat aan zijn zorgen is toevertrouwd. Ook de „tongtjot” (kegel van gekookte rijst) wil in dit opzicht de eensgezindheid symboliseeren van de ouders en de familieleden (de samenhangende rijstkorrels).

Een paar dagen na het huwelijk worden de jonggehuwden van het ouderlijk huis van de bruid afgehaald door de ouders van den jongen. Ze zeggen dan, dat ze hen voor een tijdje willen „leenen” (rek diindjeum sakeudeung). Voor deze gelegenheid worden ook de burens gevraagd. Ook van de ouders van het meisje (besan) zijn er soms vrienden, die de 2 begeleiden; deze gelegenheid noemt men „ngoendoeh mantoe”. Bij de meergegoeden wordt er bij de ouders van den man hiervoor weer een slametan gehouden. Vaak willen de ouders van de jongen niet onderdoen voor hun „besan” en vieren het „ngoendoeh mantoe” even groots als het huwelijksfeest zelf. Is de slametan afgelopen, dan keren man en vrouw terug naar het huis van het meisje, want dit is voorlopig hun tehuis. Hieraan ontleent men de uitdrukking: „Als je een zoon hebt, zal hij jou verlaten, heb je echter een dochter, dan zal zij steeds bij je blijven”.

Maar de nieuwe tijd breekt met deze gewoonten; na het huwelijk gaat het meisje direct met haar man mee, hetzij naar zijn ouders, hetzij naar de plaats, waar hij werkt. Zijn alle plechtigheden afgelopen, dan moeten de jonggehuwden bezoeken afleggen bij de familieleden, zowel die van de man als van de vrouw. Op deze bezoeken krijgt de bruid

meestal wat geld, kabaja's of iets dergelijks mee als teken van blijdschap, dat zij nu getrouwd is. Na een paar maanden bij de ouders van het meisje gewoond te hebben, gaan ze verhuizen wanneer ze reeds een eigen huis bezitten en beginnen nu een eigen leven.

Wat boven vermeld wordt, geldt voor een huwelijk tussen een jongeling en een jong meisje. Is de bruid een weduwe of een gescheiden vrouw, dan gaat het heel eenvoudig toe. Men gaat naar de missigit, houdt 's avonds met de familieleden een slametan en daarna is het afgelopen.

Men treft wel gevallen aan, dat men voor dit feest geld leent of zijn sawah of huis verkoopt, thans gebeurt dat slechts zelden.

Er is nog een ander huwelijk n.l. het z.g. „kawin rerentjepan” (huwelijk in stilte); soms weten de burens dat niet eens. Dit gebeurt wanneer de vrouw als bijvrouw (selir) wordt genomen, of als 2de vrouw, of ook wel wanneer men met een vreemdeling trouwt, of wel wanneer het meisje al in blijde verwachting is. Ook onderstaande huwelijken worden in stilte gesloten, nl. wanneer er jongere broers of zusters zijn, die eerder getrouwd zijn, wanneer de vrouw reeds lang ongetrouwd is of wanneer men met een bediende trouwt of met iemand op oudere leeftijd.

„Kawin seliran” of „njandoeng boenian”. (in stilte weer trouwen om te voorkomen, dat zijn vrouw het hoort). Bij prijaji's laten ze dit door een ander doen (ngawakilkeun). Ze gaan dan niet zelf naar de missigit; de wakil neemt de „pendok” (kris) van de prijaji mee en sluit hiermee voor hem het huwelijk, vandaar dat dit huwelijk dan „kawin pendok” heet.

„Kawin njandoeng”. De eerste vrouw dient door de man vooraf gewaarschuwd te worden, dat hij een 2e, 3e of 4e vrouw wil nemen, maar, daar het soms onenigheid tussen de vrouwen veroorzaakt,

wordt ook dit huwelijk meestal in stilte gesloten.

Met een vreemdeling trouwen. (Kawin ka djalma ngoembara). Dit is tegen de 'adat; want het is eigenlijk verboden om met iemand, die niet van dezelfde plaats is, te trouwen, daar je nooit kunt weten, wat voor iemand hij is; vandaar dat men dit huwelijk ook in stilte sluit.

Wanneer het meisje reeds in blijde verwachting is. (Kawin ka awewe noe geus reuneuh). Dit is een grote schande voor haar ouders, daarom wordt het huwelijk eveneens in alle stilte gesloten. Wanneer de man, die het kind bij de vrouw verwekt heeft, weigert haar te trouwen, dan doen de ouders hun best om een ander te vinden, die in zijn plaats wil komen.

„Kawin tamba karoenghal”, d.i. feitelijk slechts het trouwen voor-de-vorm van de andere broer of zuster, wanneer een jongere broer of zuster wil gaan trouwen. Het laatste wordt nl. niet goed geacht, zoolang de oudere broer of zuster nog ongetrouwd is.

Als bruid (bruidegom) van die andere broer (zuster) wordt dan ook de eerste de beste vrouw (man) genomen, vaak een, die „geen partij” vormt voor de betrekkelijke vrouw (man).

Men hoort dan ook zeggen: „Asal sakawineun bae, kadjun kawin isoek, pegat sore” (Al trouw je in den ochtend, dienzelfden middag nog kun je weer scheiden, zaak is slechts, dat je trouwt).

Meestal geschiedt zo'n „huwelijk” ook zonder rituele inzegening of enige plechtigheid.

„Kawin ditarik djangdji” d.i. trouwen, wanneer de man te lang talmt met het vaststellen van de datum, waarop hij zijn verloofde wil huwen. Te lang verloofd zijn is bij de Soendanezen ongeoorloofd.

„Kawin ngaheuleutan” d.i. een huwelijk, dat gesloten wordt met het doel, om de vrouw in staat te stellen om met haar gescheiden eerste man, van wien

zij reeds de 3e talak heeft gekregen, wederom in de echt te treden. Feitelijk mag de man haar nooit meer hertrouwen, tenzij de vrouw na die scheiding met een anderen man is getrouwd geweest en weer van hem gescheiden. Pas na de „loebar idah” (100 dagen na de scheiding) met dezen laatsten man, kan haar eerste man haar weer trouwen. In den regel geschiedt dit „kawin ngaheuleutan” door een bekende van den eersten man, echter met de afspraak dat hij daarna direct weer scheidt.

Dat zo'n huwelijk in stilte geschiedt, is natuurlijk licht te begrijpen.

Met een bediende trouwen.

Heeft een rijk iemand een vlijtige bediende, dan gebeurt het wel eens, dat hij zijn dochter aan dien bediende schenkt.

Of een ander geval: een rijke weduwe trouwt met haar buitengewoon ijverigen bediende; deze twee huwelijken gebeuren in alle stilte.

„Kawin kolot pada kolot” (huwelijk tussen oudjes).

Deze vinden het natuurlijk niet prettig, dat hun huwelijk wordt gevierd.

* * *

Wanneer een arme man een rijke vrouw trouwt, dan wordt dat „njalingdoeng ka geloeng” genoemd, d.i. zich schuilen onder de wrong van de vrouw. En omgekeerd, wanneer de man rijk is en de vrouw arm, dan heet dat „beurit ninggang beas” (de muis valt op de rijst), of „bilatoeng ninggang dage” (een larf valt op een rotte klapper) of „bilatoeng ninggang nangka” (een larf valt op een nangka). Wanneer rijke ouders voor hun dochter of zoon, als schoonzoon of -dochter kinderen uit een arme familie zoeken, noemt men dit: „Moeloeng minantoe”, letterlijk vertaald: een schoonzoon of -dochter oprapen. De kosten worden dan voor het grootste deel door de rijke lui gedragen.

Over het „kawin tamba karoenghal” (zie boven) nog het volgende: Op dezelfde dag, dat de jongere zus of broer trouwt, krijgt de oudere broer een kris of een mes; hij moet die in een pisangstam steken, zeggende „Niet ik word „diroenghal” (gepasseerd) door mijn jongere broer of zus, maar deze pisangstam”, Daarna trekt hij de kris er weer uit.

Op andere plaatsen geschiedt het weer anders. Voordat men de kris in de pisangstam steekt, moet de oudere zus of broer na het vertrek van bruid en bruidegom met een „djantoeng” (pisangbloem), waarin een gebraden kip gestoken is, achter zich aan op het erf in de rondte lopen. Hij wordt achtervolgd door kinderen, die op de „djantoeng” slaan. Eerst als de „djantoeng” helemaal stuk is, wordt de kris in de stam gestoken. Op een andere plaats treft men weer iets anders aan. Voordat het praalbed gebruikt wordt door de jonggehuwden, moet de oudere broer (zus) een paar uurtjes of avonden erop slapen.

Er zijn nog vele andere manieren, te veel om genoemd te worden. Het hangt er geheel van af hoe de ouders het willen aanleggen. Waarom moet dit gebeuren? Is het wel nodig? Volgens het bijgeloof moet dit zoo, daar anders de betreffende oudere broer of zus niet goed bij zijn zinnen zal zijn. Dit alles is echter slechts symbolisch bedoeld, maar daar men het zinnebeeldige daarvan niet meer begrijpt, wordt alles letterlijk opgevat en heel stipt opgevolgd.

Het is voor de eenvoudige Soendanees een schande, wanneer grote meisjes niet trouwen. In zo'n geval noemen ze haar „djomblo” (groot en ongetrouwd, omdat niemand haar wil). Wanneer haar jongere broer of zus reeds getrouwd is, zal zij zich dood schamen. Vandaar dat ze, al is het ook slechts voor korte duur, eerst moet trouwen of een van de genoemde „kias” (symbool) toepassen.

De „kias” is eigenlijk een wijze raad, een symbolische handeling:

Gebraden kip is een lichaam zonder ziel, dus het zinnebeeld van machteloosheid. De oudere broer (zus) is nl. niet bij machte om iemand te krijgen, die met hem (haar) wil trouwen.

„Djantoeng ditalian” (vastgebonden pisangbloem) is een hart dat slechts één wil heeft, nl. de wil of 't verlangen, om zo gauw mogelijk te trouwen.

Kris: „tjoeriga” (argwaan), n. l. van de ouders zolang hun zoon (vooral hun dochter), nog niet getrouwd is.

Pisangstam: Zinnebeeld van iets fris, dat kalmerend werkt op het gemoed van de mensen, die in zo'n toestand verkeren (diroenghal).

Dit alles wil dus het volgende zeggen: men moet altijd kalm en nuchter blijven, men moet niet luisteren naar al die praatjes (dat je „djomblo” bent enz.), want dat is louter onzin, men hoeft er niet verlegen door te worden.

Wij zeiden reeds eerder, dat de oudere broer (zus) die gepasseerd wordt door het huwelijk (diroenghal) van zijn jongere broer (zus), gevaar loopt niet goed wijs te worden (koerang djedjeg pikiranana). Dit wordt ons als volgt verklaard: De oudere is het symbool van het innerlijke van de mens (batin), terwijl de jongere het is van het uiterlijke (lahir).

Wanneer men een of andere handeling (iets uiterlijks dus) wil verrichten, dan heeft het innerlijk reeds daartoe de wil gevormd. Het innerlijk wordt dus het eerst bewogen en dan volgt pas het uiterlijke. Wordt er van deze regel afgeweken dan is dat geen normale toestand. Derhalve moet een later trouwende oudere broer of zuster niet goed wijs worden oftewel „koerang djedjeg pikiranana”.

De pas getrouwden volgen bij hun verder leven de zeden en gewoonten van de desa, waarin ze woonden, gedachtig

aan de uitdrukking „tjiri saboemi, tjara sadesa” (’s lands wijs lands ’s eer). Als onervaren personen in het leven, moeten ze vele raadgevingen van ouderen in acht nemen. Dergelijke raadgevingen plegen die ouderen dan te versterken door het aanhalen van verschillende spreekwoorden en uitdrukkingen. Zo wordt b.v. aan de zegswijze herinnerd „goeroe ratoe wong toea karo” (goeroe en vorst zijn de beide ouders), wanneer ze vrezen, dat hun kinderen minder eerbied gaan tonen voor hen. En voorts: „oelah ngamoesoeh ka ratoe, oelah ngalawan ka menak, ratoe mah tara moegoeran, menak mah tara moenggaran”, wanneer ze merken, dat hun kinderen bedenkelijk recalcitrant worden t. o. v. het wettig gezag of het bestuur. Deze uitdrukking is ontleend aan de gedichten van de „pantoen” (iemand die oude verhalen reciteert) en beteekent: je mag niet vijandig gezind zijn t. o. v. je vorst en ook niet weerspannig zijn t.o.v. de adel, want het vorstendom en de adel sterven niet uit.

Er zijn nog meer van dergelijke zegswijzen, welke alle voor het welzijn van de onervaren jonggehuwden worden aangehaald. Zoo is er een die luidt „waktoe teh saroea djeung hiroep”; ze betekent dat „tijd en leven gaan hand in hand”, wel iets anders dan de uitdruk-

king van de Westerling, die zegt, dat tijd geld is. De Soendanees wil ermede zeggen, dat men de tijd goed moet besteden voor de verwezenlijking van een gelukkig en vredig leven. De nadruk valt hierbij vooral op het goed kunnen opschieten met ieder mens, inzonderheid met je eigen bureu (koedoe akoer djeung sasama manoesa).

Gaat het jonge echtpaar zich ergens vestigen, dan geven de ouders hun de volgende raad mee: „sing bisa pindah tjai, pindah tampian”, hetgeen wil zeggen: Je moet een badplaats slechts verplaatsen, wanneer je het water kunt verleggen. Men wordt ongemanierd gevonden, wanneer men de adat van zijn eigen dorpsgenoten niet kent. Niemand zal zich ook met zoo’n persoon willen inlaten. Maar omgekeerd heet men erg attent als men tegenover mensen, die de adat kennen, deze in acht neemt, ook al zijn die mensen wildvreemden of behoren ze tot een ander ras.

Dat men de adat zeer belangrijk acht, blijkt ook wel uit de uitdrukking „indoeng hoekoem, bapa drigama” (De wetten van het land zijn je moeder en de wetten van de adat zijn je vader). Beide soorten van wetten heb je dus in acht te nemen, ze te eerbiedigen, gelijk je eigen moeder en vader! Dit drukt men het jonge paar ook telkens op het hart.

CULTUURBEWEGING.

1. SOLO BOEKENSTAD

Menigeen zal zich over deze combinatie verbazen. Solo is toch vooral de *hofstad*, de residentie des Soesoehoenans, die daar zetelt in zijn geheimzinnige Kraton. Bovendien, een typisch *Inheemse* stad, met al het aantrekkelijke en wonderlijke, dat dit voor den Europeaan meebrengt, doch waar deze niet in de eerste plaats naar *boeken* zal zoeken.

Doch men bedenke, dat de Vorstenlanden toch ook het centrum der huidige *Javaanse cultuur* heten. Solo is de stad, waar, met Jogja, de oude kunst nog trouw beoefend wordt, waar de tradities uit vroeger eeuwen nog leven. Zo wordt het ons begrijpelijk, dat Solo ook nog een middelpunt der Javaanse *letteren*, misschien wel het middelpunt is.

Dit was het al van ouds. Zowel in Jogja als in Solo, om van andere plaatsen maar te zwijgen, is veel geschreven of liever gedicht, want de Javanen schreven tot voor kort het liefst in dichtmaat. Nergens werd evenwel zo veel *uitgegeven* als juist in Solo. Reeds jaren vóórdat de Volkslectuur haar talrijke, nette en goedkope uitgaven ter markt bracht, verschenen in Soerakarta al Javaanse boeken bij particuliere firma's, onkritisch uitgegeven, op slecht papier met vuile letters gedrukt en *peperduur*. En ook, wanneer de boeken buiten Solo het licht zagen, was het weer meestal de Solose literatuur, die gedrukt werd.

Dat is aan de ene kant wel verblijdend, maar anderzijds ook wel jammer, daar van andere plaatsen, waar ook wel eens wat geschreven werd, bv. Bantam of Cheribon, nagenoeg niets verscheen.

Maar ook nadat de Volkslectuur Java met zijn smaakvolle en goedkope uitgaven overstroomde, is men in Solo nog doorgegaan.

De enige grote concurrent is, wonderlijker wijs, Kediri geworden. Niet, omdat deze plaats zo'n geweldig cultuurcentrum is, maar omdat daar de grote uitgever *Tan Khoen Swie* woont, die een enorm groot aantal uitgaven de wereld in zond. Men kan met het uiterlijk van dezen verdienstelijken man makkelijk kennis maken, daar sommige zijner uitgaven zijn interessant portret bevatten.

*

Gelijk bekend, moet de Volkslectuur op een drietal gebieden zich terecht de grootste voorzichtigheid voorschrijven, nl. op dat der politiek, der religie en dat der liefde. De hr. Tan Khoen Swie voelt zich niet zo gebonden en kan zich met name op het terrein van de godsdienst meer vrijheid veroorloven. Zo heeft hij de we-

reld verrijkt met een enorm aantal uitgaven op het gebied der *Javaanse mystiek*, die gretig aftrek vinden. En het zijn nu juist deze boeken en boekjes, die in Solo bij duizenden en duizenden verkocht worden.

Waar gebeurt dat?

Tot voor een paar jaren waren er in Solo haast geen boekwinkels. Een agentschap van Volkslectuur leidde een kwijnend bestaan. Hier en daar een enkel, schamel tweede-hands-zaakje, waar op de meest onzakelijke wijze wat in oude en nieuwe boeken gescharreld werd. Dan in de buurt van de grote moskee, in de Ka-oeman, verschillende orthodox-Mohammedaanse boekwinkels, die er vrij degelijk uitzagen, doch over wier inhoud ik mij, als onkundig van het Arabisch, geen oordeel wens aan te matigen. Ook 's avonds op de passar wat armzalige uitstallinkjes bij een flakkerend olielampje. Alles en alles een vrij povere geschiedenis voor het centrum der Javaanse cultuur.

Hiertegen stak de Europese boekhandel scherp af. Nadat eerst al eens een Chinese toko getracht had, wat in Nederlandse boeken te doen, verscheen er een filiaal van de boekhandel Kolff-Buning, dat door de energie van zijn beheerder al spoedig tot bloei kwam. De Nederlandse boekhandel stond dus op een heel wat hoger peil dan de Inheemse. Zelfs een zuiver Chinese boekwinkel heeft nog door smakvolle en goedkope uitgaven getracht zich een plaatsje te veroveren.

*

Sedert enige tijd is dat totaal veranderd. De Chinese boekentoko is met de Noorderzon vertrokken. De Hollandse boekhandel leidt, voor zover het boeken betreft, door de bekende, droevige omstandigheden, een kwijnend bestaan en legt zich dan ook maar op speelgoed, luxe-artikelen en dergelijke toe.

Maar in de Javaanse boekhandel is een grote verandering gekomen. Deze lijdt niet onder de verbreking der verbindingen met het moederland. Langs de *Poeralaan*, d. i. de oprijlaan van de Astana Mangkoenagaran, (residentie van Z. H. Mangkoenagara VII), is een aantal kraampjes verrezen, die als warong, bloemen- en plantenhandel, maar vooral als *boekwinkel* fungeren.

En zelfs in het verlengde van deze laan, op het Soenansgebied, vindt men een drietal boekentoko's. In het geheel zullen er ongeveer 10 zijn. Wij hebben hier dus te doen met iets als men vroeger in Europese steden of nu nog in China vindt, nl. dat alle beoefenaars van

een zelfde beroep bij elkaar kruipen. Men zou de Poeralaan daarom de boekenwijk van Solo kunnen noemen.

Bijna alle verkopers zijn Javanen; een enkele, maar dan ook de grootste toko staat onder beheer van een Chinees. Over het algemeen weten de verkopers wel, wat ze in hun toko hebben, tenminste voor zo ver het Inheemse boeken betreft.

Men verkoopt er zowel oude als nieuwe boeken, Europese en Inheemse. De Europese zijn gewoonlijk alle tweedehands. De handelaars hebben er meestal weinig benul van en schatten daarom de waarde van een boek naar de dikte en het uiterlijk. Veel beter zijn zij op de hoogte van hun eigen literatuur.

*

De Inheemse boeken zijn soms oud, soms nieuw. De meeste zijn Javaans en dan liefst in Javaanse letter. Merkwaardig genoeg vormen de uitgaven van de Volkslectuur lang niet de meerderheid. Dat komt door de bijzondere voorliefde der Solonezen voor Javaansmystieke literatuur, waarvan Balai Poestaka zich natuurlijk moet onthouden.

*

Over het algemeen is het peil der in Solo verkochte Inheemse boeken veel hoger dan dat der Hollandse in een Europese boekwinkel. Echte ontspanningslectuur vindt men schaars en meestal zijn het dan Chinees-Maleise boeken van een bedenkelijk gehalte. Ik heb een boekje, waarin de uitgever alle „interessante” plaatsen, ten gelieve der nieuwsgierige jongelui, met dikke letters heeft laten drukken! Zo ver hebben we het bij ons in Europa nog niet gebracht!

Voor zover ik kan nagaan zijn vele boeken oude, klassieke literatuur of bewerkingen daarvan. De grote Solose dichters Ranggawarsita en Jasadipoera ontbreken niet op het appèl. Verder oude verhalen, legenden uit de tijd van de godsdienstovergang, boeken over zedekunde en dgl. meer. Maar vooral zijn talrijk de verhandelingen over Javaanse mystiek. In de éénwording van mens en God, Kawoela (dienaar) en Goesti (Heer) vermeit de Javaanse geest zich gaarne. Het mystieke verhaal van Dewaroetji wordt dan ook vaak aangetroffen. Natuurlijk zijn dat in de ogen der strenge Mohammedanen bedenkelijke ketterijen en zij verdragen zich daarom slecht met de orthodox-Islamietische boeken. Deze vindt men daarom gewoonlijk niet in de Poeralaan, maar in de Kaoeman, bij de moskee of in een apart boekhandeltje van Mohammadijah. Bovendien is de dichterlijke taal van vele werken, zelfs voor Javanen, allesbehalve lichte kost.

Men moet dan ook aannemen, dat een boek in het leven van een Indonesiër een geheel andere rol speelt, dan in dat van een Europeaan.

Curieus is, dat de Chinese kraam ook Maleise commentaren op Confucius en Lao-tze, de Chinese klassieken, verkoopt.

*

Over het algemeen zijn de prijzen schappelijk. De concurrentie van Balai Poestaka schijnt deze flink wat omlaag gedrukt te hebben. Men moet daarbij in aanmerking nemen, dat het zetten van Javaanse letters, waarvoor nog geen zetmachines bestaan, heel wat kostbaarder is dan dat der Europese boeken. Deze kraampjes nu voorzien in een grote behoefte. De Javaan moet een zekere schroom overwinnen, alvorens hij een deftige boekhandel betreedt, er een dik boek bestelt of koopt. Van zendingzijde werd mij zelfs verzekerd, dat aan een Indonesiër zelden of nooit een boek over de toonbank werd verkocht. Daarom stuurde de Zending ook haar tientallen nijvere colporteurs de dessa in. Colporteren is echter een kostbare wijze van boeken distribuëren. De Javaanse maatschappij is er daarom in geslaagd een tussenvorm te vinden, de boekenwarong, zonder spiegelglazen uitstalkast, zonder statige toonbank, zonder keurig personeel, dat je ogenblikkelijk met een „Waarmee kan ik U van dienst zijn” op het lijf valt.

Bij de boekenwarong kan men rustig langs de bonte uitstalling lopen, de boekjes ter hand nemen, er in bladeren, de plaatjes bekijken, zonder dat men door een al te gediensstige geest opgeschrikt wordt. Ook kan men er de hele dag terecht, tot 's avonds laat, aangezien de Poeralaan een prachtige verlichting met daglichtlampen heeft, die iedere straat in Solo haar benijdt. Ook is het mogelijk tot op zekere hoogte genoegelijk te tawaren of weer te verdwijnen, zonder iets gekocht te hebben. Bovendien kunnen de klanten in de aangrenzende restaurants, na de geest van voedsel voorzien te hebben, ook het lichaam versterken.

Kortom, dit lijkt mij de meest ideale vorm van boekendistributie onder Indonesiërs.

Dat de Javaanse maatschappij het hiermede eens is, toont het groeiend aantal dezer zaakjes aan.

Ofschoon tot op zekere hoogte leek, zou ik toch de Zending in overweging willen geven hier ook een colporteur te plaatsen. De stand lijkt mij buitengewoon gunstig.

*

Een zeer bijzondere soort van leetuurverspreiding, die ook van de laatste jaren dateert, is de leesbibliotheek. Een ondernemend jongmens koopt een partijtje oude boeken op

venduties, rijp en groen, laat die door een katjong netjes kaften en nummeren, en verhuurt ze dan voor een paar centen in de week. Zo heeft men dan een bestaantje. Deze bibliotheekjes zijn door de ganse stad verspreid en blijken dus wel succes te hebben.

Met de Sekaten sturen verschillende der meer soliede boekhandelaartjes een deel van hun voorraad naar de aloon-aloon en trachten daar een extra winst te behalen. Hier viel mij de tegenstelling met Jogja wel duidelijk op. Terwijl de Jogjase Sekaten slechts een enkel Inheems boekenkraampje telde, had Solo verschillende stands, die zeer goed voorzien waren. Bovendien waren er dan nog Arabische boekenkramen.

Deze toeneming van het aantal gelegenheden om zich Inheemse lectuur te verschaffen toont

aan, dat de leeslust groeiende is, wat ongetwijfeld aan de verbetering en uitbreiding van het onderwijs te danken is. Toch blijft het verwonderlijk, dat men zo zelden een Javaan in trein of voorgalerij ziet lezen.

Het is echter een opvallend feit, dat het aantal boekwinkeltjes in Solo de laatste jaren bijzonder is toegenomen. In geen enkele stad op Java is dat zo sterk het geval geweest als juist in Soerakarta. Zelfs Batavia moet in dat opzicht de vlag strijken en de tegenstelling tot het naburige Jogja is bepaald sprekend.

Wij mogen dit verschijnsel met blijdschap begroeten als een teken van ontwakend Inheems handelsinitiatief en ontlukkend geestelijk leven.

Dr. H. J. de Graaf.

(Uit Indisch Weekblad 23 Mei 1941).

2. DE JAVAANSCH E DANSKUNST EN HAAR BEOEFENING.

Voor volmaakte uitvoering is in de eerste plaats noodzakelijk beheersching van alle bewegingen.

Uiting van menschelijke gevoelens. Dans en sport.

Dezer dagen meldden wij, dat mr. K.R.M. T. Wongsonegoro, regent van Sragen, te Madioen een voordracht heeft gehouden over de Javaansche danskunst. Wij ontleenen aan deze voordracht het volgende:

Er is een tijd geweest, dat de beoefening van den dans op den achtergrond is geraakt, omdat men vreesde, dat ze aan het vergaren van wetenschappelijke kennis in den weg stond. Deze periode is gelukkig voorbij; overal valt thans een opbloei te constateeren van de beoefening, zoowel van de danskunst, als van het gamelanspel.

Tot de verhoogde belangstelling voor de dansbeoefening heeft o.m. bijgedragen de beschouwing, dat de dansbeoefening als sport aan te merken is. Men heeft dan vooral het oog op den forschen dans (op welke nadere onderscheiding ik straks terugkom), welke aan het fysiek en het uithoudingsvermogen van den danser inderdaad zeer hoge eischen stelt. Hier komt nog bij dat, indien de dans uitgevoerd wordt door twee of meer personen en een gevecht voorstelt, naast de lichamelijke prestatie ook zeer veel gevergd wordt van de ademhalingsorganen van de beoefenaars. Het gebeurt dan ook wel, dat een danser het einde van de uitvoering niet of ternauwernood haalt omdat hij buiten adem raakt.

Toch ben ik niet geneigd den Javaanschen dans als sportbeoefening te beschouwen; de

primaire doelstelling is anders. Bij den dans gaat het niet om lichamelijke ontwikkeling, doch om het scheppen van schoone en harmonische vormen en figuren. Dat tegelijkertijd de ontwikkeling van het lichaam er door bevorderd wordt, is een andere kwestie en voor de dansbeoefening van secundair belang. Voorts moet ik wijzen op het feit, dat sommige danshoudingen bepaald in strijd zijn met den natuurlijken stand van het menschelijk lichaam, welke juist bij de sport, die de harmonische ontwikkeling van het lichaam dient, een allereerste vereischte is. Ik wijs, bij voorbeeld, slechts op den stand van de voeten bij den Javaanschen dans, die zooveel mogelijk naar buiten in tegenstelde richting dienen te worden gekeerd. Hierdoor krijgt men een gewrongen gevoel in de beenen, hetgeen volkomen indruischt tegen den primairen eisch bij een sporthouding.

Wil men een specifiek Indonesischen tak van sport beoefenen, zoo neme men de pentjak of séat. Het voordeel is hierbij voorts, dat naast lichamelijke oefening en staling bovendien ook de paraatheid en weerbaarheid van den beoefenaar uitermate wordt verhoogd. In zijn talrijke nuanceeringen (er zijn minstens 8 á 10 verschillende scholen) gelijkt de pentjak zoowel op het worstelen, het boksen (inclusief het z.g. Fransche) als het jiu jitsu. Het ligt buiten het kader van deze causerie om hierop nader in te gaan.

Uiting van Gevoel.

De dans en dus ook de Javaansche dans behoort primair tot een ander plan dan de sport. Hij is evenals de spraak een uiting van menschelijk gevoel en drukt uit vreugde, haat, extase, enz. Bij de Hindoe's is de dans een vorm van samadi. Of zulks in vroeger tijd hier te lande bij den Javaanschen dans hetzelfde was, is mij niet bekend; wel is mij verteld, dat de sembah, die bij het begin en aan het eind van iederen Javaanschen dans wordt gemaakt, bestemd is voor den Allerhoogste, hetgeen dan voor zoover ik weet het eenige is wat in den Javaanschen dans aan een religieuze omlijsting uit vroeger tijd zou kunnen herinneren.

Doch overigens gaat het bij den Javaanschen dans om het scheppen van schoone en harmonische houdingen en bewegingen door het lichaam, waarbij ter vervolmaking gebruik wordt gemaakt van een sjerp (sampoer) om het middel van den danser of de danseres, gebonden, en welke tot op den grond afhangt. Zoowel in rust als in beweging dient de lichaamshouding in schoonheid den hoogsten graad van perfectie te bereiken. Tot zelfs de richting van den blik of den oogopslag toe, is aan strenge regels gebonden. Iemand, die eens de strenge tucht van den Javaanschen dans doorgemaakt heeft, is ook in zijn gewone doen te herkennen aan zijn lichaamshouding en zijn handige manier (Jav. prigel) bij het hantieren van verschillende voorwerpen.

De beginnening denkt gewoonlijk, dat hij den dans kent naarmate hij meerdere figuren kan uitvoeren. Het gaat echter primair niet om de beheersching van alle bewegingen. Zoodra een bepaald onderdeel, een oogopslag, een beweging van hals, middel of arm enz. ook maar gedurende een fractie van een seconde ontsnapt aan de beheersching, zoo merkt een ervaren toeschouwer onmiddellijk, dat de danser in deze danspose faalt.

De dans eischt dus een voortdurende concentratie van zijn beoefenaar, een concentratie, welke evenwel niets gespannens in zich heeft, doch geheel uitgebalanceerd is. Ook hierin herkent men gewoonlijk den beginnening, waarbij de concentratie van den geest nog gepaard gaat met krachtontplooiing die aan een juiste uitbeelding van een dansfiguur onvermijdelijk tekort doet (Jav. mbrengkoet).

Forsche en Fijne Dans.

Hiermede zijn we gekomen aan de hoofdonderscheiding van den dans in forsche en fijne, elk weer onderverdeeld in verschillende nuances en gradaties. Kenmerken van den forsche dans (gagahan of doegangan) zijn het hoog optillen der beenen, flink opheffen der

armen en bruske hoofd- en halsbewegingen. Dit zijn slechts ruwe aanduidingen, die niet alleen niet veel zeggen, doch soms bepaald onjuist zijn, zooals de term „brusk", die binnen het raam van den Javaanschen dans geheel niet te pas komt. Doch een andere aanduiding kan ik voorloopig niet geven. De beste illustratie zult u straks bij de uit te voeren dansen zelf vinden.

Bij de aloesan of fijnen dans daarentegen zijn de bewegingen langzamer en ingetogener, echter niet traag en nog minder slap. Hij moet gelijk gezegd integendeel getuigen van beheerschte kracht. Tot mijn spijt ben ik niet in staat dit genre van den Javaanschen dans door iemand te laten demonstreeren. De golèk is, schoon in den kraton van Jogja door mannen uitgevoerd, in wezen een vrouwendans, welke tot op zekere hoogte dus wel tot den fijnen dans kan worden gerekend, doch het groote verschil met den aloesan mannendans is juist, dat het element beheerschte kracht in mindere mate aanwezig is en daarvoor in de plaats de aspecten lenigheid, soepelheid en gratie meer op den voorgrond treden. De uiterlijk meer waarneembare verschilpunten zijn, dat de voeten veel minder wijd uit elkaar staan en de armen dichter bij het lichaam worden gehouden; dit in het algemeen gezegd, en wel voorzoover bepaalde dansfiguren niet een andere houding vereischen.

Om terug te komen tot de hoofdindeeling, bij de gagahan domineeren de begrippen forsch en flink en bij den fijnen of aloesan-dans zien we meer het kalme en beheerschte in de bewegingen. Het zou mij te ver voeren om nader in te gaan op de onderverdeelingen. Bij het nummer: gevecht tusschen Gatoetkatja en de reksasa of reus Dadoengawoek, ziet men het verschil tusschen beider dansen, hoewel beide de gagahan of doegangan vertegenwoordigen.

De Gezelschapsdans.

Met de beschrijving van de verschillende dansen wil ik met het zoeven gezegde volstaan. Zonder naar volledigheid te streven wil ik verder nog wijzen op een andere indeeling, die omtrent den Javaanschen dans te maken is.

Men dient n.l. onderscheid te maken tusschen dansen, die voor het genoegen van de toeschouwers worden uitgevoerd en die voor het genoegen van de dansers zelf, de laatste aan te merken als de z.g. gezelschapsdans. Ieder volk heeft zijn volksdans, die op een hoogere trap van ontwikkeling uitgroeit tot een gezelschapsdans. De Europeesche dans is althans in Indië bijna uitsluitend gezelschapsdans, slechts een enkelen keer worden kunstdansen voor het genoegen van toeschou-

wers uitgevoerd. Daarentegen raakt de gezelschapsdans bij de Indonesiërs, en wonderlijk genoeg in de Vorstenlanden het eerst, langzaam maar zeker in onbruik (n.l. de tjoeban, in de desa ook wel genoemd djanggrogan).

De reden is tweërlei; eerstens zijn het slechts de mannen, die er aan deelnemen en ten tweede zijn de enkele vrouwelijke deelnemers beroepsdanseressen. Twee factoren, die een doorn in het oog zijn en zulks m.i. terecht bij de voortschrijdende emancipatie van de Indonesische vrouw.

Waarschijnlijk voortgedreven door de zucht om de tjoeb-partij tegen algeheele ondergang te behoeden duikt hier en daar het idee op daaraan ook door de dames te laten deelnemen. De toekomst zal leeren of dit compromis uitvoerbaar en door de Indonesische maatschappij geaccepteerd wordt. De jongelui prefereren de introductie van den Europeeschen gezelschapsdans. De ouderen onder ons schudden nog bedenkelijk het hoofd of dit laatste inderdaad de oplossing is.

Doch hoe het in de toekomst met den gezelschapsdans moge zijn, thans is er allereerst een toenemende belangstelling voor de beoefening van den dans, die gegeven wordt voor het genoegen van den toeschouwer, te constateren, ook van den kant der dames. In Batavia zijn er uitvoeringen gegeven van complete wajangwongdansen, waaraan ook door Indonesische meisjesstudenten werd deelgenomen.

Klassiek en Modern.

Ten slotte wil ik u nog wijzen op een laatste verdeling of onderscheiding van den Javaanschen dans n.l. in klassiek en modern.

De golèk en de wirèng Gatoetkatja tegen Dadoengawoek behooren tot de moderne dansen, terwijl de Bondojoedo, het klassieke genre vertegenwoordigt. De tegenstelling modern-klassiek kan zoowel betrekking hebben op de soort en combinatie van de dansfiguren als op de danswijze en den danstrant. Bij de Bondojoedo zijn de figuren oud, doch de danswijze is modern. Helaas kan ik hier ook weer niet dieper op ingaan, omdat ik te veel in technische details zou moeten afdalen.

Voor al in dezen tijd van wereldchaos, waar de hoogste menschelijke waarden een prooi dreigen te worden van de nietsontziende verwoesting van een wereldrebel, dient de menschheid uit te zien naar geestelijke steunpunten, die haar dichter brengen en houden bij de oorspronkelijke levensbron.

Een thans reeds ontslapen Javaansche kunstenaar verzekerde mij eens, dat, indien hij des nachts de zachte tonen van de gamelan hoorde, hij hetzelfde gevoel had, alsof hij zich in een missigt bevond . . .

Een van de moderne filosofen zegt: „Wijsheid is een middel; schoonheid van lichaam en ziel is een einddoel. Kunst zonder wetenschap is armoede, maar wetenschap zonder kunst is barbarisme”.

Ik moge eindigen met nog een aanhaling en des te interessanter wijl van iemand uit Duitschland zelf, n.l. Schopenhauer, die in een van zijn verhandelingen zegt: „Door de kunst wordt het intellect voor een oogenblik bevrijd van de begeerte en verwerkelijkt het die eeuwige vormen of platonische ideeën, die de uiterlijke aspecten van den Universeeën wil vormen”.

Loc. 19-6-1941.

3. EEN HEILIGE SCHRIFT VOOR BALI

Hieronder wil ik enkele gegevens mededelen omtrent de pogingen in Bali gedaan om te geraken tot de samenstelling van een „Balische Heilige Schrift”. Ook al is het verre van zeker, of deze pogingen met succes zullen worden bekroond, als symptoom schijnen zij wel de aandacht waard.

*

De vereniging van Balische intellectuelen, genaamd Bali Darma Laksana, besloot op haar eerste congres, in Juli 1937, met algemene stemmen, dat deze zaak moest worden ter hand genomen. Het gevolg daarvan was, dat het Hoofdbestuur der vereniging zich richtte tot de Paroeman Kerta Nagara (particuliere vereniging der Balische Negarabestuurders, thans Zelfbestuurders, ter bespreking van gemeenschappelijke aangelegenheden, niet te verwarren met de Paroeman Agoeng, een

officieel orgaan, waarin behalve de Zelfbestuurders ook enkele andere Baliërs zitting hebben) met een in het Maleis gesteld verzoekschrift (afgedrukt in het verenigingsblad „Djatajoe”, jaarg. II, pag. 114 e.v.), waarvan ik hieronder de, enigszins verkorte, vertaling geef: geven eerbiedig te kennen: dat de leden van de vereniging Bali Darma Laksana op haar eerste congres eenstemmig de noodzakelijkheid betoogden van een algemeen-aanvaardbare „Heilige Schrift” (Kitab Soetji), waarin wij in grote lijnen enige verklaring kunnen vinden omtrent de grondslag, het doel en de toestand van de Balische godsdienst, die op ons eiland wordt aangehangen en gemeenlijk „agama tirta” (wijwatergodsdienst) wordt genoemd; welke „Heilige schrift” voorts ook uitleg geve omtrent de ceremoniën die samenhangen met die godsdienst:

dat slechts door een diepere kennis van de Balische godsdienst en een geregelde bestudering en beoefening onder toezicht en leiding van deskundige pedanda 's (priesters) wij zullen kunnen tegengaan, dat het wezen van de Balische godsdienst ten onder gaat te midden van gewoonten en gebruiken, die met de grondslag van de godsdienst in strijd zijn;

dat een geordende Balische godsdienst in staat zal zijn de invloeden van andere godsdiensten geheel of gedeeltelijk af te wijzen;

dat in de tegenwoordige tijd, vooral voor de jongere Balische intellectuelen, onze godsdienst en allerlei ceremoniën ervan zeer duister zijn;

dat deze toestand een klaarblijkelijk gevaar is voor het vaste geloof in de Balische godsdienst in het bijzonder en voor onze cultuur in het algemeen;

dat, indien wij onze godsdienst willen vasthouden en de Balische godsdienst en cultuur willen zuiveren van alles wat daarin onzekerheid brengt, hier een heilige taak ligt voor de Paroeman Kerta Nagara om, in samenwerking met priesters en andere deskundigen in zake de Balische godsdienst en ceremoniën, een algemeen-aanvaardbare „Heilige Schrift” samen te stellen, die aan onze behoeften voldoet, een boek dat een wegwijzer zal zijn voor hen, die de Balische godsdienst wensen te bestuderen en te beoefenen; —

voorts zijn wij van mening,

dat onder vele quaesties vooral ter zake van het Njepi zo mogelijk een beslissing moet worden genomen, opdat het overal op dezelfde dag valle en op dezelfde wijze gevierd worde;

dat zo mogelijk omtrent het volvoeren van ceremoniën, vooral die der lijkverbranding, een algemeen aanvaardbare beslissing moet worden genomen, die aan de bedoeling van onze godsdienst niet te kort doet;

dat ten opzichte van de andere religieuze ceremoniën een beslissing moet worden genomen met inachtneming van onze economische toestand.

Om al deze redenen verstouten wij ons om aan de leden der Paroeman Agoeng eerbiedig te verzoeken om een „Heilige Schrift”, als bovenbedoeld, samen te stellen en uit te geven, enz. enz.

*

In het zelfde nummer van „Djatajoe”, pag. 112 e.v., wordt aan deze quaestie voorts door één der leden een beschouwing gewijd, waaraan ik het volgende ontleen:

Aangezien de priesters de hoofden van de godsdienst zijn, behoren wij hen op enkele plaatsen te doen bijeenkomen om allerlei godsdienstige vragen te bespreken, met inachtname van de eisen van de tegenwoordige tijd. Wat daar

besloten wordt moet dan worden opgeschreven in een lontar of boek. Vervolgens moet een commissie worden benoemd, die bedoelde beslissingen ordent, zodat het een volledige „Heilige Schrift” wordt, die dan vermenigvuldigd en over ons gehele eiland verspreid moet worden.

Voorts moet rekening worden gehouden met de verschillende lagen in onze maatschappij. Immers er zijn allerlei verschillen in welstand onder de bewoners van ons eiland. Daarom moeten in de „Heilige Schrift” ook regelingen worden opgenomen van toepassing op hem die meer (aan de godsdienst) willen ten koste leggen dan het gros der mensen. Op die wijze zal de „Heilige Schrift” aan de verschillende groepen in onze samenleving kunnen voldoen.

Door het maken van een „Heilige Schrift”, als hier bedoeld, kunnen we bereiken, dat onze economische toestand versterkt en ons geloof in de godsdienst, die reeds eeuwen door onze voorouders is omhelsd, bevestigd wordt. De mensen zullen inzien, dat onze godsdienst zich aanpast bij de tegenwoordige tijd. Laten wij toch niet steeds het goede in andere godsdiensten naar voren brengen en onze eigen godsdienst door het slijk halen, terwijl toch in onze eigen godsdienst dat goede te vinden is, het is ons alleen nog niet helder voor ogen gesteld.

Op het verzoekschrift kwam in de loop van 1940 antwoord van den voorzitter der Paroeman Kerta Nagara (gepubliceerd in Djatajoe, jaarg. IV, pag. 281 e.v.):

... Het verzoek is door de Paroeman Kerta Nagara herhaaldelijk overwogen, laatstelijk in haar bijeenkomst op 17 Maart 1940, waarvan de notulen hierbij gaan. . . . Uw verzoek zou ongetwijfeld groot nut kunnen afwerpen voor de Baliërs die de Hindoe-Balische godsdienst belijden, maar het zal duidelijk zijn, dat aan het samenstellen van het bedoelde boek grote moeilijkheden verbonden zijn, mede omdat godsdienst en adat niet van elkaar te scheiden zijn en, zoals ook U bekend zal zijn, onze adat in ieder landschap verschillend is. Bovendien zijn allerlei oude, over de godsdienst handelende geschriften, waaraan men vrouwen mag hechten, onderling verschillend van inhoud. Het is daarom der Paroeman Kerta Nagara onmogelijk om (in die verschillen) eenheid te brengen en te voldoen aan het bedoelde verzoek van de vereniging B.D.L.

De Paroeman Kerta Nagara spreekt haar spijt uit, dat ze aan dat verzoek niet kan voldoen en ik, als Voorzitter van de Paroeman Kerta Nagara, zeg gaarne toe om naar beste weten vragen betreffende de lontars te beantwoorden, die de vereniging B.D.L. ev. zal willen doen in verband met het samenstellen van de „Heilige Schrift”. —

Dit antwoord zal wel enigszins als een koude douche op de verwachtingen hebben gewerkt. De redactie van het bondsblad althans geeft in een noot bij de bovenaangehaalde brief uiting aan haar teleurstelling, dat het verzoek is afgewezen, zonder dat zelfs een poging tot verwezenlijking werd gedaan. Voorts wijst zij erop, dat het uiteraard gaat om de grote lijnen en de grondslagen van de Balische godsdienst. Die lopen geenszins uiteen in de verschillende landschappen. B.v. het Njepi: de dagen waarop het gevierd wordt zijn wel verschillend, maar het wezen ervan is gelijk. Het argument, dat de onderlinge verschillen in adat de samenstelling van een „Heilige Schrift” onmogelijk zouden maken, houdt dus volgens de redactie geen steek: het is immers niet te doen om de kleine details, de takken, maar om de hoofdzaken, de stam der religie. Ten slotte spreekt de redactie de hoop uit, dat de P.K.N. een commissie zal benoemen om aan deze zaak verder te werken, volgens richtlijnen door de P. K. N. aan te geven.

Op het in Juli 1940 gehouden congres der vereniging werd het afwijzend antwoord der P. K. N. medegedeeld. Voorts kwam de afdeling Negara daar met het voorstel, dat het Hoofdbetuur der vereniging een commissie zou benoemen, die de samen te stellen „Heilige Schrift” zou voorbereiden. De inhoud zou de verering van goden en voorouders, enz. („dewajasa, pitrajasa d. l. l.”) moeten betreffen. N. a. v. dit voorstel ontwikkelde zich (blijkens de in Djatajoe, jaarg. IV, pag. 367 opgenomen notulen) een levendige discussie, waarbij sommigen de mening uitten, dat het B. D. L.-congres de grote lijnen voor het werk der bedoelde commissie van pandita's moest aangeven, o. a. wat uit de bestaande geschriften moest worden opgenomen, wat wel en wat niet moest worden gewijzigd, terwijl anderen juist de commissie hierin wilden laten beslissen. Ook ging er een stem op, dat men beter een jongen Baliër naar Hindoestan kon sturen. Daartegen werden echter financiële bezwaren gemaakt, terwijl sommigen het als slechts „goed in de theorie” betitelden. Wat de inhoud der „Heilige Schrift” betreft werd voorts nog opgemerkt: „ook moeten worden opgenomen de verhalen van onze profeten („nabi-nabi”), Brahma, Wisnoe enz. en hun leer.” De voorzitter wees erop, dat men t. a. v. de godsdienst in het duister tastte: alles wat daarmee samenhangt wordt wel trouw verricht, maar wanneer naar de naam en zin ervan gevraagd wordt, moeten wij het antwoord schuldig blijven, terwijl juist in deze tijd het ons vaak moeilijk valt tegen allerlei invloeden van buiten stand te houden. Ten slotte werd besloten,

dat deze zaak verder overwogen en uitgewerkt zou worden door het Hoofdbestuur.

Voorzover mij bekend, zijn er geen verdere berichten over deze zaak. Vermoedelijk zal zij op het volgende congres weer ter sprake komen.

* *

Het is niet mijn bedoeling om op het bovenstaande commentaar te geven. Ik beperk mij dus tot een tweetal opmerkingen om mogelijk misverstand te voorkomen.

Het is steeds de moeite waard na te gaan, hoe de houding der intellectuelen in een bepaald land of volk is ten opzichte van hun godsdienst; voor die godsdienst zelf kan zij van vitaal belang zijn. Als zodanig heeft het bovenstaande zijn nut; men wachte zich er echter voor te menen, dat de hier tot uiting komende gedachten typerend zijn voor de huidige toestand van de Balische godsdienst in zijn geheel. Men kan ze alleen als min of meer representatief beschouwen voor de moderne Balische intellectuelen. Dezen hebben natuurlijk, b. v. als onderwijzers of bestuurders, ook invloed in wijdere kring, maar het is er verre vandaan, dat een wens als door hen hier werd geformuleerd „in brede lagen der bevolking” zou leven.

Hiermee hangt nauw samen een tweede opmerking: de indruk zou gewekt kunnen zijn, dat godsdienstige teksten en het gezag der pedanda's van eminent belang zijn in de Balische religie. Zulks is niet het geval. De teksten zijn geëerd en de priesters worden bij tal van plechtigheden uitgenodigd, maar lontar noch pedanda zijn strikt genomen noodzakelijk voor het voortbestaan der Balische religie: het merendeel der gebruiken en gedachten van de Balische godsdienst en vrijwel het geheel der ceremoniën in verband met desa- en voorouder-eredienst is in wezen van deze factoren onafhankelijk. Pedanda en lontar vertegenwoordigen a. h. w. meer het filosofisch-mystieke aspect der religie en zijn sterker Hindoeïsch beïnvloed. Riten, offers, ceremoniën en gebruiken kunnen filosofisch-mystiek worden geïnterpreteerd, maar zij hebben hun eigen leven, los van deze interpretatie, die eigenlijk als een min of meer particuliere overtuiging wordt beschouwd. Een „Kitab Soetji” in de boven bedoelde zin zou zich dus m. i. tot één aspect der religie beperken en de kern van de „agama tirta” in haar algemene huidige verschijningsvorm slechts indirect raken.

Dr. J. L. Swellengrebel.

Indisch Weekblad 4 Juli 1941

BOEKBESPREKING.

De verhouding van individu en gemeenschap in het adatrecht.

(Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleeraar in het adatrecht aan de Rechtschool te Batavia op 31 Maart 1941 door Mr. Raden Soepama).

De nieuwe jonge Javaansche hoogleeraar aan de Rechtschool, Mr. R. Soepama had geen actueeler onderwerp voor zijn intreedende kunnen kiezen.

De verhouding van individu en gemeenschap! Welk een beroering heeft dit probleem in de laatste kwarteeuw in het Westen gebracht! In het Westen ¹⁾, dat gelijk Prof. Soepama betoogt, een recht bezit, dat, al is het dan, gelijk ieder ander recht, gemeenschapsrecht, toch het „product is van een individualistische mentaliteit”, de „uitdrukking van een individualistisch en dus abstract denken”, omdat het principiëel uitgaat van „geïsoleerde individuen, die slechts in voorbijgaande, door hun vrijen wil bepaalde verhoudingen tot elkaar staan”. Het individu heeft zich, volgens Mr. Soepama in zoodanige mate ontplooid, dat het gemeenschapselement in de knel raakte, zoodat de weerslag op dit te vergaande individualisme al sterk merkbaar is.

In het *Indonesische adatrecht* ontwikkelt zich het proces in tegengestelde richting. Dit adatrecht draagt, gelijk Van Vollenhoven en Holleman reeds aangetoond hebben, een commuun karakter: de gemeenschap is hier het primaire.

Dat wil nog niet zeggen, dat het individu geheel in de gemeenschap opgaat. Bij de Dajak's, Toradja's, Batak's en Baliërs is de commune trek sterker dan bij de Javanen en Soendanezen. De plattelandsbevolking en de onontwikkelken hebben een sterker gemeenschapsgevoel dan de stads-bevolking en de intellectueelen. Economische ontwikkeling, westerse onderwijs, Islam en Christendom zijn sterke individualiseerende factoren.

Het is interessant te lezen hoe dit individualiseeringsproces zich voltrekt: het zoogenaamde beschikkingsrecht van dorpen en andere gemeenschappen slijt geleidelijk af, terwijl het Inlandsch bezitsrecht al minder en minder bekneld wordt; het wederkeerig hulpbetoon wordt vervangen door betaalden arbeid ²⁾; in Minangkabau treedt het gezin meer op den voorgrond, de familie op den achtergrond; ook in de Minahasa zijn de familie-eenheden uiteengevallen in gezinnen; zelfs het schulden-

recht vertoont „een verslapping van de sociale gezindheid der individuen” zich uitende in minder lankmoedige houding ten opzichte van het niet — nakomen van overeenkomsten.

Nochtans is dit individualiseeringsproces nog niet overal sterk doorgedrongen; en waar het zich krachtig ontwikkelde is toch de commune trek niet geheel verdwenen. Zoo kent Java, om maar één van de vele voorbeelden te noemen, nog steeds zijn „communaal grondbezit”, dat wil zeggen een individueel recht op den grond, dat beperkt wordt door het beschikkingsrecht van de desa op dienzelfden grond. Het is dit grondenrecht, dat de Overheid het probleem stelt, dat ook Mr. Soepama voor het adatrecht in al zijn onderdeelen vermeldt: tot hoe ver moet het proces van individualisatie — een overigens zeer natuurlijk verschijnsel — doorgaan? Met den jongen hoogleeraar kunnen wij instemmen, als hij zegt, dat het proces van individuele zelfbewustwording niet te stuiten is. Het zou echter doodjammer zijn, als dit proces tengevolge van te snelle evolutie naar een uiterste overslaat, die het publiek belang zou gaan schaden.

Het ideaal, dat professor Soepama zich al in een vroegere publicatie ³⁾ stelde, zoowel voor Oost als West, is: „een geestesgesteldheid, waarbij individuele zelfbewustheid gepaard gaat en *harmonieert* met bewuste eenheidszin”. Moge de Indonesische bevolking de evolutie naar dit ideaal in rustig en vooral vredig tempo bereiken.

In het traditioneele slot van deze intreedende klinkt het sympathieke, gevoelige en verdrietige woord van een, die zich dankbaar toont voor wat de in het Duitsche concentratie kamp overleden Professor Ter Haar voor hem gedaan en gevoeld heeft.

Moge de jonge hoogleeraar de voetstappen van zijn zoo in alle opzichten voortreffelijken voorganger drukken. Moge hij zijn studenten weten te bezielen tot een vurige belangstelling voor het adatrecht.

L. Adam.

dentie Madioen konden constateeren, niet weer teruggekeerd.

3) Zie *Ind. Tijdschrift van het Recht* deel 142 (1935) blz. 314.

1) Buiten de totalitaire staten!

2) Het is zelfs in den crisistijd met zijn geldschaarschte, gelijk wij in tal van streken van de resi-

Beknopte Javaansche grammatica, door Mr. E. M. Uhlenbeck, en Beknopte Maleische grammatica, door Dr. A. A. Fokker. Balé Poestaka, Grammatica-serie, no. 1429 en 1438. Volkslectuur Batavia-C. 1941, 107 en 118 blz., 90 cent.

De leiding van het Kantoor voor de Volkslectuur te Batavia heeft in deze nieuwe grammatica-serie tot nu toe deze twee spraakkunsten doen verschijnen. Beide schrijvers zijn verbonden aan dat kantoor. Uit de voorwoorden van de twee boekjes blijkt, dat zij de bedoeling gehad hebben eenvoudige leerboeken te geven, waarin in het bijzonder rekening wordt gehouden met de moderne ontwikkeling der Inheemse talen. De Heer Uhlenbeck had vooral het oog op de literaire faculteit en de rechtshogeschool te Batavia, de algemene middelbare school, afd. AI, te Jogjakarta en de onderwijzers-kweekscholen, Dr. Fokker wilde een praktisch hulpmiddel geven aan die Nederlanders, die belangstelling hebben voor het moderne Maleis en zijn geestesuitingen, en een houvast aan die Indonesiërs, die op duidelijke wijze hunne gedachten in het Maleis willen uitdrukken.

De opzet van de twee boekjes komt in verscheidene opzichten overeen, wat te loven is (In dat van den Heer Uhlenbeck ontbreekt helaas een inhoudsopgave). Zij beginnen met een inleiding met algemene mededelingen over de geschiedenis en de huidige toestand van het Javaans en het Maleis, geven dan wat over het klankstelsel, behandelen de vormleer kort en gaan ten slotte over tot de zinsbouw. Aan de zinsbouw is in beide boekjes meer dan de helft van het aantal bladzijden gewijd. Dit is ongetwijfeld een van de zaken, waardoor deze boekjes zich zeer gunstig onderscheiden van de meeste oudere.

Het spreekt van zelf dat de genoemde onderwerpen in de boekjes niet volledig behandeld zijn kunnen worden. Het gedeelte over de huidige toestand van de beide talen is wel het oppervlakkigst; het is dan ook slechts als inleiding beschouwd. De schrijvers zelf zullen zich ervan bewust zijn geweest, dat er over dit onderwerp nog veel meer te zeggen zou zijn.

Mr. Uhlenbeck's voorstelling van zaken, alsof de Nederlands-Indische regering het Soerakarta'se dialect van het Javaans gekozen heeft om het te verheffen tot de rang van een standaardtaal, is minder juist. Reeds sinds de helft van de 18e eeuw, lang voordat de regering erover dacht zich met het Javaans bezig te houden, is de letterkunde in het dialect van Soerakarta, de hofliteratuur van het Soenanshof, zo'n belangrijke plaats gaan innemen in de Javaanse wereld, dat er geen

sprake zou hebben kunnen zijn van 'n vrije keuze. Het Soerakarta'se spraakgebruik neemt in het Javaanse land thans met ere de plaats in van een „algemeen beschaafd”; dat zijn plaats bescheiden zou zijn kan ik den Heer Uhlenbeck niet toegeven.

Over de geschiedenis en de huidige staat van wat men thans Maleis noemt is eigenlijk nog weinig met voldoende zekerheid te zeggen. Het komt mij voor dat men verscheidene Maleise idiomen moet onderscheiden; het door Dr. Fokker beschrevene is het moderne literair-Sumatraanse idioom, dat er aanspraak op maakt basa Indonesia te heten. Het is er echter nog zeer ver vandaan, dat dit idioom door allen of zelfs maar door alle ontwikkelden, bij voorbeeld in het Javaanse land, volkomen begrepen, laat staan met gemak gehanteerd zou worden.

Het Maleise idioom dat er thans en ook in de toekomst misschien wel meer aanspraak op heeft een algemene verkeerstaal genoemd te worden is, wat Dr. Fokker pasar-Maleis noemt, en wat men, in navolging van de gebruikelijke benaming Mlajoe oemoem, de naam gemeen-Maleis zou kunnen geven. Dit gemeen-Maleis heeft zeer vele woorden aan de talen van Java, Soendanees en Javaanse Pasisirdialecten, ontleend, zodat men kan horen zeggen: Mlajoe oemoem: Mlajoe Djawa. Het is de moedertaal van honderdduizenden Indo-Chinezen. Deze middenstanders schrijven er hun letterkunde, hunne kranten en hun correspondentie in; ze hebben er niet de minste moeite mee hunne gedachten er in uit te drukken, en zich er mee verstaanbaar te maken bij mensen van de meest verschillende landaard. Het gemeen-Maleise idioom mag zeker niet verwaarloosd worden, zelfs in de kortste beschrijving van wat men Maleis noemt, en de Indo-Chinezen mogen, als een der belangrijke en economisch krachtigste bevolkingsgroepen, die een Maleis idioom als moedertaal spreken, zeker niet over het hoofd gezien worden.

Het moderne literair-Sumatraanse idioom kan daarentegen niet met recht de moedertaal genoemd worden van een grote en belangrijke bevolkingsgroep in Nederlands-Indië. Het blijft voor bijna allen, die het gebruiken of die het trachten te gebruiken, een vreemde taal, een literatuurtaal, niet de taal van het dagelijks leven. In geen belangrijk land of gewest van deze Archipel is het de eigenlijke landstaal.

Over de geschiedenis van het oudere Maleise literaire idioom, waar het moderne van afstamt, heeft de Heer Overbeck behartigenswaardige opmerkingen gemaakt in een bespreking van Dr. Hooykaas' geschiedenis van de Maleise letterkunde (T. B. G. 78, 1938, blz. 322 en vv.). Terecht betwijfelt hij, ten aanzien van het oudere idioom, of het ooit de moedertaal is geweest van belangrijke aaneengesloten gevestigde landelijke bevolkingsgroepen. Hier is het voldoende, daar nog eens de aandacht op gevestigd te hebben.

Bij de lezing en het gebruik van Dr. Fokker's boekje bedenke men dus steeds, dat hij slechts één Maleis idioom beschrijft, het moderne literair-Sumatraanse, de moderne vorm van wat men vroeger hoog-Maleis placht te noemen, en dat er nog ettelijke andere idiomen zijn, van zeker evenveel belang voor de praktijk van het dagelijks leven.

Het gedeelte over de vormleer is in de boekjes van den Heer Uhlenbeck en den Heer Fokker volledig genoeg behandeld. Enigszins afwijkende dialectische vormen vermeldt de Heer Uhlenbeck niet; dit is juist in het bestek van zo'n klein boekje.

Ten aanzien van de vormen van het Javaanse werkwoord maakt de Heer Uhlenbeck gebruik van termen, die aan Prof. Berg herinneren: de activiteitsgraden en de drie passiva (de vorm met di-, die met ka- en die met ke-). Een prijzenswaardig duidelijke uiteenzetting moet hij echter besluiten met te erkennen, dat in het huidige Javaans de tegenstelling tussen de drie verschillende passieve vormen niet geheel levend meer is. Dit kan zonder bezwaar met meer zekerheid gezegd worden: de vormen met di- en die met ka- worden niet zelden om allerlei redenen verwisseld, en de woorden met het voorvoegsel ke- zijn, dunkt mij, in het huidige Javaans niet als levende passieve werkwoordsvormen te beschouwen maar als afgeleide woorden met verschillende betekenissen. In verscheidene van die woorden gevoelt men geen passief.

De Heer Fokker drukt zich bij de bespreking van de Maleise door middel van het voorvoegsel ter- afgeleide woorden voorzichtig uit, waar hij zegt, dat deze woorden in het Nederlands vaak met een passief verleden deelwoord worden weergegeven, doch dat ze ook in actieve betekenis voorkomen.

De gedeelten van de twee boekjes die over de zinsbouw handelen zijn verreweg het belangrijkste en het best geslaagd.

De Heer Uhlenbeck maakt in het Javaans onderscheid tussen zinnen die deel uitmaken van een dialoog, „gesprekszinnen”, en zinnen

die dat niet doen, „volzinnen”, en behandelt in hoofdzaak alleen de laatste. Deze scheiding heeft haar nut in de behandeling van elke levende in het dagelijks leven gesproken taal. Bij de grote hoeveelheid mogelijkheden van zich uit te drukken of zich verstaanbaar te maken, die zulk een taal biedt, moet de schrijver van een beknopt handboekje zich wel beperken tot dat taalgebruik, dat de sprekers van de taal zelf geschikt achten om er hunne gedachten mee op schrift te brengen.

De Heer Fokker maakt, terecht, voor het Maleis dat hij beschrijft, het moderne literair-Sumatraanse idioom, niet zulk een onderscheid; dit idioom is immers in wezen literair. Niemand verwacht gewone, ongeletterde mensen het regelmatig in het dagelijks leven, op het veld, op de markt of in de keuken, te horen spreken.

In verband met het feit, dat het Javaans, al beperkt hij zich tot de „volzinnen”, een gesproken taal is, vol leven en gevoel, wijdt de Heer Uhlenbeck ook enige alinea's aan de intonatie. De intonatie is inderdaad een belangrijk bestanddeel van elke levende gesproken taal; wil men volkomen begrijpelijk een taal spreken, dan is toepassing van de juiste intonatie onontbeerlijk. Met toepassing hiervan kan een vreemdeling zelfs, al beheerst hij eigenlijk de woordenschat en de spraakkunst van een taal zeer onvoldoende, op den oppervlakkigen luisteraar den indruk maken geheel thuis te zijn in alle finesses van het spraakgebruik. Dat men in het boekje over het literair-Sumatraanse Maleise idioom van den Heer Fokker niets vindt over de intonatie van de volzin is op dezelfde wijze te verklaren als het geen melding maken van een gesproken taal van dat idioom; het verband tussen gesproken taal en intonatie is zonder meer duidelijk.

Mr. Uhlenbeck's behandeling van de intonatie van de Javaanse volzin is wel zeer beknopt. Allerlei bijzondere intonaties, die aan het gesproken Javaans zo'n bijzondere bekoring kunnen geven, zoals de intonatie van het spraakgebruik van vrouwen, van dat van den dalang, van dat van de deftige kratonfunctionarissen, behandelt hij niet. Dit is trouwens ook niet te verwachten in een beknopt leerboek. Erop gewezen te hebben, van hoeveel belang de intonatie is bij de bestudering van een levende gesproken taal, blijft een verdienste.

Bij de behandeling van de volzin gaan de Heer Uhlenbeck en de Heer Fokker er beiden van uit, dat de volzin in de talen, die zij beschrijven, in twee bestanddelen gesplitst kan worden. Mr. Uhlenbeck noemt die twee bestanddelen het a-element en het x-element, Dr. Fokker houdt zich bij de oude benamingen

onderwerp en gezegde. Me dunkt dat dit laatste de voorkeur verdient boven het invoeren van weinig zeggende kwasi wiskundige aanduidingen. De hoofdzaak is echter, dat beide schrijvers erkennen, dat het object, het voorwerp, geen bestanddeel van dezelfde waarde, van hetzelfde belang is in de volzin als het onderwerp en het gezegde. Onderwerp en gezegde kunnen allebei uit slechts één woord bestaan of samengesteld zijn. Een volzin waarin een onderwerp, een bedrijvende werkwoordsvorm en een lijdend voorwerp voorkomen moet zo verstaan worden, dat de werkwoordsvorm en het lijdende voorwerp tezamen het gezegde vormen, waarin het lijdende voorwerp slechts iets als een bepaling van de werkwoordsvorm is.

In het Javaans is in een zo samengesteld gezegde het lijdende voorwerp niet volkomen bepaald voor het bewustzijn van den spreker. Men zou het kunnen vergelijken met een Nederlands samengesteld werkwoord als vadermoorden. Wanneer men bij een handeling het lijdende voorwerp volkomen bepaald denkt, moet men in het Javaans een passieve constructie gebruiken. Slechts enkele woorden, zoals olèh (krijgen), gelem (willen), welke woorden in het Javaans geen passieve vormen hebben, en 'n enkele zinsconstructie, schijnt het, maken daarop een uitzondering.

Omgekeerd moet men in het Javaans, wanneer het lijdende voorwerp geheel onbepaald is, en a fortiori, wanneer het onderwerp en het lijdende voorwerp beide onbepaald zijn (in welk geval het Nederlands juist vaak een passieve zinsconstructie gebruikt: er wordt gegeten, er wordt rijst gegeten) een actieve werkwoordsvorm gebruiken.

Door deze regels vooral onderscheidt de zinsbouw van het Javaans zich zeer duidelijk van die van het Nederlands. Bij het vertalen van de ene taal in de andere moet men vooral deze regels steeds in de gedachten houden. Het komt mij voor dat de Heer Uhlenbeck, ofschoon hij, dunkt mij, blijk geeft deze regels te erkennen, hen niet scherp formuleert.

Of in het literair-Sumatraanse Maleise idioom, dat Dr. Fokker beschrijft, de boven geformuleerde regels opgaan, blijkt niet duidelijk uit de formuleringen en voorbeelden in zijn boek. 'n Zin als: koeli memoëati gerobak dengan pasir, die hij vertaalt met: de koeli laadde de kar met zand (blz. 78) zou, omgezet in Javaanse woorden, liefst met een woord als ana ervoor, niet anders kunnen betekenen dan: een koeli (,hij) laadde (laadt) een kar met zand of: koeli's (,zij) laadden (laden) karren met zand.

Men zou zich kunnen voorstellen, dat de invloed van het Nederlands het onderscheid in betekenis tussen de actieve en de passieve zinsbouw

in het moderne literaire Maleise idioom heeft doen vervagen. Waar er eigenlijk geen norm bestaat om te beoordelen, wat goed en wat slecht spraakgebruik is in dit idioom, is het onnodig hier verder over deze zaak uit te weiden.

De wijzen van behandeling van de volzinnen van den Heer Uhlenbeck en van den Heer Fokker verschillen daarin van elkaar, dat de Heer Fokker ook een groot aantal verbindingswoorden, voegwoorden enz. behandelt, wat de Heer Uhlenbeck nalaat. Er is veel voor te zeggen deze woorden alleen te behandelen in het woordenboek. 'n Redelijke indeling van dit soort woorden toch is moeilijk te geven.

Over het algemeen schijnt het boekje van Dr. Fokker meer het oude spoor te volgen dan dat van den Heer Uhlenbeck. Dit staat ongetwijfeld ook weer in verband daarmee, dat breed opgezette, frisse, nieuwe wetenschappelijke beschouwingen over de verschillende Maleise idiomen tot nu toe eigenlijk geheel ontbreken. Bij geen van de nieuwere Maleise woordenboeken, die er bestaan, is het voldoende duidelijk gemaakt door den schrijver, van welk idioom of van welke idiomen hij de taalschat en het spraakgebruik wilde beschrijven. 'n Betrouwbare opsomming van de Maleise idiomen ontbreekt zelfs nog. Het is te verwachten dat het werk van Dr. Kern in Borneo op dit gebied belangrijke gegevens aan den dag zal brengen.

Over de vertaling van de voorbeelden in de beide boekjes kan men hier en daar met den Heer Uhlenbeck en den Heer Fokker van mening verschillen. Ook de keuze van de voorbeelden is niet overal even gelukkig, misschien. 'n Enkele foute vertaling van een woord wordt hier aangestipt: swasa (blz. 61 van Mr. Uhlenbeck's boekje) is geen klokkemetaal maar spinsbek, een alliage die tot de edele metalen te rekenen is; men maakt er lijfsieraden van. Waar Dr. Fokker pergi met komen vertaalt (blz. 21) is dat ongetwijfeld een vergissing.

Op de vraag of de twee boekjes geschikt zijn voor het onderwijs of voor de brede lezerskring, waarvoor de schrijvers hen bestemden, zou ik geen stellig antwoord weten te geven. Wat betreft het gebruik bij het onderwijs lijkt het mij een bezwaar, al is het geen gewichtig bezwaar, dat zij allebei in de oude Nederlandse spelling zijn geschreven. Voor nieuw uitkomende leerboekjes verdient de nieuwe Nederlandse spelling ongetwijfeld de voorkeur.

Om de gegevens over de zinsbouw, die de boekjes bevatten, aan het onderwijs ten goede te doen komen, ware het, dunkt mij, goed geweest, indien de schrijvers hunne bevindingen doorlopend in regels hadden vastgelegd, zoals ik in het hieraan voorafgaande heb aangeduid

ten aanzien van de actieve en de passieve zinsbouw in het Javaans. Het is intussen wel mogelijk, dat zulke regels eigenlijk alleen ten aanzien van het Javaans gegeven kunnen worden, zoals ik boven reeds opmerkte. Indien er dan als tweede deeltje een oefenboekje aan toegevoegd werd, zou het onderwijs in het Javaans een zeer bruikbaar hulpmiddel rijker worden. Thans hebben de beide boekjes, dunkt mij, nog te veel van voorlopige beschouwingen of verhandelingen over de spraakkunst, ze zijn niet geheel leerboek in de letterlijke zin van het woord.

Beide boekjes, en vooral dat van Mr. Uhlenbeck (dit hangt samen met het verschil van levende spreektaal en literaire taal, dat bestaat tussen het Javaans en het moderne literaire Sumatraans-Maleise idioom, dat Dr. Fokker beschrijft), treffen door een ernstig streven, het huidige taalgebruik zo goed mogelijk te beschrijven en te ontleden, met voorbijgaan van verouderde schoolse regels en indelingen, die voor deze talen van weinig of geen nut zijn. Het is te wensen dat beide schrijvers of anderen, op deze weg doorgaande, het begrip voor de eigenaardigheden dezer talen, voor den vreemdeling zowel als voor den landzaat, steeds duidelijker zullen maken.

Ten aanzien van het Javaans is de belangstelling voor een zuiver taalgebruik thans bezig te ontwaken. In Soerakarta worden plannen gemaakt om te komen tot oprichting van een gezaghebbend lichaam, dat bevoegd zal zijn te oordelen over de moderne ontwikkeling van

de taal. Deze uiting van eigen werkzaamheid zal ieder loven, die gelooft in de toekomst van het Javaans als belangrijke kultuurtaal in deze landen. Vreemdelingen, die het Javaans bestuderen, zullen, dunkt mij, goed doen nauwkeurig acht te slaan op deze taalbeweging, en kennis te nemen van het moderne Javaanse spraakgebruik, zoals zich dat ontwikkelt in de steden van het Javaanse land, in Midden- en Oost-Java.

De moderne letterkunde in het Javaans, die bezig is te groeien, voor een groot deel nog gedrukt in kranten en kleine, particulier uitgegeven boekjes, is de aandacht overwaard. Het leren begrijpen daarvan door alle bevolkingsgroepen kan niet anders dan van nut zijn voor de samenleving in het algemeen in deze polyglotte eilandenwereld. Daarom is het verschijnen van het boekje van Mr. Uhlenbeck, en van enige andere spraakkunsten, die in de laatste jaren verschenen, te begroeten als 'n verblijdend teken, dat er bij het Nederlands sprekende publiek vraag is naar eenvoudige hulpmiddelen om de grootste Indonesische landstaal te leren verstaan. Moge het nog eens zover komen, dat overal de landstalen, in de eerste plaats, in het Javaanse land, het Javaans, in het maatschappelijk verkeer en bij het onderwijs de eervolle plaats herkrijgen, van waar zij zich sinds zolang hebben laten verdringen.

Dr. Th. Pigeaud.

JAVAANSCHЕ ТААLCONFERENTIE TE SOLO.

De afdelingen Midden-Java der Indonesische Onderwijs-Organisatie „Taman Siswa” heeft een conferentie te Solo gehouden.

Eenige praeadviezen werden uitgebracht o.a. van de „Radya Poestaka” te Soerakarta en van de „Grombolan Kesoestaseraan Mangkoenegaran.”

De conferentie heeft de volgende besluiten genomen :

- 1e. De verschillende „trappen” der Javaansche taal — meer dan 10 in getal — worden niet allemaal in gebruik genomen. Op de onderwijsinrichtingen van „Taman Siswa” zullen slechts het „Krama” en het „Ngoko” in gebruik genomen worden.
- 2e. De verschillende dialecten worden zooveel mogelijk in eere gehouden.

- 3e. Op de lagere scholen wordt het onderwijs in Javaansche karakters eerst in de 2de klasse gegeven.
- 4e. Het thans in gebruik zijnde taalboek en de gebezigde spelling worden in studie genomen.
- 5e. Er wordt een informatie-bureau voor de Javaansche taal opgericht.
- 6e. Er wordt een commissie ingesteld ter bestudeering van de onderwerpen, die nog niet afgehandeld zijn.
- 7e. Er wordt een „Kongres Bahasa Indonesia” gehouden, zoo mogelijk te Batavia.

De conferentie werd besloten met een gezelligen avond, waarbij een Javaansche wajangvoorstelling gegeven werd.

(A. I. D. 5 Mei 1941.)

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE HET MUSEUM „SANA BOEDAJA” TE DJOKJAKARTA.

VERSLAG VAN DE AANWINSTEN OVER HET 1e HALFJAAR 1941.

1. Lijst van Schenkers en Bruikleeners.

Pangéran Adipati Aria Praboe Soerjadilaga,
Hoofd van het Pakoe-Alamsche Huis, Djokja-
karta.

Ida Idéwa Agoeng Gdé Oka, Zelfbestuurder
van Kloengkoeng, Bali.

Ida Anak Agoeng Agoeng Angloerah Ketoet,
Zelfbestuurder van Karangasem, Bali.

Tjokorda Gdé Raka Soekawati, Oeboed Bali.
H. te Flierhaar, Denpasar, Bali.

M. Kresna, Landrechter te Poerwardja.

Kunstarbeid, Djokjakarta.

Th. Maier, Denpasar, Bali.

Ir. J. L. Moens, Djokjakarta.

Dr. Tjan Tjoe Siem, Djokjakarta.

2. Aanwinsten Sultanaats-collectie. *)

S. 266. Armband (ringgeld?), koper, d. 10 cm.
Kl. Tjoewéla; O D. Semanoë; Kb.
Goenoeng Kidoel.

S. 267. Boeddha, zilver, staand op vergulde lo-
tus en dito troon. h. 13 cm. Beide
schouders bedekt; draad-halo om het
hoofd; vergulde prabha afgebroken.
Tara, verguld brons, op bronzen lotus;
vergulde draadhalo; tweearmig; r. ju-
weel (?) en l. boek (?), h. 13 cm.
Belletje, brons, één uit een snoer. l.
3,5 cm.

Kruik, grijsgeglazuurd Chineesch steen-
goed, h. 19 cm. In deze kruik zaten
de beelden en het belletje; de kruik
was afgedekt met een deksel uit mer-
gelachtige steen.

Fragmenten van ijzeren werktuigen, ge-
vonden bij de kruik.

Eén vondst. Kl. Tegalsari; O D. Ber-
bah; D. Kota-Gédé. Kb. Bantoel.

S. 268. Doerga-beeld, steen, h. 78 cm. Afwij-
kende voorstelling, t. w. (afgebroken)
Mahishasoera aan haar rechterzijde, ont-
snappend uit den nek van naar rechts
kijkende, liggende stier. Beschadigd,
hoofdeloos, achtarmig beeld; rechts:
tjakra, bijl. 's demons haar grijpend en
bloem (?); links: kromzwaard, boog, pijl
en stierstaart houdend. Kl. Beran; (O)D.
Sléman; Kb. Djokjakarta.

3. Bruikleen Oudheidkundige Dienst.

Geen wijzigingen.

4. Aanwinsten Museum Collectie.

5396. Weefsel blauw met roode streepen en
breede rooden band; in twee banen
geweven. 125 x 150 cm.² Herkomst:
Noesa Penida, Bali.

5397. Képèngs, Chineesch, vijf stuks, w. o.
één met een paard dat een drietand
draagt. Herkomst: Zuid Bali.

5398. Kinderteekeningen van diverse scholen
van Bali; geschenk van H. te Flierhaar,
Denpasar. 85 stuks.

5399. Deur van een godenhuisje; versierd met
plantenmotieven. 70 x 52 cm.² Her-
komst: Zuid Bali. Geschenk van Kunst-
arbeid, Jogja.

5400. Pot, Hindoe-Javaansch brons, opgehan-
gen aan 4 kettingen, d. 28 cm; h. 12 cm.
Herkomst: Djokjakarta. Geschenk Ir. J.
L. Moens.

5401. Staatsiekleed (dodot) voor een bruid.
Blauw met in bladgoud opgekleefd
patroon: djamprang. 335 x 120 cm.²
Herkomst: Noordkust Midden Java.

5402. Vrouwenkris (patrem); l. 17 cm. Pamor:
bénda segada. Versierd met twee naga's
(dos-à-dos) onderaan het lemmet.
Herkomst: Noordkust Midden Java.

5403. Sarong, bont gekleurd. Patroon: Kem-
bang randoe met toempalrand. Her-
komst: Pekalongan. Aangekocht in
Muntok, waar deze sarongs (gewoonlijk
verguld) veel gedragen worden. Ge-
schenk Ir. J. L. Moens.

5404. } Armbanden, twee stuks; 7 schakels.
5405. } Zilver filigraan. Geschenk van Ida
Idéwa Agoeng Gdé Oka, Zelfbestuurder
van Kloengkoeng, Zuid Bali.

5406. Beeld, sawo-hout. Pedanda met wij-
watervat en staf. h. 41 cm. Geschenk van
Ida Anak Agoeng Agoeng Angloerah
Ketoet, Zelfbestuurder van Karangasem,
Zuid Bali.

5407. Amulet voor visschers, zilver, in den
vorm van een zwaard, waarvan het
scherp gevormd wordt door een stuk
zwaardvischtand. Voorzien van bellen
aan het gevest en aan het einde van
de scheede; l. 18 cm. Herkomst: Ma-
doera. Geschenk Ir. J. L. Moens.

*) Kl. = Kloerahan; (O)D. = (Onder)district; Kb. =
Kaboepatèn; d = diameter; l = lengte; h = hoogte.

5408. *Praalbed*, djatihouten geraamte ervan; op last van de 1ste Regent van Poerwardja, R. A. A. Tjakranegara, vervaardigd door Japarasche houtsnijder. Hout afkomstig uit het bosch van Bragolan (D. Poerwadadi, Kb. Poerwardja) van de heilige „Djati Pendawa”, waaruit ook gesneden zijn de hoofdstijlen (saka goeroe) van de oude regentswoning (Kasepoehan) en de beide zeer groote trommen (bedoeg) van de moskee te Poerwardja. Geschenk van M. Kresna, Landrechter te Poerwardja (Kedoe).
5409. *Bekken* met parelrand, Hindoe Javaansch brons d. 17 cm., h. 8 cm. Herkomst: Djokjakarta. Geschenk Kunstarbeid, Djokjakarta.
5410. *Topversiering* voor het idjoek-dak van een Balé Gedé, twee stuks, terracotta. Herkomst: Oeboed, Bali, Geschenk van Tjokorda Gdé Raka Soekawati.
5411. *Alor-trom*, in den vorm van een zandlooper, met 4 ooren, brons, versierd met 4 Banaspati-koppen. Gegoten in Gresik (?), Oost-Java. h. 58 cm. d. slagvlak 38 cm.
5412. *Schildering* op inheemsch weefsel; onbekende scène. 130 x 140 cm². Herkomst: Zuid Bali.
5413. *Hanglampje* voor één pit, Hindoe-Javaansch brons Herkomst: Kediri. Geschenk Ir. J. L. Moens.
5414. *Sirihbladhouder*, hout; wolkenmotieven. Herkomst: Kanoman, Tjerbon. Geschenk Ir. J. L. Moens.
5415. *Haarwring-versiering* (kantjing geloeng), zilveren rand met gesloten melatiknoppen. Herkomst: Malang. Geschenk Ir. J. L. Moens.
5416. *Voorouderbeeldje*; gekroonde staande primitieve mannenfiguur in vol ornaat. Wit metaal; h. 11 cm. Herkomst: Kedoe. Geschenk Kunstarbeid, Djokjakarta.
5417. } *Afbeelding* van de optocht van het bezoek
t/m } van Z. H. den Sultan aan de residentswoning te Djokjakarta op 31 Augustus 1915 (?); in vier rollen, elk $\pm$ 5 m. lang. Bruikleen P. A. A. Soerjadilaga, Hoofd van het Pakoe-Alamsche Huis, Djokjakarta.
5420. } *Doos*, hout, gekleurd en versierd met dierenmotieven, 20 x 7 x 9 m³.
5421. *Doos*, hout, gekleurd en versierd met slangen; 11,5 x 9 x 6,5 cm³.
5422. *Doos*, hout, rond. Versierd in zwart en wit, kikkers en slangen h. 4,5 cm.
5423. *Doos*, hout, eivormig op voetje; gekleurd, versierd met vogels. h. 6 cm.
5424. *Doos*, hout, gekleurd, versierd met slangen; 11,5 x 9 x 6,5 cm³.
5425. *Doos*, hout, rond, gekleurd, versierd met slangen; d. 7 cm.
5426. *Doos*, hout, in gedaante van een visch; l. 30 cm.
- N. B. Nos. 5421 t/m 5426. Herkomst Oeboed, Geschenk Ir. J. L. Moens.
5427. *Deur* van een godenhuisje, versierd met plantenmotieven. 43 x 26 cm². Herkomst: collectie Neuhaus, Zuid Bali.
5428. *Doos* (kropak) hout, versierd met plantenmotieven in hoog relief en vrijstaande singa-kop; bestemd voor lontar. Herkomst Zuid-Bali. Bruikleen Ir. J. L. Moens.
5429. *Sirihtasch* (kompèk), bamboevlechtwerk, gekleurd. 41 x 40 cm². Herkomst: Zuid-Bali. Geschenk Ir. J. L. Moens.
5430. *Beeld* van een luchtspook (hoofd met een arm) h. 37 cm. Herkomst: Denpasar, Zuid-Bali. Geschenk Ir. J. L. Moens.
5431. *Toewak-koker* (tjaratan) van bamboepen-joe met stop in den vorm van een gestyleerde vogel; versierd met zilveren banden. Herkomst: Denpasar, Zuid-Bali. Bruikleen Ir. J. L. Moens.
5432. *Schutblad* van lontarhandschrift; ivoor, versierd met bloemmotieven in vlak relief, 27 x 3 cm². Herkomst: Kanoman, Tjerbon. Bruikleen Ir. J. L. Moens.
5433. *Wandelstok* van akarbakar. l. 85 cm. Herkomst Kangéan-eilanden. Bruikleen Ir. J. L. Moens.
5434. } *Sarongs*, rood en blauw gekleurd, met
t/m } vogels, menschen, dieren en planten
5437. } versierd, Chineesche invloed. Herkomst: Pekalongan. Geschenk Ir. J. L. Moens.
5438. *Paardebit* (kendali rangah) in pamorsmeedwerk. Herkomst: Djokjakarta.
5439. *Wandlampen*, paar, koper, versierd met wajang-figuren, twee-armig. (één der appliques gebroken).
5440. *Kom*, (bokor) koper, met wajang-figuren, geciseleerd. d. 24 cm. h. 12 cm.
5441. *Pot* met deksel (bokor toetoe), koper; geciseleerd. d. 13 cm. h. 14 cm.
5442. *Potten* met deksel (bokor toetoe), paar, koper, geciseleerd; deksel voorzien van vrijstaande vogel. d. 11 cm. h. 18 cm.
5443. *Staande lamp* (?) koper, Chineesche stijl; lotusblad op steel, staand op rechthoekig voetstuk. h. 46 cm.
5444. } *Ketels* (tjèrèt), 4 stuks in diverse vor-
t/m } men, koper.
5447. } *Ketel* (tjèrèt), in de gedaante van een
5448. } kip; koper.
5449. *Ketel* (tjèrèt) in de gedaante van een eend, koper.

5450. *Koffieketel*, koper. Door het lichaam van de ketel heen is, ter vergroting van het verwarmingsoppervlak, de bodem kegelvormig verhoogd; de open top van deze kegel correspondeert met een opening in het deksel.
5451. *Suikerpot* met deksel, koper in Wedge-wood-aardewerkstijl.
5452. *Sirihdoos*, koper, in den vorm van een bijbel; op de snede tegen den rug slangen en relief. $14 \times 9 \times 3$ cm³.
5453. *Sirihdoos*, op 4 pootjes, koper, geciseleerd, $23 \times 15 \times 8$ cm³.
5454. *Sirihdoos*, hout met zilverbeslag en sleutel, $19 \times 13 \times 6$ cm³.
5455. *Sirihdoos*, wortelhout met zilverbeslag. $21 \times 13,5 \times 8,5$ cm³.
5456. *Waterkan* met twee v-vormig opstaande halzen, de eene voorzien van een deksel, de andere van een tuit; schenkan voor ritueele voetwassing bij een bruiloft, koper. h. 33 cm.
5457. *Wandlampen* met twee armen, koper, t/m } drie stuks; schilden in de gedaante van
5459. } een boom, waarin een vogel.
5460. *Applique* in de gedaante van een naga met uitgespreide vleugels en staart, koper.
- N. B. nos. 5439 t/m 5460. Herkomst Madoera, Bruikleen Ir. J. L. Moens.
5461. *Gekleurde prent*, voorstellende den bouw van een balé, 64×50 cm². Herkomst: Zuid-Bali.
5462. *Pruik* van een volksmaskerdanser. Herkomst: Tjerbon.
5463. *Houtsnijwerk* van volkscholen in Zuid-Bali t. w. 3 linealen, een inktstel en een pennenbak.
5464. *Beeld*, hout; oude koopvrouw, een mand op het hoofd dragend, waarop een eend; steunend op een stok, vergezeld van haar kind. Moderne sculptuur. Herkomst: Zuid-Bali.
5465. *Beeld*, hout; visscher met hengel. Moderne sculptuur. Herkomst: Zuid-Bali.
5466. *Beeld*, hout; oude hanevechter met haan in een mand en een sirihtasch. Moderne sculptuur. Herkomst: Zuid-Bali.
5467. *Krisheft*, zilver; type Boeta mawa sari (bloemdragende demon). Herkomst: Zuid-Bali.
5468. *Kapstok*, karbouwenhoorn met geciseleerd ornament. Herkomst: Zuid-Bali.
5469. *Oorhangers*, drie stuks, Hindoe-Javaansch t/m } goudsmidswerk. (no. 5471 met lila-steen)
5471. } Herkomst: Kediri.
5472. *Ikatweefsels*, twee stuks; vervaardigd op een volksschool. Oranjekleurig, 194×31 cm². en blauw, 100×43 cm²; met bloemmotieven in verschillende kleuren. Herkomst: Zuid-Bali.
5473. *Potje* voor oogzwartsel; bijbehorend staafje met palmet versierd; koper, h. 9 cm. Herkomst: Oost-Java. Geschenk Ir. J. L. Moens.
5474. *Zes stuks golèk-figures*, z. g. *golèk* t/m } *topèng* (zie nos. 5099 t/m 5105 in Mededeelingen 2e halfjaar 1940) resp. voorstellende: Dojok, Klana Séwandana, Djaka Semawoeng, Koeda Narawangsa, Dèwi Tamioji en Bantèng Ketawang. Het ligt in de bedoeling dit stel figuren uit de Pandjicyclus geleidelijk te completeeren.
5479. }
5480. *Oude schilderijen* op hout, twee stuks; 40×50 cm². voorstellende het „oedjoengan“-spel en een „tajoeban“-feest. Oedjoengan (rotanstok-schermen) wordt gegeven in tijden van droogte en onder gamelan-muziek. Elke desa zendt haar candidaat („djago“). Herkomst: Kediri, 1864 A. D. Bruikleen Dr. Tjan Tjoe Siem, Djokjakarta.
- N. B. No. 5070 (zie Verslag aanwinsten over het 1e halfjaar 1940) moest worden afgeschreven; onder dit nummer is thans ingeschreven:
5070. *Beeld*, oud terracotta; knielende man met zwaard en schild (?) Hoofd afgebroken, zwaard beschadigd, linkerhand met schild afgebroken. h. ± 30 cm. Herkomst: desa Kasiman nabij Denpasar, Zuid-Bali. Geschenk van Th. Maier, Sanoer.

De Conservator
J. L. Moens.

BATAVIA-C., den 28sten April 1941.

No. 12517/A.

Onderwerp :

Systematische doorvoering van de aanpassing van het Inheemsche onderwijs aan de eigen cultuur en het sociale leven van de bevolking.

Met verwijzing naar het rondschrijven van mijn ambtsvoorganger, Dr. A. D. A. de Kat Angelino, van 22 Januari 1937 No. 1658/L heb ik de eer de bijzondere aandacht van UHoogEdelgestrenge/Uw Bestuur te vragen voor het volgende.

Dr. de Kat Angelino stelde in zijn bovenaangehaald schrijven eenige maatregelen voor, waarvan hij hoopte en verwachtte, dat zij het volksonderwijs dichter bij de Inheemsche bevolking zouden brengen.

De bedoeling was, dat de volksschool daardoor in de Inheemsche gemeenschap uit zou groeien tot een levend organisme, er zich een natuurlijke plaats in zou verwerven en dat het onderwijs op deze school door de bevolking zelve als vrucht-dragend zou worden erkend.

Deze maatregelen zouden kunnen worden samengevat als een bewuste poging om te komen tot een aanpassing van het Inheemsche onderwijs aan de eigen cultuur en het sociale leven van de bevolking.

Zowel bij bestuurs-, als bij inspecteerende ambtenaren vond dit beroep van den heer de Kat Angelino weerklank. In afzonderlijke brieven, tourneerapporten en in jaarverslagen werd van hetgeen werd geëntameerd of tot stand kwam gewag gemaakt. Deze gegevens liggen echter op mijn departement verspreid in de bundels van de afgelopen jaren, zijn dikwijls niet meer dan fragmentarisch en zeker niet volledig.

Alleen ten aanzien van hetgeen in dit opzicht onder zeer bijzondere voorwaarden op het eiland Bali is verricht, bestaan geregelde verslagen. De heer H. te Flierhaar, voor dit werk vrij gemaakt, rapporteerde n. l. hierover in zijn maandrapporten en schreef over zijn werk een artikel in „Koloniale Studiën” (April nummer 1941), waarvan ik U (als bijlage) een overdruk ter kennisneming moge aanbieden.

Wat op Bali werd ondernomen, bestrijkt welhaast het heele gebied van de cultuuruitingen, welke op dit eiland aanwezig mogen worden geacht en het artikel van den heer te Flierhaar geeft een duidelijk beeld van wat de door Dr. de Kat Angelino's voorgestelde maatregelen ten aanzien van de aanpassing aan de eigen sfeer beoogden.

Met het bovenstaande wil echter niet gezegd zijn, dat in andere gebieden van den Indischen Archipel weinig of niets gedaan is om het Inheemsche onderwijs aan de eigen cultuur aan te passen. Integendeel. Met groote waardeering is hiervan door mijn ambtsvoorgangers en mij bij verschillende gelegenheden kennis genomen. Evenwel liggen — zooals reeds gezegd — deze gegevens zeer verspreid in de archieven van het departement en zijn weinig volledig. Voorts is het wel duidelijk, dat er om zeer begrijpelijke redenen van een *meer systematische doorvoering* nergens nog sprake is kunnen zijn.

UHoogEdelGestrenge/Uw Bestuur zou mij zeer verplichten met het doen uitbrengen van een rapport over hetgeen in 1937 en latere jaren ten aanzien van deze aangelegenheid in Uw ambtsgebied reeds tot stand is gekomen en tevens daarbij in beschouwing te doen nemen, hetgeen in de verschillende cultuurgebieden in dit opzicht nog wordt voorbereid of waard zou zijn geëntameerd te worden.

Ik zou het op prijs stellen, wanneer hierbij ook het onderwijs voor de Inheemsche meisjes in beschouwing werd genomen.

Tenslotte moge ik UHoogEdelGestrenge/Uw Bestuur mededeelen, dat het in de bedoeling ligt om uit de rapporten, die ik — kan het zijn vóór 1 November a.s. — van U hoop te ontvangen een publicatie samen te stellen, waarna in overleg met U overwogen zal worden, wat ten aanzien van een verdere, meer systematische doorvoering in de komende jaren tot stand kan worden gebracht.

A a n

- I. alle Hoofden van Gewestelijk Bestuur in Nederlandsch-Indië (met uitzondering van die der Vorstenlanden).
- II. de Gouverneurs van Soerakarta en Jogjakarta.
- III. de Dagelijksche Besturen van Stads gemeenten in Nederlandsch-Indië en van de Regentschappen op Java en Madoera en de Groepsgemeenschappen Minangkabau, Palembang en Bandjar.

DOORDRUK dezes verleend aan :

1. de Colleges van Gedeputeerden der Provincies West-, Midden- en Oost-Java,
2. den Adviseur van het Inlandsch Onderwijs te Batavia,
3. de Inspecteurs, Hoofden van den Dienst voor Onderwijsaangelegenheden in de Provincies West-, Midden- en Oost-Java,
4. de Gewestelijke Inspecteurs en Inspecteurs van het Inlandsch Onderwijs in de Buitengewesten, met verzoek om bijgaande explaren te doen toekomen aan de schoolopzieners in hun ressort,
5. den Inspecteur van het Inlandsch Onderwijs in de Vorstenlanden te Jogja,
6. den wd. Inspecteur voor de Lichamelijke Opvoeding te Batavia,
7. den Zendingsconsul te Batavia,
8. het Centraal Missie bureau te Batavia,
9. alle Beheerders van gesubsidieerde scholen voor Inheemsch Onderwijs, met beleefd verzoek om aan deze aangelegenheid ook hunnerzijde aandacht te willen wijden.

De fd. Directeur van Onderwijs en Eeredienst,
w.g. Hoesein Djajadiningrat.

Afschrift.

DEPARTEMENT VAN
BINNENLANDSCH BESTUUR
(Kantoor voor de Decentralisatie)
BATAVIA

A a n
de Stads gemeentebesturen op Java.

RONDSCHRIJVEN

No. Dec 95/2/3. Datum: 26 Mei 1941.

Onderwerp: Beheer van aloon-aloons.

In vroegere jaren is bij verschillende gelegenheden van de zijde van den Volksraad bezwaar gemaakt tegen het door stadsgemeenten uitgeoefende beheer over binnen haar gebied gelegen aloon-aloons, en is aan de Regeering verzocht om die gemeenschappen van dit beheer te ontheffen teneinde het over te dragen aan de betrokken regentschappen.

Als motief voor de bepleite beheersoverdracht werd — naast de overweging dat de aloon-aloon van oudsher innig met den persoon van den regent verbonden is geweest, zoodat het om deze historische reden juister zou zijn, dat het regentschap de aloon-aloon zou beheeren — aangevoerd, dat bij beheer door het regentschap aan het bijzondere karakter van de aloon-aloon meer recht zou worden gedaan c.q. voor herstel van dat karakter zou worden zorg gedragen.

Tegen het denkbeeld van overdracht van het beheer over binnen stadsgemeenten gelegen aloon-aloons aan de betrokken regentschappen heeft de Regeering steeds bezwaar gemaakt. Daarbij gold in de eerste plaats als overweging, dat, ingeval dit beheer aan de stadsgemeente zou worden onttrokken en dit deel van het gebied der gemeente een

soort van enclave binnen de gemeente zou gaan vormen, een toestand zou ontstaan, welke tot allerlei moeilijkheden aanleiding zou kunnen geven. Voorts werd er op gewezen, dat aan de blijvende erkenning van het bijzondere historische karakter van de aloon-aloon zeker niet noodwendig afbreuk behoeft te worden gedaan door het enkele feit, dat dit object bij de gemeente in beheer is. Immers kunnen de gemeentebesturen bij het nemen van beslissingen omtrent gebruikmaking van de aloon-aloon met het bijzondere karakter van dat beheersobject rekening houden.

Nadat deze aangelegenheid enkele jaren was blijven rusten, is bij de behandeling in den Volksraad van de ontwerp-Landsbegrooting voor het jaar 1941, de ontheffing van stadsgemeenten van het beheer over aloon-aloons opnieuw aan de orde geweest. Door het lid van dat College, den heer Soeria Karta Legawa, is er nl. voorgepleit om het beheer van deze aloon-aloons terug te brengen bij het Land teneinde het gebied daarvan verder deel te doen uitmaken van het gouvernementserf, waarop de kaboepaten staat. Dit verzoek werd ondersteund door den heer Muhammad Yamin, die er daarbij op wees, dat de oprichting van bioscopen of andere „tenten van gemakelijkheid” afbreuk deed aan de aesthetische waarde van de aloon-aloon. ¹⁾

Aangezien tegen een dergelijke oplossing soortgelijke praktische bedenkingen rijzen als tegen overdracht van het beheer van binnen stadsgemeenten gelegen aloon-aloons aan de betrokken regentschappen, en die oplossing bovendien aan het bezwaar van een minder geëigende bebouwing langs de wegen aan de aloon-aloons niet zou kunnen tegemoet komen, heeft de Regeering ook tegenover deze suggestie een afwijzend standpunt ingenomen. ²⁾

Naar aanleiding van de tegen het beheer door stadsgemeenten van aloon-aloons geopperde bezwaren moge echter het volgende worden opgemerkt.

Niet te ontkennen valt, dat aan het typische karakter van de aloon-aloons en de cultureele waarde van die objecten niet altijd voldoende aandacht is geschonken. Zoo voor als na de instelling der gemeenten zijn meermalen maatregelen genomen, welke aan het karakter van de aloon-aloons afbreuk hebben gedaan. Het besef toch, dat met het ongerepte behoud van de aloon-aloon een reëel belang is gemoeid, is eerst in latere jaren gegroeid.

Nu kan dezz., bij gebrek aan feitelijke gegevens, niet goed worden beoordeeld in hoeverre het mogelijk is, dat bij eventueele beslissingen omtrent het gebruik van aloon-aloons, dan wel bij het verleenen van bouwvergunningen voor het oprichten van gebouwen langs wegen aan aloon-aloons of op andere wijze meer dan tot dusver met de cultureele waarde en het karakter van die objecten rekening wordt gehouden, c. q. naar herstel van dat karakter wordt gestreefd. De plaatselijke omstandigheden spelen daarbij uiteraard een groote rol.

Ik zou het echter op prijs stellen, wanneer — indien althans het gebied van Uwe stadsgemeente (nog) een aloon-aloon wordt aangetroffen — Uw bestuur, voor zoover zulks niet reeds geschiedt, in voorkomende gevallen aan de cultureele waarde en het bijzondere karakter van dat object de noodige aandacht zou willen schenken, en, in verband daarmee, ook aan het belang van een geëigende bebouwing langs de wegen aan de aloon-aloon, waartoe, alvorens terzake een vergunning te verleenen, overleg zou kunnen worden gepleegd met den Regent.

De Directeur van Binnenlandsch Bestuur,
Namens deze :

De Adviseur voor de Decentralisatie,
(w.g.) C.J. van Hasselt.

1) Vgl. Hand. Volksraad Zitt. jaar 1940/1941, blz. 1262 en blz. 1267.

2) Vgl. Hand. Volksraad Zitt. jaar 1940/1941, blz. 1676.

No. A. I. 40/10/2 Datum: 13 Juni 1941.

Onderwerp: Voorbereiding en behandeling van stadsplannen.

Ik heb de eer de aandacht van U HoogEdelGestrenge te verzoeken voor het navolgende.

Zooals bekend, worden — ter verkrijging van de voordeelen, welke daaraan zijn verbonden ingevolge het in Bijblad 11272 opgenomen rondschrijven van den Gouvernements Secretaris van 27 April 1926 No. 781/III B — de stadsplannen, welke de gemeentebesturen vaststellen, als regel onderworpen aan de goedkeuring van de Regeering.

Wijl het nu in verband met de aan de stadsvorming te geven leiding door verschillende gemeentebesturen van belang wordt geacht, dat de periode tusschen de vaststelling van het stadsplan door den gemeenteraad en de daarop te verleenen goedkeuring van de Regeering zooveel mogelijk wordt bekort, hebben deze besturen den wensch geuit om bij de opstelling van hun plannen reeds dadelijk overleg te plegen met de departementen en diensten, welke inzake deze goedkeuring vermoedelijk van advies zullen hebben te dienen.

In verband daarmee is door die gemeentebesturen verzocht, aan de daarvoor in aanmerking komende departementen en diensten op te dragen om, voorzover door de betrokken (stads) gemeente overleg met hen wordt gezocht over dergelijke plannen, in het bijzonder over de bestemming van gronden, waarover die departementen en diensten medezeggenschap hebben, zich tot dat overleg bereid te verklaren; daaraan zoodanige medewerking te verleenen, dat het binnen een afzienbaren tijd tot een conclusie voert en, indien of voorzover dat overleg tot overeenstemming leidt, die overeenstemming schriftelijk, uiteraard onder voorbehoud van het eindoordeel der Regeering, te bevestigen, een en ander zoodanig, dat na zulk een overeenstemming de hernieuwde raadpleging van die instanties, op grond van het in Bijblad No. 11272 opgenomen rondschrijven niet meer noodig is.

Aangezien er mijns inziens geen bezwaar tegen bestond, dat de daarvoor in aanmerking komende autoriteiten nopens de opstelling der stadsplannen, voordat deze door de betrokken gemeentebesturen worden vastgesteld, overleg zou worden gepleegd, ontwierp ik in het advies, dat ik terzake aan de Regeering uitbracht, in groote lijnen een bij dat overleg te volgen werkwijze, waarmee de Regeering zich bij omslagvel van 4 Maart 1941 No. $\frac{25511/40}{3102}$ heeft kunnen vereenigen en welke hierop neerkomt, dat voor de behandeling van de stadsplannen op de aangegeven wijze alle draden zullen samenloopen bij de Hoofden van gewestelijk bestuur, aan wier beleid het verder wordt overgelaten de te volgen werkwijze te bepalen.

Het overleg als hierbedoeld zal derhalve door de gemeentebesturen, onder overlegging van de noodige gegevens, bij U kunnen worden aangevraagd.

Het *directe* overleg van het gemeentebestuur of zijn vertegenwoordigers zal dan, ingevolge Uw opdracht kunnen geschieden met de door U aan te wijzen bestuurs- en andere ambtenaren, als bijvoorbeeld die van den dienst van den Waterstaat, den dienst der Volksgezondheid, e. a. Eventueel zult U daartoe ook, wanneer zulks noodig of gewenscht geoordeeld wordt, deze ambtenaren in commissie kunnen vereenigen en aan deze commissie kunnen bouwkundige en/of een door de betrokken gemeente aan te wijzen ambtenaar kunnen toevoegen.

Volledigheidshalve dient er hier op te worden gewezen, dat uiteraard aan de Directeuren van de betrokken Departementen c. q. de betrokken diensthooften ter beoordeeling staat of en in hoeverre de onder hen ressorteerende ambtenaren zelfstandig advies kunnen uitbrengen nopens de stadsplannen en in hoeverre zij daarbij gebonden dienen te worden aan van boven verstrekte instructies.

Wat een eventueel rechtstreeksch overleg met de Departementen betreft, kan worden medegedeeld, dat de Directeuren van Verkeer en Waterstaat en van Onderwijs

en Eeredienst (Hoofd van den Dienst der Volksgezondheid) zich bereid verklaard hebben om aan een verzoek tot overleg nopens de voorgenomen opstelling van de stadsplannen gevolg te geven en van een eventueele instemming daarmede te doen blijken.

Leidt het hoogerbedoeld overleg tot overeenstemming en kunt U zich ten slotte met het ontworpen stadsplan vereenigen dan zoudt U daarvan aan het gemeentebestuur mededeeling kunnen doen en zal het plan na de vaststelling door den gemeenteraad, rechtstreeks bij mij kunnen worden ingediend.

In het ontkennende geval evenwel zal het plan op de tot dusver gebruikelijke wijze, door Uw tusschenkomst derhalve, moeten worden voorgebracht.

Rechtstreeksch overleg met mijn departement in het stadium van voorbereiding der plannen, acht ik niet gewenscht, wijl de bestudeering daarvan op mijn departement zal moeten plaats hebben aan de hand van de volledige gegevens en ik mij onder alle omstandigheden de vrijheid moet voorbehouden om terzake al die nadere inlichtingen te vragen, welke voor het uitbrengen van een juist en volledig eindadvies aan de Regeering noodig zijn.

Volledigheidshalve dien ik er nog op te wijzen, dat het vorenstaande uitsluitend betreft de behandeling van stads-of gemeentepannen *op den voet van het in Bijblad 11272 opgenomen rondschrjven* en dat daarom principieele vraagstukken van stadsvorming in dat verband buiten beschouwing kunnen blijven.

Weliswaar dient te worden erkend, dat de problemen, welke zich bij de stadsvorming op verschillend gebied voordoen, feitelijk in hun onderlingen samenhang zouden moeten worden beschouwd als onderdeelen van het probleem van de stadsvorming als zoodanig, doch dit neemt niet weg, dat men — zoo lang nadere voorzieningen terzake ontbreken — zich heeft te richten naar de in Bijblad 11272 opgenomen aanschrijving, waaraan een ander uitgangspunt ten grondslag ligt en waarbij het uitsluitend gaat om de aantooning van de urgentie van aanvaarding van een bepaalde gedragslijn bij de uitgifte van grond van landswege binnen de gemeente.

De goedkeuring, welke op den voet van dit rondschrjven aan een stadsplan wordt verleend, heeft dan ook geen ander gevolg, dan dat de betrokken gemeente bij uitgifte van binnen haar ressort gelegen gronden een voorkeurrecht verkrijgt boven de eerste aanvragers ten aanzien van de voor openbare gemeentedoelinden bestemde perceelen of perceelsgedeelten en dat sommige in het stadsplan aangegeven terreinen voor uitgifte in eigendom, opstal enz. gesloten worden, omdat zij uit hoofde van hun bestemming, voornamelijk met het oog op de huisvesting der Inheemsche bevolking, niet aan particulieren behooren te worden uitgegeven.

Beoogd wordt dus slechts om door het volgen van een bepaalde gedragslijn *bij de uitgifte van gronden* het vraagstuk van de reserveering van voor den gemeentelijken publieken dienst bestemde gronden, zoomede dat betreffende de reserveering van terreinen voor o.m. de huisvesting van de Inheemsche bevolking nader tot een oplossing te brengen en het zou derhalve niet in overeenstemming met de strekking van voormeld Bijblad zijn, indien de met dat oogmerk verzochte goedkeuring van een stadsplan bepaald afhankelijk gesteld zou worden van een bevredigende oplossing van andere (neven) vraagstukken of van beginselen van stadsvorming.

Zoolang wettelijke voorschriften betreffende de stadsvorming en het daarop uit te oefenen preventieve toezicht nog ontbreken, lijkt het daarom aangewezen, dat bij de beoordeeling van de vraag of een stadsplan kan worden goedgekeurd, slechts wordt getreden in een beoordeeling van de vraagstukken, voor de oplossing waarvan deze goedkeuring wordt gevraagd, en dat dus aan eventueele bezwaren tegen het plan, welke *buiten* het kader van het rondschrjven in Bijblad 11272 vallen, in het algemeen slechts dan aandacht wordt geschonken, indien deze van zoodanig gewicht zijn, dat zij ertoe zouden nopen om met gebruikmaking van het vernietigingsrecht aan het voortbestaan van het stadsplan een einde te maken.

Doordrukken van dit schrjven deed ik toekomen aan den Legercommandant en den Commandant der Zeemacht, aan de Directeuren van Verkeer en Waterstaat en van Onderwijs en Eeredienst, aan de Residenten, de Colleges van Gedeputeerden, alsmede aan de Gemeentebesturen.

De Directeur van Binnenlandsch Bestuur,
Voor dezen:

De wd. Adviseur voor Agrarische Zaken,

† RABINDRANATH TAGORE over de BĀRĀBOEDOER.*)

Van Djogyakarta gingen we naar den Bārāboedoer, en bleven daar een nacht over.

Eerst bezochten wij een kleinere tempel, de Tjandi Mendoet, die vroeger in puin lag, maar door het gouvernement weer is opgebouwd. Binnen stonden drie reusachtige Boeddhabeelden in verschillende houdingen. De verhoudingen en vormen waren verrukkelijk mooi.

Eens hebben tallooze menschen zich vereenigd om deze beelden en de tempels ervoor op te richten. Wat een stroom van activiteit bij het ontwerpen, voorbereiden en uitvoeren was daarvoor noodig en welk een overvloedig leven. In de dagen, dat deze reusachtige steenmassa's geplaatst werden op den top van den heuvel, leefde hier een onmetelijk menschelijk streven temidden van de groene bosschen en onder den stralenden zonnigen hemel. Maar in die dagen werd het nieuws nog niet over de geheele wereld verspreid, zoodat de grootsche uiting van den menschelijken wil niet over zeeën en landen verkondigd werd, zooals nu in den regel dagelijks gebeurt, bijvoorbeeld, wanneer er zooiets als het Victoria Memorial op de Maidan van Calcutta wordt opgericht.

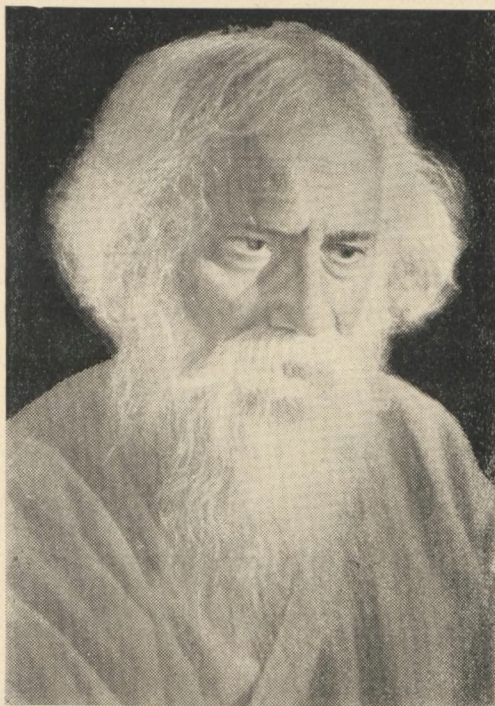
Het bouwen van den tempel moet heel lang geduurd hebben, meer dan den levens tijd van eenig individu. Derhalve moet het intense gevoel van aanbidding, waarvan de bouw een uiting was, ook langen tijd waarachtig aanwezig geweest zijn in het hart van velen, in zoo sterke mate, dat het dagelijksch leven van het volk met al zijn vreugden en zorgen, doordrongen en vervuld was van het bewonderen en het bespreken, en van allerlei ware en onware anecdotes over den bouw. Nadat de tempel voltooid was, werden er, dag na dag, de lampen der vereering aangestoken en de offergaven aangedragen door immer nieuwe scharen geloovigen, drommen mannen en vrouwen, tijdens de groote feestelijke plechtigheden, totdat tenslotte het stof zich ophoopte en het gevoel, tezamen met de uiting ervan, verstikte. Wat eens zoo'n groote levenswaarheid was, verloor zijn beteekenis en de tempels zijn als groote steenen in de uitgedroogde bedding van een rivier. Toen de stroom van het leven, die hen omspoelde, een anderen loop nam, bleven de steenen nog wel het merk van den vroegeren levenden stroom dragen, maar zij beteekenden niets meer. Met het ophouden van de beweging van het leven, ging de boodschap, die het bracht, verloren. Daar kwamen we nu in een auto aan om den tempel te bezichtigen, maar waar was het licht om hem in te zien? De gedachtesfeer die deze schepping der menschelijke kunst behoefde om tot stand te komen is, met de tijden, verdwenen.

Wat de Bārāboedoer zelf betreft, ik had al dikwijls afbeeldingen ervan gezien zonder erdoor geïmponeerd te worden, maar ik had gehoopt, dat zulks wel het geval zou zijn, als ik er eenmaal voor stond, maar zelfs toen maakte het geen sterkeren indruk op mij. Het bouwwerk is zóó verbrokken in boven elkaar gelegen gaanderijen, en de top is zóó buiten verhouding klein, dat het geheel waardigheid mist. Het ziet er uit als een berg met een heel klein steenen mutsje. Misschien was het slechts bedoeld als iets om de steenen beelden op te plaatsen — honderden Boeddha's en gebeeldhouwde tooneelen uit de jāta- verhalen,¹⁾ als een reusachtig presentierblad waarop deze zijn opgetast. Wanneer men die een voor een bekijkt, zijn ze werkelijk voortreffelijk. Het sterkste troffen mij de voorstellingen uit de jātakas, met drommen figuren, die een idee gaven van de verscheidenheid van het spel des levens in die dagen, nergens bezoedeld door platheid of obsceniteit. In andere tempels heb ik beelden van goden en godinnen gezien, en tooneelen uit de heilige epen, maar hier zien we het leven, zoowel van koning als van bedelaar, in zijn dagelijksch voorkomen.

Dit respect voor het leven van den gewonen mensch, zoowel als van de dieren, is een kenmerk van het Boeddhisme. De grootsche verkondiging van de jāta- verhalen is, dat Boeddha zijn uiteindelijke verlichting deelachtig werd, na een lange reeks gewone levens, hetgeen zeggen wil, dat de hoogste Dharma — het principe van goddelijk en menschelijk recht en wijsheid — zich altijd manifesteert temidden der botsingen tusschen goed en kwaad, die eeuwig zullen zijn in den voortgang van het leven. De macht van het goede zegeviert, zij het dan ook slechts in geringe mate, zelfs in het laagste der levende wezens, totdat het goede tenslotte zijn hoogste uiting vindt in de opoffering van het Zelf in Liefde. Op ieder plan, in iedere levensvorm, is deze macht van oneindige liefde bezig de knopen van de banden los te maken, die ons leven aan alle kanten belemmeren, en bereidt zoo den weg voor den opgang van het leven ter verlossing. Het dier is niet vrij omdat het op zichzelf geconcentreerd is, maar de Geest, die zich in alle levende wezens ontwikkelt, brengt het slag op slag toe, om de spanning van den sterken band met het Zelf te verminderen, en in iederen slag wordt het werk van den Boeddha gezien.

*) Uit het Engelsch.

¹⁾ Een jāta is een verhaal, waarin de een of andere gebeurtenis uit een vroegere existentie van den Boeddha wordt verteld.

† Rabindranath Tagore.
(7 Mei 1861 — 7 Aug. 1941)

Links:
Bezoek van R. Tagore aan
de Boroboedoer.

Onder:
Bezoek van R. Tagore aan
Z. H. P. A. A. Mangkoe
Negara VII te Soerakarta.

